

SUDETONEMECKÝ CÍRKEVNÍ HISTORIK

Zrození historika

31. července 1934 podepsal prezident Československé republiky T. G. Masaryk dopis, jímž byl sedmatřicetiletý teolog a dosavadní mimořádný profesor křesťanské filozofie Eduard Winter jmenován s platností k počátku měsíce řádným profesorem církevních dějin na Teologické fakultě Německé univerzity v Praze.⁷³ Pro fakultu to byla dobrá zpráva, protože po téměř dvou letech od smrti posledního profesora církevních dějin, kterým nebyl nikdo jiný než senátor a „železný rektor“ August Naegle, byla stolice církevních dějin a patristiky konečně obsazena. Trvalo poměrně dlouho, než ministerští úředníci potvrdili jednomyslný návrh profesorského sboru Teologické fakulty jmenovat na systematizované místo Eduarda Wintera.⁷⁴ A to i přesto, že mezitím některé univerzity ve Vídni, Würzburgu či Mnichově zvažovaly Wintera angažovat.⁷⁵ Pro nového profesora jmenování znamenalo hodně. Konečně se mu podařilo získat takové místo, na kterém se cítil nejlépe. Teologická profesura a soukromá docentura na Filozofické fakultě, kterou obdržel ve stejném roce, umožnily Winterovi vybudovat si na několik let poměrně stabilní univerzitní pozici a korunovaly jeho rozhodnutí věnovat se naplno historii.

---

73 NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, jmenování řádným profesorem církevních dějin 31. července 1934 (opis dopisu pro ministra školství a národní osvětu).

74 Profesorským sborem Teologické fakulty byl navržen „jako jediný vhodný tuzemský kandidát“ (a jediný vůbec) již 6. prosince 1932, tedy necelé dva měsíce po smrti Naegleho. NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, návrh na jmenování řádným profesorem církevních dějin na Teologické fakultě z 11. 4. 1934.

75 Winter v konceptu jednoho životopisu z roku 1933 (pro docenturu na FF NU?) zmiňuje právě tyto tři univerzity. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510.

Za necelých patnáct let, které v Praze strávil po svém návratu do Čech ze studií v Rakousku, byla historie po křesťanské sociologii a křesťanské filozofii jeho třetí a konečnou specializací.

Rodák z Hrádku nad Nisou své nejbližší rozhodnutím stát se knězem překvapil. Po gymnaziálních studiích doma v České Lípě se v roce 1915 přestěhoval na čtyři roky do jezuitského konviktu Canisianum v Innsbrucku, aby svůj záměr naplnil a na tamější univerzitě vystudoval teologii. Největší zájem projevil o problematiku sociální péče, ale navštěvoval rovněž přednášky a církevněhistorický seminář kulturního historika a jezuitského pátera Michaela.⁷⁶ Z Innsbrucku se v polovině léta roku 1919 vrátil do Československa jako vysvěcený kněz, který toužil v Praze dokončit započatá studia. Mladý kněz takřka bez přerušení navázal dalším studiem teologie, církevního práva, státovědy, národního hospodářství a filozofie a odborně se stále více zaměřoval na křesťanskou sociologii.⁷⁷ Z Innsbrucku si přivezl materiál k doktorské práci o pojmu vlastnictví ve Starém zákoně, kterou obhájil již jako univerzitní adjunkt počátkem roku 1921.⁷⁸ Trvalo mu pak jen 18 měsíců, než se v tomto oboru habilitoval se zvláštním zřetelem k sociální péči.⁷⁹ Habilitační spis se zabýval významem zemské zdravotní péče s ohledem na venkovské prostředí, které proti městu dlouhodobě vykazovalo vyšší nemocnost a úmrtnost. Podle mladého autora byla příčinou především slabá nebo vůbec neexistující infrastruktura zdravotní péče na venkově a nízká úroveň informací o zásadách moderní péče o zdraví a hygienu, daná tamějším konzervativním přístupem k životu. Spis za autorova života nebyl publikován, ačkoliv Winter sám jej hodnotil pochvalně do pozdního stáří. Teprve dva roky po Winterově smrti a šest desetiletí po jejím dokončení habilitaci přepsala a ve strojopisné podobě téměř samizdatově vydala Hildegarda Pautsch.⁸⁰ Zakladatelka charitativního vzdělávacího centra pro péči o staré a nemocné při kostele sv. Jiří v Kolíně nad Rýnem měla k textu zřejmě

76 Winter to zmínil v žádosti o umožnění složení doktorské zkoušky z historie na Filozofické fakultě. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 163, Winter na ministerstvo školství a lidové kultury 6. 3. 1927. Zmíněno rovněž jinde, např. v návrhu na jmenování řádným profesorem církevních dějin na Teologické fakultě (NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857).

77 Podle univerzitního indexu navštěvoval kromě klasických teologických přednášek přednášky např. z ústavního práva, teorie nové ústavy, národního hospodářství, dopravní politiky, státovědy, finančnictví a finančního práva, statistiky (včetně statisticko-sociálně politického semináře), z dějin národohospodářství, přednášku k socialismu, o moderním podniku. ABBAW, W 867, Meldebuch an der Deutschen Universitat.

78 Promován doktorem teologie 28. 1. 1921. NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, návrh na jmenování Wintera mimořádným neplaceným profesorem křesťanské filozofie z 28. 2. 1929 a návrh na jmenování řádným profesorem církevních dějin na Teologické fakultě z 11. 4. 1934.

79 Habilitační řízení proběhlo 30. 9. 1922. Tamtéž. Winter podal 1. března 1922 žádost o udělení soukromé docentury z morální a pastorační teologie se zaměřením na hraniční oblasti obou oborů, tedy sociální péči. AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 158/1922, Zpráva o řízení k udělení *venia docenti* Eduardu Winterovi z 10. 6. 1922.

80 WINTER, Eduard: Die Gesundheitsfursorge auf dem Lande als Ausgangs- und Mittelpunkt der

Eduard Winter v době univerzitních studií v Praze (1921) [zdroj: NA]

zvláštní vztah. Byla Winterovou předválečnou posluchačkou a mladší souputnicí z prostředí katolické charitativní činnosti z Prahy. Vzdálené impulzy Winterova působení tak jsou jejím prostřednictvím vtěleny do instituce, která koncem padesátých let 20. století vznikla jako jedna z prvních svého druhu v Německu a dnes pyšně nese jméno své obětavé zakladatelky.⁸¹

Vídeňská historička lékařství Sonia Horn nedávno Winterův habilitační koncept ocenila jako výsledek „zeširoka dokumentované a precizní analýzy situace“ v právě vzniklém Československu, který vykazoval ve svém „pastoračně-křesťanském rozvržení velkou podobnost s tím [konceptem], který byl etablován v době vlády Josefa II. a působil ještě dlouho poté.“⁸² Profesoři Josef Jatsch, Karl Hilgenreiner

---

ländlichen Wohlfahrtspflege, in ihrer sozialen und pastoralen Bedeutung. Hrsg. von H. Pautsch, Salzburg 1984. Děkuji paní Dr. S. Horn z Vídně za upozornění na toto vydání.

81 Jde o Hildegard Pautsch, Bildungszentrum für Gesundheitsberufe. Blíže viz http://caritas.erzbistum-koeln.de/neuss-cv/caritas_als_arbeitgeber/fachseminar_fuer_altenpflege/wir_ueber_uns/historie/ (cit. 8. 9. 2016).

82 HORN, Sonia: Auftrag und Erfüllung. Erna Lesky und medizinhistorische Narrative im 20. Jahrhundert. In: FILLAFER, Franz Leander – WALLNIG, Thomas (eds.): Josephinismus zwischen den Regimen. Eduard Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäischen Historiographien im 20. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar 2016, s. 182.

a Johann Schlenz, kteří práci posuzovali, však v létě 1922 úplně spokojeni nebyli. Práce nebyla vydána tiskem, jak bylo podle platného habilitačního předpisu z roku 1888 nezbytné, ale to byli posuzovatelé ochotni akceptovat s ohledem k těžkostem vydávání. Udělili proto ručně psanému textu o rozsahu 144 folií potřebnou výjimku. Text jim však přišel „občas poněkud málo propracovaný“ (*mittlerweile etwas umgearbeitete Habilitationsschrift*) a nespokojenost vyvolávala celková forma podání. Protože šlo o hraniční téma na pomezí mezi pastorační a morální filozofií, měli posuzovatelé problém určit, ke kterému teologickému oboru by habilitace měla patřit. Na jednu stranu se spis obsahově zabýval příliš omezenou oblastí morální a pastorační teologie. Z druhé strany se jim zdálo, že „oblast obou věd je příliš široká“, aby ji bylo možno pokrýt jednou habilitací. Proto byl žadatelův návrh omezen z původně navrhované morální a pastorační teologie pouze na udělení *venia docenti* pro „[křesťanskou] sociologii s obzvláštním zřetelem k sociální péči“.⁸³ Kromě toho se předložený text jevil s ohledem na šíři obou věd neúplný a málo teoretický. Místo teoreticko-konceptuální analýzy představoval spíše praktický rozvrh řešení. Jeho nezpochybnitelným kladem bylo, že vycházel i z česky psané literatury, a byl také proto dobře připraven na poměry v mladém československém státě. Podle Schlenze bylo třeba rovněž ocenit, že Winter se pionýrsky chopil vysoce aktuálního tématu, kterého si dosud nikdo nevěšmal, jako by se jednalo o „nevlastní dítě sociální péče“.⁸⁴ Hilgenreiner, jenž snad byl iniciátorem Winterovy žádosti, ocenil, že žadatel prokázal „mnoho zdravých úsudků, dobré pozorovací schopnosti a vřelé sociální cítění“, protože předmět výzkumu mu nebyl lhostejný, nýbrž pociťoval jej naopak jako „očividně srdeční záležitost“.⁸⁵ A právě to patrně Winterovu habilitaci zachránilo. Předložený životopis, zaplněný odkazy na zapojení do různých forem sociálně charitativní činnosti,⁸⁶ a neskrývané nadšení a horlivost pro téma, v němž žadatel spatřoval nejlepší cestu k odstranění tíživých sociálních neduhů přítomnosti, přesvědčily kritické posuzovatele. Rozhodli se žádost jednomyslně podpořit a od žadatele očekávali, že se v brzké budoucnosti stane zdatným učencem a bude pro všechny nové adepty teologie skvělým příkladem blahodárného působení katolické církve v moderní společnosti.

83 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 158/1922, Zpráva o řízení k udělení *venia docenti* Eduardu Winterovi z 19. 6. 1922. Zde kromě níže citovaných posudků také referát profesora pastorační teologie Josefa Jatsche z 20. 6. 1922.

84 Tamtéž, Referát mimořádného profesora morální teologie Johanna Schlenze z 15. března 1922.

85 Tamtéž, Hilgenreinerova Zpráva o habilitačním spisu Dr. Eduarda Wintera z 19. června 1922. Celá pasáž, která se odráží také v mém dalším hodnocení, zněla: *Der Verfasser musste eine Menge von Lebensgebieten mit einander in Fühlung bringen und dabei sich bestreben [,] die bereits gemachten Erfahrungen für das Leben zu nützen. Dabei legt er viel gesundes Urteil, gute Beobachtung und warmes soziales Fühlen an den Tag. Der Gegenstand, den er behandelt, ist ihm offenbar Herzenssache, es handelt sich ihm nicht um bloss wissenschaftliche Feststellungen, sondern um wirkliche Abhilfe der bestehenden Misstände.*

86 K habilitační žádosti přiložený životopis se bohužel nedochoval, na okolnost odkazují posudky.

Když ještě úspěšně přednesl povinnou zkušební přednášku o vlivu „liberalismu, socialismu a solidarismu“ na sociální péči,⁸⁷ mohl šestadvacetiletý soukromý docent začít na podzim 1922 s vlastními univerzitními přednáškami, které byly brzy hojně navštěvovány i posluchači ostatních fakult.⁸⁸ Souběžně s přednáškami publikoval několik drobnějších odborných časopiseckých článků o křesťanské charitě, významu sociálně charitativní činnosti kněží, ženských charitativních organizací v Belgii a možnostech a významu charitativního vzdělávání (zvláště také pro ženy), vesměs v časopisech německého duchovenstva v Československu.⁸⁹ Brzy svou činností přesvědčil profesorský sbor k tomu, aby podpořil jeho pevnější zapojení do výuky německých teologů, které aspoň trochu navýšilo jeho poměrně skromný roční příjem,⁹⁰ sestávající dosud jen z platu stále znovu obnovovaného adjunktského postavení.⁹¹ Povinné kolegium o křesťanském učení o společnosti, které bylo dosud spojeno s výukou církevního práva profesora Johannese Schlen-

87 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 158/1922, Winterem psané oznámení o provedení vybrané zkušební přednášky *Liberalismus, Socialismus* [sic], *Solidarismus in ihrem Einfluss auf die soziale Fürsorge*, konané dne 7. 7. 1922.

88 Přednášel nejprve dvě hodiny křesťanského učení společnosti, hodinu dějin péče o chudé a také hodinovou přednášku „etické základy socialismu“. Viz AUK, Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität in Prag 1922–1923. V děkanátní žádosti o prodloužení adjunktury z 10. února 1923 (v originále omylem 1922) se uvádí, že Winterovy přednášky pravidelně navštěvovalo 30–40 posluchačů různých fakult. AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 50/1923, žádost děkana Jatsche, adresovaná MŠNO, o prodloužení Winterovy adjunktury z 10. 2. 1923.

89 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 89/1923, Winterova žádost o povolení vyučování dvouhodinového kolegia křesťanské nauky o společnosti z 15. 3. 1923. Zde Winter uvedl články pro časopisy *Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit*, *Caritas* a *Frau*.

90 Údajně jen proto, aby se jeho ekonomické poměry zlepšily, byl v litoměřické diecézi v roce 1926 jmenován kaplanem na farnosti v Horní Polici (okres Česká Lípa). ABBAW, Pozůstalost Eduarda Wintera, W 163, jmenovací listina z 18. 3. 1926. Tamtéž viz také dokumenty svědčící o tom, že Winter patrně uvažoval o výuce na střední škole, protože v říjnu 1926 žádal arcibiskupskou konsistoř o odpuštění zkoušky, potřebné ke středoškolské výuce. Ta mu byla opravdu odpuštěna kancléřem Dr. Hrubíkem 12. 11. 1926, nicméně potřebné bylo složit také zkoušku z pedagogiky. 15. března bylo vystaveno vysvědčení o složení zkoušky a oprávnění k výkonu úřadu katecheta na středních školách. Není mi však známo, že by tento úřad někdy vykonával.

91 V adjunktském zařazení působil v letech 1919–1927, jeho plat byl podle výměru z roku 1925 necelých 7 a půl tisíce Kč ročně. Zvlášť za odučenou výuku povinného předmětu křesťanské nauky o společnosti Winter obdržel ještě tzv. remunerace ve výši 3 200 Kč ročně a za suplování výuky křesťanské filozofie (5 hodin týdně) obdržel remunerace až 4 tisíce Kč ročně (např. 1927), v daném roce 1925 to činilo 1 600 Kč. První zlepšující změna se odehrála v roce 1926, kdy adjunktů obdrželi za svou činnost 12 tisíc korun ročně. Od počátku roku 1928 byl Winter na základě návrhu fakulty a Zákona o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (tzv. Platového zákona) č. 103/36 ze dne 24. 6. 1926 povýšen společně s jedním dalším dosavadním adjunktem Teologické fakulty do nově zavedeného postavení univerzitního asistenta s platem téměř o polovinu vyšším proti čistému platu adjunkta z roku 1925. V roce 1928 to činilo 15 600 Kč ročně (srážky za penzijní připojištění byly 624 Kč), v roce 1929 pak 17 400 Kč ročně (srážky za penzijní připojištění činily 696 Kč), v roce 1930 a 1931 19 500 Kč ročně (srážka 864 Kč za penzijní připojištění). Winter přitom pobíral nadále remunerace za odučenou povinnou výuku křesťanské nauky o společnosti v nezměněné výši. Data jsou sesbírána z různých dokumentů z let 1925–1931 týkajících se Winterovy adjunktury, remunerací a asistentury,

ze, bylo osamostatněno a od zimního semestru 1923/1924 s povolením ministerstva školství přiděleno k výuce Eduardu Winterovi.⁹² Mladý soukromý docent jej vedl jako čtyřsemestrální přednášku o základech křesťanského učení o společnosti. Bližší podrobnosti o étosu, ve kterém se přednášky nesly, nejsou k dispozici. Dobová příručka křesťanské sociologie spatřovala svůj úkol ve vysvětlování „závaznost[i] kolektivního individua, t.[o] j.[est] společnosti k plnění mravního dobra“ a současně v důkazu, „že věčně platné příkazy mravního života nejsou na újmu ani zdravému pokroku, ani pravému blahobytu, že po všech vymoženostech technické vědy a po všech poznatcích přírodovědy musí lidstvo i nadále v sociálním životě respektovati světový, Bohem stanovený řád [...]“.⁹³ Obdobně snad o svém předmětu uvažoval i náš mladý teolog. V prvním semestru přednášel o filozoficko-sociologických základech a proměnách pojmů osobnost, společnost, rodina, vlastnictví, třída, lid a národ (*Volk*), stát, společnost a společenské systémy. Ve druhém semestru nastínil nauku o národohospodářství a hovořil o majetku, hodnotě a ceně, hospodářské produkci, práci, zisku, kapitálu, financích, bankách a burzách apod. Třetí a čtvrtý semestr věnoval sociální politice a péči o chudé.⁹⁴ Kolegium, které formovalo ucelenou představu o fungování moderní společnosti minimálně jedné generace českých, moravských a slezských německých teologů, bylo od té chvíle Winterovou hlavní vyučovací starostí až do roku 1934.⁹⁵

Jinak ale studium dokumentů, které se dochovaly z prvního univerzitního desetiletí pozdějšího historika, vytváří dojem, že vedení Teologické fakulty využívalo jeho ambicí a činorodosti k záplatování děr ve studijním kurikulu. Jemu samému z toho vysvítila naděje, že bude moci na univerzitě zůstat i v budoucnosti, ačkoliv profesorská místa morální nebo pastorační teologie, která by odpovídala jeho dosažené specializaci, se zdála být na dlouhou dobu obsazená. Protože však na Teologické fakultě stále scházela výuka křesťanské filozofie a Ministerstvo školství a národní osvěty nevyšlyšelo několikrát žádosti o zřízení systematizovaného místa

---

zvláště pak AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 212/1925, 50/1927, 192/1927, 356/1929, 40/1931.

92 Tamtéž, sg. 89/1923, žádost děkanátu o umožnění vyučování kolegia křesťanské nauky o společnosti E. Winterovi a návrh dopisu děkana adresovaný na MŠNO z 13. července 1923. Argumentovalo se také odlehčením výuky profesoru J. Schlenzovi, který se chtěl systematictěji věnovat své vědecké, z velké části také historické práci. Schlenz byl autorem dějin dvousvazkových církevních dějin litoměřického biskupství a v roce 1928 publikoval v rámci spisů Německé společnosti pro vědu a umění v ČSR knihu *Das Kirchenpatronat in Böhmen*. Prag 1928.

93 REYL, František: *Jádro křesťanské sociologie*. Hradec Králové 1914, s. 7.

94 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, Programový rozvrh přednáškového cyklu, příložený k žádosti o povolení vyučování dvouhodinového kolegia křesťanské nauky o společnosti z 15. 3. 1923.

95 Po Winterově úplném přechodu k církevním dějinám převezme přednášky tohoto oboru prof. K. Hilgenreiner.

pro jejího profesora,⁹⁶ přivítalo vedení fakulty, že od zimního semestru 1925/1926 mohl být pověřen suplováním nezbytného předmětu právě Eduard Winter.⁹⁷ Mladý světský kněz se tak k filozofii, která ho svým způsobem provázela až do konce života, dostal více z nutnosti než z vnitřních pohnutek. Zprvu patrně nemohl nabídnout více než slušné filozofické základy, kterých nabyl na gymnáziu a především během teologického studia v Innsbrucku. Filozofii se sice dosud cíleně nevěnoval, ale rychle se zapracoval, přednášky systematické filozofie brzy rozšířil o dějiny filozofického myšlení a spekulativní znalosti si prohloubil v kurzu scholastické filozofie na Papežské univerzitě Gregoriana v Římě, která rozvíjela tradici jezuitského vysokého učení založeného v 16. století sv. Ignácem z Loyoly. Když v roce 1928 předložil první a také poslední čistě filozoficky zaměřenou práci o myšlení rakouského katolického filozofa první poloviny 19. století Antona Günthera,⁹⁸ byl profesorským kolegiem Teologické fakulty navržen *primo et unico loco* na pozici mimořádného profesora křesťanské filozofie.⁹⁹ Pro přetrvávající nedostatek systematizovaných míst byl nejprve v březnu 1929 jmenován neplaceným mimořádným profesorem a musel si další dva roky vystačit s asistentským příjmem,¹⁰⁰ než bylo místo konečně systematizováno a jeho mimořádné profesuře křesťanské filozofie byly přiznány řádné finanční prostředky.¹⁰¹

Kariérní postup mladého teologa svědčil nejen o ambicích, ale i o jeho intelektuálních schopnostech. Mezi vyučujícími teologické fakulty brzy vyniklo také obětavé zaujetí, se kterým se pustil do vzdělávání budoucích kněží. Poutavými

96 AUK, Děkanát Teologické fakulty německé univerzity, sg. 100/1925, žádost děkanátu umožnit suplování křesťanské filozofie adresovaná MŠNO ze dne 30. 3. 1925.

97 Winter vedl k dvěma hodinám sociologických přednášek pět hodin týdně přednášky z filozofie. Od 1927/28 navíc ještě dvě hodiny z dějin filozofie. NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, návrh na jmenování Wintera mimořádným neplaceným profesorem křesťanské filozofie z 28. 2. 1929.

98 WINTER, Eduard: Das positive Vernunftskriterium. Eine historisch-kritische Studie zu der philosophisch-dogmatischen Spekulation Anton Günthers. Warnsdorf 1928. Srov. pochvalnou recenzi Dr. Matochy v Časopise katolického duchovenstva 70, 1929, s. 142–144. Vydání knihy bylo podpořeno dotací MŠNO ve výši 1 000 Kč. AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 383/1928, MŠNO děkanátu 14. 12. 1928.

99 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 215/1928, opis protokolu profesorského kolegia z 19. 6. 1928 a NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, návrh na jmenování Wintera mimořádným neplaceným profesorem křesťanské filozofie z 28. 2. 1929.

100 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 127/1929, opis sdělení MŠNO E. Winterovi o jmenování mimořádným profesorem dne 14. března 1929. Winter dekret převzal 23. dubna 1929.

101 Profesorské kolegium žádalo o systematizování Winterovy profesury dne 25. 11. 1930. AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 400/1930. Winter byl placeným mimořádným profesorem jmenován 31. 3. 1931 s povinností učit během semestru minimálně 5 hodin týdně. Současně obdržel roční plat před zdaněním 37 200 Kč (srážka za penzijní připojištění činila 1 836 Kč). Tamtéž, Opis sdělení MŠNO Winterovi z 14. 5. 1931. Remunerace za odučenou výuku povinného kolegia křesťanské nauky o společnosti mu zůstala.

přednáškami posluchače prý přímo fascinoval a jeho charismatický způsob přednášení plného vzrušených gest se naplno projevil ve třicátých letech, kdy se konečně věnoval historii. Podle vzpomínky jednoho ze studentů své kněžství nijak neskrýval. Naopak, z vysoké a štíhlé postavy, která jen výjimečně nebyla oděna do kněžské sutany, vyzařovala sebevědomá a dynamická osobnost. Inteligentní oči, zvýrazněné dioptrickými brýlemi, nad nimiž se lehce vlnily plavé, krátce střižené vlasy, podtrhovaly mocný dojem, který vyvolávalo celkové vzezření mladého světského kněze. Byl prý dokonce jediným učitelem na fakultě, který před každou přednáškou poklekl ke krátké modlitbě.¹⁰²

Kromě této hlavní činnosti navíc Winter v letech 1922–1925 docházel poslouchat přednášky na Filozofickou fakultu Německé univerzity. Studoval filozofii u profesora Oskara Krause a historii u profesorů Hanse Hirsche, Ottokara Webera a Wilhelma Wostryho.¹⁰³ Počátkem března 1927 přijal profesor novověkých dějin Weber¹⁰⁴ jako disertaci k získání filozofického doktorátu jeho již publikovanou studii o osvícenském reformátorovi rakouského školství a litoměřickém biskupovi Ferdinandu Kindermannovi, rytíři ze Schulsteinu.¹⁰⁵ Avšak kvůli profesoru náhlému úmrtí ji Winter formálně neobhájil a doktorský titul z filozofie tak oficiálně nikdy nezískal.¹⁰⁶

102 HUBER: Eduard Winter, s. 12 a SLADEK: Die kirchliche Erneuerungsbewegung, s. 186.

103 AUK, Německá univerzita, Osobní spis E. Wintera, Winterova žádost o umožnění habilitace na Filozofické fakultě z 15. 11. 1933.

104 K Ottokarovi Weberovi (1860–1927) viz nejpodrobněji nekrolog Samuela STEINHERZE, Dr. Ottokar Weber, o.ö. Prof. der neueren Geschichte. In: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1927/1928. Prag 1929, s. 112–117.

105 WINTER, Eduard: Ferdinand Kindermann, Ritter von Schulstein (1740–1801), der Organisator der Volksschule und Volkswohlfahrt. Augsburg 1926. Kniha vyšla v řadě Ostmitteldeutsche Bücherei. Arbeiten zu Landes und Kulturgeschichte der Sudetenländer und der angrenzenden Gebiete, kterou pro Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung der Deutschen Wissenschaftlichen Gesellschaft in Reichenberg vydával prof. Hans Hirsch. Weber knihu ještě před smrtí pozitivně ocenil v recenzi v MVGDDB 64, 1926, s. 149–150. Winter tedy oficiálně nebyl promován doktorem filozofie. Později při habilitačním řízení na soukromou docenturu na Filozofické fakultě v roce 1933 a 1934 bylo od toho pro další knižní publikace odhlédnuto. Zmínka o nedokončené disertaci je poprvé zřejmě uvedena v AUK, Německá univerzita, Osobní spis E. Wintera, Winterova žádost o umožnění habilitace na Filozofické fakultě z 15. 11. 1933.

106 ABBAW, Pozůstalost E. Winter, W 163, Winterovou rukou psané potvrzení o přijetí práce o Kindermannovi jako doktorské práce, podepsané jménem O. Webera s datem 12. 3. 1927. Datum je však nepravděpodobné, protože Weber zemřel 9. 3. 1927. Vzhledem k tomu, že nedokážu grafologicky posoudit zcela Weberův podpis (zdá se však, že zcela neodpovídá jinému podpisu O. Webera, pokud jej srovnáme s Weberovým dopisem E. Winterovi z 13. 2. 1927), lze uzavřít, že šlo buď o omyl v opise dokumentu, nebo o podvrh. Tamtéž se nalézá rovněž strojopisná a podepsaná žádost E. Wintera (není jasné, zda jde o kopii nebo o druhé vyhotovení) určená československému Ministerstvu školství a národní osvěty z 6. 3. 1927, kde Winter žádal ukončení studií již v 6. semestru a kde je zmíněno i *beiliegende Bestätigung* profesora Webera o přijetí Kindermanna jako disertace. I kdyby šlo o podvrh, což je myslím nepravděpodobné, nic to nemění na faktu, že Winterovi bylo formální splnění doktorátu z filozofie z dobrých důvodů odpuštěno a později, u soukromého docenta na Filozofické fakultě

Historické studium ovlivnilo významně Winterovy filozofické pokusy. Druhá kniha o Antonu Güntherovi a jeho škole sledovala marný pokus vybudovat křesťanskou filozofii na soudobém spekulativním základě mimo vliv tradiční scholastiky, avšak místo řešení abstraktních filozofických problémů popisovala historicky formování jednoho významného myšlenkového směru v rakouské monarchii kolem poloviny 19. století. Winter studii popisoval jako „čistě historickou“ a věřil, že se mu podaří „plasticky“ ukázat všechny souvislosti, z nichž se myšlení stoupenců güntherianismu „duchovně vyvinulo“.¹⁰⁷ Metodologicky tak studie nespádala do filozofického oboru, ale podobně jako další Winterovy práce se pohybovala na pomezí oborů teologie, filozofie a historie. Tento metodologický přístup by si dnes zasloužil označení interdisciplinární a inovační. Winter se knihou o Güntherovi důrazně přihlásil k historické disciplíně studia dějin myšlení a idejí, která byla v německém intelektuálním prostředí pojímána jako „duchové dějiny“ (*Geistesgeschichte*).¹⁰⁸ Z tohoto pohledu se cesta k církevněhistorické profesuře jevila jako zcela konsekventní završení vědeckého hledání a metodologického zrání. U historického oboru již napříště důsledně setrval přes všechny převraty středoevropských politických dějin následujících let.

Tradice univerzitních církevních dějin v Praze

V šestém svazku rukověti církevních dějin, kterou vydal jeden z nejvýznamnějších církevních historiků minulého století Hubert Jedin, se lze dočíst, že ve 20. století došlo na teologických fakultách k prudkému rozvoji historických věd.¹⁰⁹ V Praze se univerzitní církevní historie v úzkém provázání s patrogickým studiem života církevních otců pěstovala již od osvícenských reforem konce 18. století a nezměnilo se to ani po rozdělení Karlovo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou část, byť její charakter, ovlivněný i vývojem historicko-kritické metody, zůstával

---

nebo dokonce řádného profesora už tato formální stránka filozofického doktorátu nikoho nezajímala. Pokud však vím, Winter na to ve svých pozdějších životopisech, odevzdaných, když se ucházel o nějaké místo, již neupozorňoval.

107 WINTER, Eduard: Die geistige Entwicklung Anton Günthers und seiner Schule. Paderborn 1931, s. 9. Knihu velmi příznivě ocenil v recenzi znalec Metternichovské doby H. von Srbik v *MIÖG* 47, 1933, s. 104–106, podle kterého byla kniha *ein sehr wertvoller Beitrag zur Geschichte der vormärzlichen Kultur Österreichs*, vyvracející *mit Erfolg die Legende vom geistigen Tiefstand des Kaiserstaates vor 1848*.

108 Tady si dovoluji ještě krátkou terminologickou poznámku. Existují tzv. „duchovní vědy“ (*Geisteswissenschaften*), ale také „duchové dějiny“ (*Geistesgeschichte*). „Duchovní vědy“ (*Geisteswissenschaften*) používám ve shodě s tradičním německým územ jako jednu ze dvou částí vědy, jak byla věda dlouhá desetiletí od 19. století rozlišována, tedy jako protiklad přírodních věd. Pro *Geistesgeschichte*, pokud je budu označovat českým ekvivalentem, budu používat výraz „duchové dějiny“. Vycházím z označení, které použil např. Zdeněk Kalista v metodologickém pojednání z pozůstalosti vydaném Z. Benešem v knize KALISTA, Zdeněk: Cesty historikova myšlení. Praha 2002.

109 JEDIN, Hubert (ed.): Handbuch der Kirchengeschichte, VI./2. Freiburg, Basel, Wien 1973, s. 285.

ještě dlouho do 20. století dogmaticko-apologetický.¹¹⁰ Málokterá z osobností, které zde během těchto několika desetiletí reprezentovaly církevní historii, dosáhla významu přesahujícího hranice českých zemí. Winter byl patrně jednou z nich, když dosáhl bezpochyby středoevropského významu. Avšak světový význam lze připsat jen slavistovi, byzantologovi a odbornému poradci na 2. vatikánském koncilu Františku Dvorníkovi, který byl na české Teologické fakultě jmenován řádným profesorem ve stejném roce, ve kterém se Winter stal řádným profesorem téhož oboru na fakultě německé.¹¹¹ Náhoda tomu chtěla, že oba někdejší spolubydlíci z pražského kněžského semináře z druhé poloviny dvacátých let, budoucí profesor Harvardovy univerzity a budoucí profesor Humboldtovy univerzity, dosáhli prvního z kariérních vrcholů ve stejném roce.¹¹²

Před Winterem působila na německé Teologické fakultě generačně, charakterově i vědecky zcela odlišná osobnost. Bavorský rodák August Naegle, povoláný do Prahy v roce 1906 z Pasova, byl od posledních deseti let života nazýván „železným rektorem“ nebo „železnou magnificencí“.¹¹³ Hrdé označení a také mnoho příznivců mu vyneslo u německé veřejnosti v Československu nekompromisní, avšak z nacionálního hlediska spíše defenzivní působení ve funkci rektora dřívější Německé Karlovo-Ferdinandovy univerzity. Naegleho rektorát spadl do prvních dvou let po vzniku republiky, během nichž bylo německé univerzitě upřeno právo užívat stejné označení Karlova univerzita, kterého od roku 1920 směla pyšně nosit dřívější Česká Karlovo-Ferdinandova univerzita. Naegle, jenž vystupoval proti této nespravedlnosti, se pak rozhodl vstoupit i na půdu aktivní politiky. V roce 1920 byl za Německou národní stranu zvolen senátorem Národního shromáždění republiky Československé a byl dokonce Masarykovým německým protikandidátem v prezidentské volbě téhož roku.¹¹⁴ Na Teologické fakultě tak Naegle zastupoval

110 K vývoji teologických fakult celkově viz Huber, Kurt A.: Die Prager Theologische Fakultät von 1883/1891 bis 1945. In: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagung des Collegiums Carollinum in Bad Wiessee vom 26. bis 28. November 1982. München 1984, s. 42.

111 KUNŠTÁT, Miroslav: Teologická fakulta 1918–1939. In: KAFKA, František – PETRÁŇ, Josef (eds.): Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990. Sv. IV (1918–1990). Praha 1998, s. 65 a HUBER: Die Prager theologische Fakultäten, s. 52.

112 WINTER: Mein Leben, s. 52.

113 Viz např. HELBIG-NEUPAUER, Bruno: Wie wir Rektor Naegle bestatteten. In: Vandalia 1905–1935. Ein Blick in das Werden, Leben und Streiten der Verbindung. Friedland 1935, s. 45–48, nebo třeba poválečný novinový článek s textem upomínkové přednášky Rudolfa Schreiberera pod názvem Dr. August Naegle – der eiserne Rektor. Staatsarchivdirektor Dr. Rudolf Schreiber sprach zum 20. Todestag des großen Sohnes der Trifelsstadt. Wasgaubote. Der Bote vom Trifels – Wochenzeitung für die Amtsbezirke Annweiler und Dahn, 75, 1952, 24. 10. 1952.

114 August Naegle (1869–1932) se narodil v Annweileru v Rýnské Falci v Bavorsku, univerzitu studoval v Münsteru a Würzburgu. V září 1891 byl ve Špýru vysvěcen na kněze. Od roku 1898 byl doktorem teologie na základě disertační práce Die Eucharistielehre des hl. Johannes Chrysostomos. V roce 1900 byl jmenován královským dvorním knězem v Mnichově, později působil také jako kaplan a správce fary,

německonacionální politický pól, zatímco křesťanskosociální pól reprezentoval jiný teolog a politik, profesor morální teologie Karl Hilgenreiner.¹¹⁵

Naegle přišel do Prahy proto, aby nahradil dlouholetého držitele profesury církevních dějin Josefa Schindlera.¹¹⁶ Odchod starého, bytostně konzervativního pedagoga, který přednášel latinsky a svým hagiografickým publikacím z dějin církve se nesnažil dát ani zdání kritické vědeckosti, vzbuzoval naději na zásadní změnu. S novým profesorem měl i v Praze zavanout duch katolického modernismu, usilujícího přiblížit katolicismus modernímu člověku a jeho myšlení. Naegle patřil během univerzitních studií v Münsteru a ve Würzburgu k posluchačům jednoho z vůdčích představitelů katolického modernismu Hermanna Schella. Nebyl nejvýznamnějším kandidátem na obsazení pražské profesury, ale jeho osoba se nakonec jevila jako schůdný kompromis.¹¹⁷ Mluvcím katolického modernismu se však nestal, protože ten byl mezitím odsouzen papežskou encyklikou Pia X. Místo modernistických výpadů pohltila Naegleho nacionálně zjiřená intelektuální atmosféra v českých zemích. Brzy se zabydlel v orgánech vědecké komunity českých Němců.¹¹⁸ Německonacionální étos, který pronikl do jeho vědeckých prací ze středověkých

---

v roce 1903 se habilitoval na Teologické fakultě v Mnichově spisem *Ratramnus und die hl. Eucharistie*. V roce 1903 se stal mimořádným profesorem církevních dějin a patrologie na Královském lyceu v Pasově. Viz Naegliv dopis z 4. 4. 1919 se životopisnými údaji adresovaný Děkanátu Teologické fakulty Vídeňské univerzity, publikovaný u HUBER, Kurt A.: August Naegles Bewerbung um eine Lehrkanzel in Wien (1919). Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien, 14, 1997, s. 117–120. Viz také NA, Předsednictvo ministerské rady, k. 20, č. j. 9852/1924 August Naegle. K celkovému hodnocení HUBER, Kurt A.: August Naegle (1869–1932). Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien 8, 1987, s. 1–37, KUNŠTÁT, Miroslav: „Sudetendeutsche“ Kirchengeschichte an der theologischen Fakultät der ehemaligen Deutschen Universität in Prag. In: ALBRECHT, Stefan – MALÍŘ, Jiří – MELVILLE, Ralph (eds): Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer. München 2008, s. 61–64 a KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do třicátých let 20. století. Praha 1997, s. 662–664.

115 Ke Karlu Hilgenreinerovi (1867–1948), kromě jiného i vydavateli Bonifatius-Korrespondenz (později Katholiken-Korrespondenz) a dlouholetému senátorovi a současně posledního předsedovi Německé křesťanskosociální strany v Československu viz HUBER, Kurt A.: Hilgenreiner, Karl. In: Neue Deutsche Biographie 9, 1972, s. 140 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd117718092.html> (cit. 11. 11. 2016).

116 K Josefu Schindlerovi (1835–1911), rodákovi z Lachovic a odchovanci pražské teologie blíže viz HUBER, Kurt A.: Schindler, Josef. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 10. Wien 1994, s. 153. Online verze dostupná in http://www.biographien.ac.at/oebn_10/153.pdf (cit. 8. 9. 2016).

117 Favority byli historik reformace Josef Greving, později církevní historik v Münsteru a Bonnu, a Hugo Koch, od roku 1904 historik církevních dějin a církevního práva v Braunsbergu (po konfliktu s církevními nadřizenými kvůli jedné knize se roku 1912 oženil). Dalším kandidátem byl Karel Hirsch, v letech 1905–1930 profesor v Salzburgu. HUBER, August Naegle, s. 10–12 a poznámky a KUNŠTÁT: „Sudetendeutsche“ Kirchengeschichte, s. 62.

118 Stal se členem výboru Spolku pro dějiny Němců v Čechách, členem učené Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách a Německého školského svazu, pozdějšího Německého kulturního svazu (*Deutscher Kulturverband*).

církevních dějin Čech, ho po rozpadu rakousko-uherské monarchie přivedl k národněpolitickému angažmá. Tento dlouholetý člen výboru Německého kulturního svazu nabádal katolické duchovní a laické katolíky německé národnosti, stojící dosud mimo německonacionální organizace, aby se aktivně podíleli na činnosti německých obranných spolků.¹¹⁹ Považoval také za důležité vzdělávat českoněmecké obyvatelstvo v „národním“ – sudetoněmeckém – duchu. Podobně jako jeho o dvě generace mladší kolega Winter i on jako katolický teolog zdůrazňoval, že stejnou měrou, jakou se na vzdělávání nových generací mají podílet hodnoty patriotismu a nacionalismu, musí současně stavět také na hodnotách katolického náboženství.¹²⁰

Několik modernizačních změn na Teologické fakultě Naegle přesto provedl. Přednášel již samozřejmě pouze německy¹²¹ a především otevíral teologii vědeckým pravidlům historické kritiky pramenů. Na Teologické fakultě zřídil samostatné Oddělení pro patristiku a církevní dějiny a Winter tak měl na co navázat. V jeho rámci byli studenti teologie uváděni k vlastní vědecké činnosti prostřednictvím dosud na pražské Teologické fakultě opomíjeného čtení a interpretace církevněhistorických pramenů. Když se Naegle v roce 1918 ucházel o profesuru na univerzitě ve Vídni, hrdě upozornil na svého žáka Johanna Lachmanna,¹²² který své schopnosti ve třicátých letech v Praze opravdu prokázal a habilitoval se pro studium biblických jazyků.¹²³ Lachmann jistě nebyl jediným z jeho studentů, kteří se vydali církevně historickou cestou. Opravdu významného rozkvětu církevněhistorických studií se ale německá teologická fakulta dočkala až za Naegleho nástupce, přestože Winter sám neprošel školením svého předchůdce. V útlém inventáři v archivu Karlovy univerzity dochovaných disertačních prací německé Teologické fakulty lze identifikovat nejméně devět prací s církevněhistorickými tématy z třicátých let a počátku čtyřicátých let, vedených E. Winterem nebo přinejmenším inspirovaných jeho výzkumy.¹²⁴

119 V tomto duchu zveřejnil Naegle společně s kolegou profesorem Josefem Jatschem v roce 1927 zvláštní provolání v Časopise německého katolického duchovenstva (*Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit*) pod názvem Deutscher Klerus und Deutscher Kulturverband (viz Národní knihovna, inv. č. 22K1610).

120 Zdokumentovat lze třeba jeho aktivní účast v lednu 1927 na třídním pracovním setkání sudetoněmeckých lidových vzdělavatelů (*Arbeitsgemeinschaft sudetendeutscher Volksbildner*). Viz Zum Gesamtziel der sudetendeutschen Volksbildung. „Dreitägige Arbeitsgemeinschaft sudetendeutscher Volksbildner“, am 3. bis 5. Jänner 1927 zu Reichenberg veranstaltet durch die „Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechoslowakischen Republik. Sonderheft der „Heimatbildung“. Ed. Emil Lehmann. Reichenberg 1927. Zde na s. 32–34 viz Naeglovu tiskovou zprávu o setkání.

121 Od roku 1907 přednášel kurz Kirchen- und Dogmengeschichte des christlichen Altertums und der ersten Hälfte des Mittelalters.

122 Naeglvův dopis z 4. 4. 1919 editovaný u HUBER: August Naegles Bewerbung, s. 118.

123 Viz např. LANDERSDORFER, Anton: Naegle, August. In: Neue Deutsche Biographie 18, 1997, s. 706 [Online-Version]; URL: <https://www.deutschebiographie.de/gnd118894250.html#ndbcontent> (cit. 9. 10. 2016).

124 AUK, Inventář. Disertační práce teologické fakulty Karlo-Ferdinandovy university v Praze 1809–1881 a teologické fakulty býv. Německé university v Praze. Praha 1976, s. 12–17.

Přestěhování do Čech znamenalo pro Naegleho zásadní obrat v předmětu vědeckého zájmu. Až na výjimky opustil témata z obecných dějin dogmatu¹²⁵ a začal se věnovat jemu dosud cizím dějinám křesťanství v českých zemích. Možná byl k tématu přiveden při přípravě přednášek nebo jej prostě jen neuspokojovala zastaralost poslední německy psané syntézy církevních dějin Antona Frinda.¹²⁶ Naegle se pustil do velkolepého projektu nových církevních dějin od pokřesťanstvení Čech, zásadně nové pohledy však nepřinesl. Svými interpretacemi se rychle zařadil do tradičního narativu českoněmeckého dějepisce, jehož historicko-politickou funkcí bylo obhájit prvořadý význam německví a německé kultury v českých zemích v minulosti i v přítomnosti. Po přípravných studiích z raných dějin křesťanství v českých zemích i před příchodem Slovanů nebo z období husitství¹²⁷ vydal během první světové války dva díly prvního svazku svých podrobných církevních dějin.¹²⁸ Autorovým záměrem bylo oslabit tezi některých českých historiků o zásadním významu cyrilometodějské misie pro přijetí Kristovy víry v českých zemích. O několik let později podotkl kriticky František Dvorník, že Naegle cyrilometodějskou misi podcenil a naopak přehnaně zdůraznil vliv „německé“ církve na pokřesťanstvení Čech.¹²⁹ Ve druhé části prvního svazku pak autor sebevědomě nabízel čtenáři „objektivně spolehlivý obraz svatého Václava“, jenž měl knížete zbavit „zpitvořeného obrazu“, který se o něm vytvořil v důsledku „českého šoviniismu“ a zapletení do každodenních politických a nacionálních půtek.¹³⁰

Kniha byla pozitivně přijata německou odbornou veřejností kvůli přísně kritickému přístupu k pramenům i literatuře. Avšak současně byla podrobena zdrucující kritice ze strany české historické vědy. Souhrné hodnocení Naegleho díla

125 Byl autorem dvou zajímavých knih z dějin dogmatu věnovaných vývoji učení o eucharistii u Johanna Chrysostoma z přelomu 4. a 5. století a u benediktinského mnicha Ratramna z 9. století. NA, Předsednictvo ministerské rady, k. 20, č. j. 9852/1924 August Naegle.

126 FRIND, Anton: Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diocese. 4. sv. Prag 1862–1878.

127 Jde např. o tyto Naegleho články: Die angebliche Taufe des Böhmenherzogs Bořivoi durch Methodius. Deutsche Arbeit 9, 1910, s. 211–223, Die Wenzels- und Lidmillafrage und deren historische Voraussetzungen. Tamtéž, s. 292–306; Die beiden ersten Prager Bischöfe Dietmar und Adalbert. Tamtéž, s. 651–671 a 727–762; Die Anfänge des Christentums in Böhmen. Historisches Jahrbuch 32, 1911, s. 239–273. Germanische Christen in Böhmen vor der Einwanderung der Slawen? MVGD 52, 1913, s. 77–103.

128 NAEGLE, August: Kirchengeschichte Böhmens, Bd. 1: Einführung in das Christentum, Teil 1–2. Wien, Leipzig 1915 a 1918. O finančních problémech a díky tomu průtazích s publikací druhého dílu prvního svazku viz předmluvu ve druhém díle 1. svazku (1918). Na vydání přispěla nakonec i Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách. Tyto těžkosti způsobily, že kniha byla proti plánu zkrácena a teprve ve třetím díle měla být dokončena k roku 1039, jež Naegle netradičně zvolil jako chronologický mezník.

129 Fr. Dvorník v recenzi Naeglovy knížky o sv. Václavovi z roku 1928 v Časopise katolického duchovenstva 70, 1929, s. 423–428, zde 425.

130 NAEGLE: Kirchengeschichte Böhmens (1918), s. IX.

v dodatcích Ottova slovníku vyčítalo jeho pracím nejenom německonacionální sklon zdůrazňovat „nad míru německé vlivy“, ale považovala je za takřka zbytečné mrhání vědeckých schopností, protože neznalost českého jazyka i české odborné literatury (zvláště té novější) „učinila práce Naeglovy přes mnohé bystré postřehy zastaralými už v době, kdy vyšly“.¹³¹

V československé éře se politicky zaneprázdněný historik omezil na popularizační a osvětové publikace. Avšak právě ty mají zpravidla na formování historického diskurzu dopad často větší než odborné publikace. Naegle reagoval na všechna aktuální historická témata, jež byla bedlivě sledována československou i katolickou veřejností (např. význam Husa a husitství).¹³² Sáhl ke smířlivému tónu při příležitosti blížícího se milénia sv. Václava a vyzval německé katolíky v českých zemích k uctění sv. Václava jako společného patrona Čechů i Němců.¹³³ Tezi o „německosti“ křesťanství v českých zemích však nekorigoval. Naopak z této teze odvozoval i politickou závislost Čech na Německu od nejranějších dějinných dob.¹³⁴ Svatý Václav se mu stal národněpolitickým argumentem proti sebestřednému českému nacionalismu, spojujícímu s českými zeměmi primárně české, resp. slovanské etnikum. Obdobnou instrumentační tendenci zahlédneme později i u Winterovy interpretace Bolzanova bohemismu. Naegle však šel mnohem dál, když na interpretaci osobnosti sv. Václava explicitně konstruoval základy pro stabilní a mírumilovnou politickou přínašitelnost českých zemí k Německu. Přemyslovský kníže byl představen jako patron české země, již obývají oba „národní kmeny“ společně a který jako kníže vládl v dobrém vztahu k „německé říši“ (čti Svaté říši římské), čímž své zemi zajistil mír.¹³⁵ Václav byl prý na trůn dokonce dosazen Němci z Čech a bratr Boleslav měl být – jak dobře vyrozuměl Dvorník – naopak stoupencem české „národní reakce“.¹³⁶ V tomto sporu bylo by prý třeba hledat jeden z motivů

131 Tak CIBULKA, Josef: August Naegle. In: Ottův slovník naučný nové doby IV/1, 1936, s. 417.

132 Při hodnocení husitství zůstal Naegle především katolickým knězem. Vnímá je jako dosud nepřekonané a katolicismu stále nebezpečné heretické hnutí, jako protikatolickou ideologii „husitismu“, prožívající nový rozkvět v duchovním životě Československa. Rektorskou inaugurační přednášku proto koncipoval jako rázné odmítnutí originality Husova teologického myšlení. Odvolává se na výsledky Loserthových výzkumů o pouhém plagiátorství Wickliffových děl viděl ze svého pohledu německého katolického teologa originální přínos Husův snad jen v údajném rozvášnění protiněmecké nálady.

133 NAEGLE, August: Der heilige Wenzel, der Landespatron Böhmens. Warnsdorf 1928. Na smířlivé tóny upozornil český katolický tisk, když na základě úvodníku z Prager Tagblatt ze 17. 11. 1929 četl závěrečná slova z Naeglovy knihy jako výraz touhy být ctiteli českého patrona těch všech katolických Němců, „kteří v této zemi, v tomto státě svoji vlast hledati a nalézti musejí“. VESELÝ, Ignác: Svatováclavské milénium a Němci. Časopis katolického duchovenstva 70, 1929, s. 107–108, zde 107.

134 Samostatně tuto otázku Naegle rozpracoval v textu Der hl. Herzog Wenzel in Böhmen und das Deutsche Reich. Sudetendeutsches Jahrbuch 1, 1931, s. 9–22.

135 NAEGLE: Der heilige Wenzel, s. 141.

136 Nicméně Naegle vnímal, že to je jen jeden z možných motivů, které analyzoval poměrně systematicky na základě pramenů. Srov. Dvorníkovu recenzi v Časopise katolického duchovenstva 70, 1929,

Boleslavovy vraždy.¹³⁷ Současně autor rozeznával struny, jejichž tóny česká veřejnost nerada slyšela. Již dlouho jí bylo českoněmeckým dějepiscetvím a z velké části neprávem předhazováno, že obchodníci, osadníci a kněží přicházející do Čech z německých zemí civilizovali dosud prý téměř barbarickou zemi. V tomto smyslu velebil i Naegle sv. Václava, neboť to prý měl být on, kdo zval do Čech „ve velkém počtu z německých zemí, z německé církve německé kněží a tím německé kulturní civilizátory, aby skrze ně přivedl zemi a svůj lid ještě více ke křesťanské víře a křesťanské civilizaci.“¹³⁸

Když v roce 1932 Naegle v Praze nečekaně a v plné aktivitě zemřel, byl jeho program velkých kritických církevních dějin dávno pokryt prachem. Nebylo náhodou, že u jeho hrobu, v německých nekrolozích i v pozdější sudetoněmecké paměti byla vzpomínka na hodnotu a význam jeho vědecké práce instrumentálně zastíněna vzpomínkou na heroickou národní sílu „železné magnificence“. Snad pouze Eduard Winter oceňoval ve dvou dobových textech svého předchůdce také pro jeho vědecké kvality jako „ideální typ upřímného, německého učenice, který neznal nic jiného než zkoumání pravdy a službu pravdě“ a který se „upsal vědě a zůstal jí věrný až do konce života“.¹³⁹ Jindy se však i on dokázal o svém předchůdci vyjádřit až neuctivě, že prý „prozřetelnost to s ním dobře myslela, když mu dějepisné pero vzala z ruky a nechala ho samotného jako rektora dělat dějiny“.¹⁴⁰ V takovém výroku však nehledejme ironii, ale skrytou vědeckou kritiku, pomocí které se Winter vůči Naeglovi vymezoval. Ambiciózní plán českých církevních dějin podle Wintera ztroskotat na Naeglově neschopnosti vcítit se do problémů života v zemi více jazyků a naučit se češtině. Už proto prý Naegle nemohl proniknout

s. 427. Dvorník také právem vyčítal zásadní nedostatek, že autor zcela přešel Kristiánovu legendu a že nezná tehdy velmi čilou debatu o původu, pravosti a důvěryhodnosti Kristiána.

137 Tamtéž.

138 NAEGLÉ: *Der heilige Wenzel*, s. 141. Jde o pasáž ze závěru knížky, kterou chtěl autor přednostně a poněkud účelově ukázat, jak blízko měl Václav k německým obyvatelům, a tudíž by si jej i čeští Němci měli vážit jako svého patrona. Zatímco tato pasáž zcela odpovídá českoněmeckému, respektive sudetoněmeckému narativu českých dějin, jsou další části knihy mnohem racionálnější a méně německonacionální. Ačkoliv v podobném duchu psal Naegle v souvislosti se sv. Václavem již dříve (viz závěrečný odstavec jeho textu *Die Wenzels- und Ludmillafrage*, s. 306), je poněkud unáhlené z dané pasáže soudit o celé knize, že Naegle přespříliš zdůrazňuje jen němectví a slovo *deutsche* je schopen použít čtyřikrát v jedné větě, jak to učinil Petr Placák, který jinak uznale oceňuje Naegleho bohemistickou interpretaci v knize *Svatováclavské milénium. Češi, Němci a Slováci v roce 1929*. Praha 2002, s. 72. Je ovšem nutné připomenout, že právě tato „výkladová“ pasáž byla pro české historiky signifikantní při chápání Naeglových textů, respektive jejich nacionální stranickosti. Viz např. MENDEL, Bedřich: August Naegle. *Prager Rundschau* 2, 1932, s. 563–565, zde s. 564: *So vermischt sich bei Naegle die Wissenschaft mit seiner persönlichen politischen Stellungnahme.*

139 WINTER, Eduard: August Naegle. In: *Vandalia 1905–1935. Ein Blick in das Werden, Leben und Streiten der Verbindung*. Friedland 1935, s. 43.

140 WINTER, Eduard: August Naegle. In: *Unsere alma mater. Die sudetendeutschen Hochschulen*. Ed. K. Brass, J. Pfitzner, E. Lohr, E. Svoboda, W. Weizsäcker. Böhmisch Leipa 1938, s. 89.

hlouběji k porozumění českým dějinám.¹⁴¹ Ve svém vlastním vědeckém výzkumu se bude Winter snažit buď sám, nebo později s pomocí svých asistentů této zbytečné chyby vyvarovat. Přesto ani chvíli nezamýšlel projekt kritických církevních dějin svého předchůdce dokončit.

Vztahy mezi oběma výraznými a ambiciózními osobnostmi se zřejmě zakalily již v době Winterových počátků na Teologické fakultě. Vzájemnou rivalitu dokládá také skutečnost, že Naegle si na místě svého nástupce nepřál údajně svého mladšího kolegu, ale jednoho ze svých vlastních žáků. Přesto byl po Naegleho smrti pověřen suplováním výuky církevních dějin Winter. Než byl konečně nový řádný profesor jmenován, uběhly dva roky suplementury. Během nich – jak vzpomínal ve Winterově nekrologu Kurt A. Huber – bylo třeba překonat především nedůvěru pražského arcibiskupa vůči kandidátovi navrženému sice jednomyslně profesorským kolegiem, který se však dosud soustavně zabýval především dvěma středoevropskými teology 19. století, Antonem Günterem a Bernardem Bolzanem, jejichž učení katolická církev dávno odmítla jako zcestné.¹⁴²

Kdo nahlédne do interních dokumentů teologického děkanátu, kupodivu zjistí, že dva roky čekání na jmenování profesorem nebyly první Winterovou zkušeností se suplováním předmětu církevních dějin. Za onemocnělého ordináře zaskočil Winter již ve školním roce 1923/1924.¹⁴³ Tato pozapomenutá epizoda nás přivádí k zamyšlení. Jen o něco později, od podzimu 1924, začal Winter studovat historii na Filozofické fakultě.¹⁴⁴ Nebyla to nakonec právě tato zkušenost s výukou církevních dějin pro mladé adepty teologie, která přivedla křesťanského sociologa se vši vážností k historické vědě?

---

141 *Die Unkenntnis der tschechischen Sprache, in der die meisten Werke zur böhmischen Geschichte geschrieben sind, hinderte ihn. Auch konnte sich der lebensfrohe offene Rheinpfälzer trotz aller Beweglichkeit nie ganz in Prag und in Böhmen einleben. Vor allem die indirekte slawische Art blieb ihm fremd und stieß ihn innerlich ab.* Tamtéž. Je zajímavé, že Winter byl vůči Naeglovi kritičtější v nacionálně vyhoceném roce 1938 než o tři roky dříve v mnohem méně kritickém textu, v němž neznalost češtiny nebyla zásadní překážkou: *Doch hätte Naegle sicher das Werk trotz der Unkenntnis der tschechischen Sprache, seinen zähen Eifer entsprechend, noch weiter fortgesetzt, wenn er nicht 1918 durch sein Rektorat andere Aufgabe zugewiesen erhalten hätte, die seine Kräfte aufsaugte.* WINTER: August Naegle. In: Vandalia 1905–1935, s. 43.

142 HUBER: Eduard Winter, s. 21. Není jisté, zda se tady Huber neopírá výhradně o Winterovy publikované paměti, kde je celá řada Winterových deníkových citátů stejného významu. (WINTER: Mein Leben, s. 74–75.)

143 AUK, Teologická fakulta Německé univerzity, sg. 247/1923, děkan na MŠNO dne 2. 10. 1923 ve věci suplování za nemocného A. Naegleho, sg. 278/1923, MŠNO dne 6. 11. 1923 povoluje suplování církevních dějin a MŠNO dne 4. 3. 1924 Zemské správě politické v Praze ve věci prodloužení suplementury do velikonočních prázdnin téhož roku (opis).

144 Kdy přesně Winter přednášky na Filozofické fakultě navštěvoval, není úplně zřejmé. V žádosti o povolení *venia legendi* na FF z 15. 11. 1934 uvedl Winter studium „od roku 1922“. AUK, Filozofická fakulta, Osobní spis E. Wintera. Ale takové studium nebylo jistě oficiální. Řádně byl zapsán jako student Filozofické fakulty teprve k 29. listopadu 1924. ABBAW, Pozůstalost Eduarda Wintera, W 163, Potvrzení o zápisu do matriky studentů (*Matrikelschein*).

Od českoněmecké k sudetoněmecké historiografii

V roce 1918 se německé dějepiscectví v českých zemích ocitlo ve zcela odlišné situaci, než na kterou bylo zvyklé. U českoněmeckých historiků vyvolával státní rámec československého státu obavu z oddělení od širšího rámce německojazyčné vědy. Tito historikové byli spojení především s univerzitním prostředím v Praze, v rámci předlitavské historiografie dosud stáli spíše ve stínu historiků Vídeňské univerzity. Výsledek války z nich obrazně řečeno ze dne na den udělal hlavní představitele německého dějepiscectví nového státu. Naneštěstí pro ně se jednalo o stát, který i oni, podobně jako většina německojazyčných elit z českých zemí, nepovažovali za svůj stát.

Dosud měla německojazyčná historiografie v českých zemích především dva hlavní reprezentanty: zmíněný historický seminář na Karlovo-Ferdinandově univerzitě v Praze a zemsky organizované a orientované historické spolky v Praze a v Brně. Zvláště historické spolky, Spolek pro dějiny Němců v Čechách (*Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*, dále VGDB) a Německý spolek pro dějiny Moravy a Slezska (*Deutscher Verein für Geschichte Mährens und Schlesiens*), rozpadem rakousko-uherské monarchie velmi utrpěly, protože ztratily sponzory mezi německým měšťanstvem. Dlouhá léta pak v důsledku finančních problémů nedokázaly navázat na širší a kvalitativní činnosti, kterými se mohly pyšnit před první světovou válkou.¹⁴⁵ Současně však vznikly jiné vědecké instituce, které jejich roli dokázaly přinejmenším přechodně zastoupit a které již svým kulturně politickým působením ukazovaly budoucí vývoj.

Od založení VGDB bylo jeho celospolečenskou motivací postavit protipól českému výkladu českých dějin jako dějin českého národa obývajícího nezávislé historické země Koruny české.¹⁴⁶ Podobně jako hlavní linie českého dějepiscectví bylo

145 Srov. WOSTRY, Wilhelm: Vorwort. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1930–1933 (3. roč.), Praha 1934. Zde také Wostry ocenil finanční podporu úřadů československého státu a zemských úřadů, kterou časopis obdržel, zvláštní poděkování bylo věnováno prezidentu Masarykovi, který na vydání ročenky přispěl velkorysým darem. Později se Wostry o finančních problémech nadále zmiňoval, avšak aniž by vysvětlil důvod a zmínil podporu československého státu a jeho představitelů. Interpretace finančních problémů mohla být tudíž v atmosféře německé kritiky nedostatků podpory ze strany státu a úpadku aktivity některých institucí naprosto zavádějící. Srov. WOSTRY, Wilhelm: Sudetendeutsche Geschichte 1918–1938. Forschung und Darstellung. In: AUBIN, Hermann – BRUNNER, Otto – KOHTE, Wolfgang – PAPRITZ, Johannes (eds.): Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg, Bd. 2, Leipzig 1943, s. 488–530, zde 489. K finanční situaci časopisu a subvencím čs. orgánů viz o něco podrobněji KOSTLÁN, Antonín: Die „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ in der Tschechoslowakischen Republik (1918–1938). In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil 1. Ústí nad Labem 1996, s. 107–109.

146 Viz např. dva svazky sborníku Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil 1. und 2. Ústí nad Labem 1996 a 1997, SEIBT, Ferdinand: Der Nationalitätenkampf im Spiegel der sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848–1938. In: Mittelalter und Gegenwart. Ausgewählte Aufsätze. Sigmaringen 1987, s. 297–317, MANDLEROVÁ, Jana: Methodologische

i německé dějepiscectví v Čechách motivováno přednostně národními zřeteli. Historikové, kteří se striktního dělení na české a německé nechťeli účastnit, se ocitli na okraji obou táborů (např. Gindely). Smyslem činnosti VGDB bylo v dobách Rakouska-Uherska především zkoumat a šířit znalosti o dějinách německojazyčného, v tomto pojetí tedy německonárodního obyvatelstva v rámci Čech. Obdobná tendence, avšak s výrazným sklonem k výzkumu zemských dějin Moravy a Slezska, byla čitelná i v činnosti brněnského spolku. Zánik monarchie a vznik nového, centralizovaného státního útvaru na principu národních států vyvolaly úpadek významu zemských kolektivních identit a posílení významu identit národně strukturovaných. Teprve vznik Československa tak vyvolal proces, který probíhal až do poloviny třicátých let a v němž se pozvolna ve vzdělanostních a kulturních elitách německého obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku šířilo přesvědčení o jednotné národní kolektivní identitě¹⁴⁷, a tudíž i o potřebě jedné historické paměti všeho německy hovořícího obyvatelstva Československa. Tuto kolektivní identitu reprezentoval novotvar „sudetoněmectví“.¹⁴⁸

Kolektivní paměť německého obyvatelstva v meziválečném Československu se utvářela prostřednictvím politiky historie (*Geschichtspolitik*), na níž se podílely především nacionálně orientované organizace. Pokud se rozhlédneme po historiografické produkci v 1. polovině 20. století, zjistíme, že českoněmecké dějepisce-

---

Erwägungen in der deutschböhmisches Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie. In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung, s. 31–47, TĀŽ: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století. Sborník historický 36, 1989, s. 99–129, TĀŽ: Zur Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in Böhmen bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkrieges. In: Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945, s. 107–117, ŘEPA, Milan: The Czechs, Germans and Sudetenland. Historiographical Dispute in the ‚Heart of Europe‘. In: HADLER, Tibor – HADLER, Frank (eds.): Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe. Basingstoke 2011, s. 303–328. Různé aspekty sudetoněmeckého dějepiscectví byly probírány také v SOUKUP, Pavel – ŠMAHEL, František: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004.

147 Kolektivní identitu vnímám jako označení kolektivně sdílené přesvědčení o společné přináležitosti ve znacích, jež v určitém kolektivu platí za podstatné a jejichž souhrn je vyděluje či odlišuje od jiných lidí či kolektivů. Daný kolektiv se tímto přesvědčením o „stejnosti“ integruje dovnitř a vytváří imaginární vazby, které sblížují i takové členy kolektivu, kteří se vzájemně osobně neznají. Významnou roli přitom hraje kolektivní paměť, jak v její komunikativní, tak její kulturní formě (vycházím z Assmannova rozlišování komunikativní a kulturní paměti).

148 Srov. HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání. Praha 2002. Manželé Hahnovi velmi inspirativně analyzují sudetoněmecké stereotypy, a sudetoněmectví přitom považují za politickou ideologii, protože se zabývají znaky, symboly a stereotypy a jejich promítnutím do oblasti politické identifikace a působení politické moci v prostředí poválečných sudetoněmeckých vyhnanců a jejich organizací v Německu. V tomto prostředí hrály a hrají sudetoněmecké dějiny rozhodující úlohu. Hahnovi podrobili dějinnou koncepci vyhnanců kritice a upozornili, že vyjadřuje jenom jednu část dějin Němců v českých zemích, kterou vymezili jako dějiny německého národoveckého hnutí v českých zemích. Domnívám se však, že transponovat pojem politická ideologie z poválečného období v Německu do meziválečné epochy výzkum formování identit v českých zemích nemůže posunout. Vycházím z toho názoru, že na počátku vzniku nějaké kolektivní identity je vždy nějaký sociokulturní akt, který je politického charakteru a který by tedy vždy bylo možno označit za „ideologický“.

tví nenabízelo nikdy nic jiného než nějakou variantu nacionálně strukturovaných dějin. A to i tehdy, když hovořilo – jako v myšlenkovém konceptu a politických projevech slavisty Franze Spiny – o symbióze *dvou* národů obývajících české země. Jiná než národní koncepce, zakládající kolektivní historickou paměť československého obyvatelstva, se neobjevila.¹⁴⁹ Problém však má hlubší kořeny. Meziválečné „sudetoněmeckví“ je důsledkem utváření kolektivních identit v procesu dlouhého 19. století. Od šedesátých let 19. století byl narativ českoněmecké historiografie narativem „národním“, přestože v zemském rámci ukotveným. Odpovídalo tomu úsilí koncentrovat se v dějinách jednotlivých historických zemí především na německé obyvatelstvo a hodnotit jeho význam v zemských dějinách. Rok 1918 přinesl podstatný rozdíl. Zánik říšskorakouského rámce a politická bezvýznamnost rámce historických zemí, v nichž by bylo možno narativ ukotvit, vedly k úsilí vypracovat takovou narativní koncepci dějin Němců v českých zemích, která by spojila v jednotném příběhu dosud zemsky rozdrobenou historii německého obyvatelstva v celých českých zemích a vymezila jej ve vztahu k „obecným“ dějinám a k „německým“ dějinám. Sudetoněmecká proměna historického narativu, vynucená ztrátou zmiňovaných meta-rámců, byla svým způsobem přirozená, byť ne nutná, neboť hledala řešení pro kolektivní paměť německy mluvícího obyvatelstva státu. A nebylo divu, že se opírala o tradice stávajícího českoněmeckého a moravskoněmeckého dějepisce, když byla zachována kontinuita kulturních a akademických elit. Koncepce sudetoněmeckých dějin obsahovala politicko-ideologické prvky již ve svém východisku, protože vyrůstala z konfrontace s Československem jako státem Čechoslováků, tedy Čechů a Slováků. Záleželo spíše na tom, kam se bude sudetoněmecká koncepce dál vyvíjet. Zmíněné myšlenky Franze Spiny byly nadějnou, ale nerozvinutou koncepcí. Domnívám se, že jeho jistou nepřímou obdobou byla bolzanovská koncepce publikací Eduarda Wintera, jíž se budu věnovat na dalších stránkách. Avšak nakonec se ukázalo, že o tom, jaká podoba historického konceptu „sudetoněmeckví“ se prosadí, měl rozhodnout především mezinárodně politický vývoj střední Evropy.

Manželé Hahnovi upozornili, že aktivními tvůrci kulturní paměti „Sudetoněmců“¹⁵⁰ zprvu nebyli historikové z obou historických spolků, ale lidé spojení s nově vzniklými institucemi vědeckého bádání v Liberci. Také nejvýznamnější představitel meziválečné sudetoněmecké historiografie Wilhelm Wostry přiznal tuto okolnost v roce 1943 ve sborníku o nacionálněsocialistickém „východním bádání“ (*Ostforschung*).¹⁵¹ S ohledem na oslavný charakter sborníku začlenil Wostry

149 HAHNOVÁ – HAHN: Sudetoněmecká vzpomínání, s. 135–142, připomínají knihu Pavla Eisnera z roku 1940 o „zapomenutých Němcích, kteří viděli Čechy jinak“. To byl krásný, záslužný, leč pozdní a zcela osamocený počín, který vznikl v silně vyhocené nacionálně rozdělené atmosféře. A P. Eisner nedokázal uchopit problém v jiných pojmech než v těch, které od sebe jasně odlišují Čechy a Němce.

150 Tento trefný překlad slova *Sudetendeutsche* používá Eva Hahnová.

151 WOSTRY, Wilhelm: Sudetendeutsche Geschichte 1918–1938. Forschung und Darstellung. In: Au-

sudetoněmecké dějepiscectví tendenčně do vývoje „východního bádání“. Ještě než se však pustil do výkladu zásluh historiků pro utváření jednotného sudetoněmeckého uvědomění, upozornil na důležitost impulzů z kulturněpolitického prostředí. Upomenul na důležitost národoveckých hnutí z počátku první republiky (konkrétně tzv. *Böhmerlandbewegung* a jeho ročenky *Böhmerlandjahrbuch*)¹⁵² a vyzvedl přední význam libereckých vědeckých institucí.¹⁵³ V obou případech byl hlavním reprezentantem germanista Erich Gierach, původně profesor na Obchodní akademii v Liberci, který v roce 1921 bez tradičního habilitačního řízení obdržel místo profesora starší německé filologie na Německé univerzitě v Praze.¹⁵⁴

Gierachův vliv při vytváření sudetoněmeckého historického vědomí je skutečně nepřehlédnutelný. Přestože nebyl odborným historikem, pouštěl se často do obecných historických výkladů, které obsahovaly všechny prvky pozdějšího národoveckého „sudetoněmeckého“ pojetí dějin Němců v českých zemích (tvrzení o Čechách jako staré germánské zemi, přezíravý postoj ke slovanskému osídlení, zdůraznění nesamostatnosti starého českého státu v rámci „německé“ říše, primát německé kultury a hospodářství). V reakci na historické argumenty užívané v českém politickém prostředí (např. Masarykův výrok o „německých emigrantech a kolonistech“)¹⁵⁵

BIN, Hermann – BRUNNER, Otto – KOHTE, Wolfgang – PAPRITZ, Johann (eds.): *Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg*. Bd. 2. Leipzig 1943, s. 488–530, zde s. 497. K Wilhelmu Wostrymu viz HRUZA, Karel: „Wissenschaftliches Rüstzeug für aktuelle politische Fragen.“ Kritische Anmerkungen zu Werk und Wirken der Historiker Wilhelm Weizsäcker und Wilhelm Wostry. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 54, 2005, s. 475–526. Kratší, původní česká verze viz TÝŽ: Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker: vzorní mužové, řádní učenci a věrní synové vlasti? In: Soukup, Pavel – Šmahel, František (eds.): *Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 305–352, LOHMANN, Nina: Wilhelm Wostry und die „sudetendeutsche“ Geschichtsschreibung bis 1938. *Acta universitatis carolinae – Historia universitatis carolinae pragensis* 44, 2004, fasc. 1–2, s. 45–145, TÁŽ: „Heimat und Volk“. Der Historiker Wilhelm Wostry zwischen deutschböhmischer und sudetendeutscher Geschichtsschreibung. ALBRECHT, Stefan – MALÍŘ, Jiří – MELVILLE, Ralph (eds.): *Die „sudetendeutsche“ Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. München 2008, s. 127–149.

152 Hahnovi překládají výraz *Böhmerland* s jistou nadsázkou, avšak dosti krkolomně, jako Čechozemě. Zároveň to zcela jistě nekorresponduje s jiným jejich překladem národoveckého pojmu *Tschechenstaat* jako Čecho stát. Ročenka nesla od roku 1925 název *Sudetendeutsches Jahrbuch*.

153 WOSTRY: *Sudetendeutsche Geschichte*, s. 497.

154 PFITZNER, Josef: Erich Gierach. Zvláštní otisk z *Sudetendeutschen Jahrbuch* 1931 (nestr.). Text vyšel k 50. jubileu E. Gieracha a je poplatný účelu, nicméně v rámci možností je v mnohém informativní. Viz také Pfitznerovu další, známější Gierachovu biografii, jež je jinak především nacionálně socialisticou adorací „starého mistra“ sudetoněmecké národovecké vědy. Erich Gierach und der sudetendeutsche Volkstumskampf. In: OBERDORFFER, Kurt – SCHIER, Bruno – WOSTRY, Wilhelm (eds.): *Wissenschaft im Volkstumskampf*. Festschrift. Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstag überreicht von Freunden, Schülern und Fachgenossen. Reichenberg 1941, s. 9–24.

155 Srov. např. GIERACH, Erich: *Aus Böhmens deutscher Vergangenheit*. Eger 1919, (edice Erste Böhmerland-Flugschrift für Volk und Heimat). Text vyšel původně jako novinové články v *Reichenberger Zeitung* pod názvem *Sind die Deutschen als Emigranten und Kolonisten nach Böhmen gekommen? a jak je zřejmé, byl motivován prohlášením prezidenta Masaryka 22. 1. 1918, že Němci jsou původně pouze emigranti a kolonisté. Ve druhém textu určeném pro posluchače a čtenáře v Německu je*

Gierach pro zjednodušení vypracoval soubor historických tezí v podobě široce rozšířeného Katechismu pro sudetské Němce.¹⁵⁶

Tento výklad historie utvářel ideový rámec pro další široké kulturní a kulturně-politické aktivity. V polovině dvacátých let přesvědčil Gierach německou Vědeckou společnost v Liberci, aby iniciovala založení instituce pod názvem Ústav sudetoněmeckého vlastivědného výzkumu (*Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung*).¹⁵⁷ V pozici ředitele ústavu Gierach vydával nebo podnítil vznik několika edičních řad¹⁵⁸ a podílel se také na založení Německé společnosti pro pravěk (*Deutsche Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte*), která se ve svém časopise *Sudeta* věnovala především předslovanským obdobím. Oba profesoři společně s kadaňským historikem Rudolfem Wenischem zřídili také ediční řadu nazvanou *Sudetoněmecké historické prameny* (*Sudetendeutsche Geschichtsquellen*), která vydávala edice městských knih, urbářů a jiných pramenů.¹⁵⁹

---

již zřetelný posun k dějinám „Sudetoněmců“ (výraz Hahn/Hahnová): *Geschichte des Deutschtums in den Sudetenländern*. Rundfunkvortrag des Breslauer Senders vom 19. u. 20. 9. 1932. Sonderdruck für die „Gesellschaft für deutsche Volksbildung Tschechosl. Rep.“ aus „Wir Schlesier!“ Halbmonatschrift für schlesisches Volkstum. Verlag L. Heege, Schwednitz (k dispozici v Moravské zemské knihovně). Také srov. citát z Gierachova článku *Der sudetendeutsche Kulturkreis* z roku 1923 u Hanse LEMBERGA: *Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag von Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik*. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (eds.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. München 2006, s. 99–100.

156 VOLKMANN, Erwin (pseud. E. Gieracha): *Katechismus für das deutsche Volk in Böhmen*. Eger 1919. Brožura byla vydána jako třetí svazek edice *Böhmerland-Flugschrift für Volk und Heimat* v nakladatelství Böhmerland-Verlag Eger. V dalších vydáních byla brožura přejmenována na *Katechismus der Sudetendeutschen*. O něm viz blíže HAHNOVÁ – HAHN: *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 77–84, kde lze rovněž nalézt výbor z textu v českém překladu.

157 Viz zpráva o vzniku ústavu a činnosti in: *Sudetendeutsches Jahrbuch 1925*. Reichenberg 1926, s. 144–145. Podrobně o něm manželé Hahnovi, kteří název překládají jako *Ústav pro sudetoněmecké domovské bádání*. HAHNOVÁ – HAHN: *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 77, a naposledy uceleně JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha 2014. Ústav vznikl v březnu 1925 a pod Gierachovým vedením organizoval v příštích patnácti letech celou řadu podniků a projektů sudetoněmeckého výzkumu v rozsahu od vlastivědy přes historii, kulturní dějiny, národopis až po archeologii. Gierachův vliv byl rozhodující, ačkoliv s ním u zrodu instituce stál rovněž významný historik Hans Hirsch, který byl povolán na univerzitu do Prahy krátce před zhroucením rakousko-uherské monarchie, aby vyučoval adepty historie pomocným vědám historickým a obecným dějinám středověku. Hirsch však již rok po založení ústavu odešel na univerzitu do Vídně.

158 Např. *Forschungen zur sudetendeutschen Heimatkunde*, *Ostmitteldeutsche Bücherei* (jako jeden z jejích prvních svazků vyšla v roce 1926 Pfitznerova kniha *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahre 1848*), *Beiträge zur Kenntnis sudetendeutscher Mundarten*, *Sudetendeutsche Ortsnamenbuch* ad. Viz např. PFITZNER: *Erich Gierach*, s. 8.

159 Původní znění mělo být podle *Sudetendeutsches Jahrbuch 1925*, s. 144, zřejmě *Sudetendeutsches historisches Archiv*. Nakonec nesla řada název *Sudetendeutsche Geschichtsquellen*, vydávána byla v letech 1926–1943 v sedmi svazcích (podle lístkového katalogu Národní knihovny).

Přestože byl těžištěm Gierachovy činnosti Liberec, prosadil řadu projektů také v Praze. V Německé společnosti věd a umění v Československé republice stál již roku 1921 u zrodu Komise pro vlastivědný výzkum (*Kommission für Heimatforschung*), v níž byl po celá dlouhá léta neaktivnější a vůdčí osobností.¹⁶⁰ V komisi se setkávali jazykovědci, historikové, archeologové, etnografové a z přírodovědných oborů v menší míře také geologové, geofyzikové a antropologové. Gierach od počátku v komisi upřednostňoval jako badatelský problém otázku původního osídlení českých zemí, k čemuž vedle archeologie měl napomoci především lingvisticko-historický obor studia pomístních jmen a jmen vodních toků – toponomastika (*Ortsnamen- und Flurnamenforschung*). Podnítil tak řadu dlouholetých projektů (Sudetoněmecký slovník místních jmen a jmen vodních toků, Sudetoněmecký slovník nářečí), které pak byly po dlouhá léta v akademii pod vedením lingvisty Ernsta Schwarze zpracovávány a v polovině třicátých let začaly přinášet první výsledky.¹⁶¹ Gierach sám byl editorem projektu biografii významných sudetských Němců, jehož první svazek vyšel v roce 1926. Počínaje germánskými „králi a knížaty“ kniha konceptuálně plně odpovídala jeho pojetí dějin a měla s ohledem „na postavení německého lidu v československém státě“ postavit jeho „kulturní výsledky činnosti do náležitého světla“.¹⁶²

V organizaci vědecké práce v linii aktivního utváření sudetoněmeckého obrazu dějin byl Liberec přinejmenším během dvacátých let v popředí. Členy pražské Komise pro vlastivědné bádání byli od počátku i mnozí historikové, kteří na Německé univerzitě pozvolna prosazovali i metody spojené s novým obrazem dějin. Tradiční německé instituce historické vědy si přesto udržovaly během dvacátých let odstup od tohoto vývoje, který měl i výrazný politický a kulturně-politický rozměr. Historická komise Německé společnosti pro vědu a umění se některých plánů (například toponomastických projektů) vzdala ve prospěch Gierachovy komise pro vlastivědné bádání¹⁶³ a koncentrovala se na vydávání ediční řady tradičního charakteru. V řadě *Prameny a bádání na poli dějin* (*Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte*) se tak během dvacátých let usilovně snažili udržet politicky nestrannou díku publikovaných spisů a vyvarovat se politických výroků a vlivů.¹⁶⁴

160 NEUMÜLLER, Michael: *Geschichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919–1945*. In: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung*, s. 81–102, zde 89–90. Gierach byl zvolen po Adolfu Hauffenovi v roce 1930 předsedou komise.

161 Tamtéž, s. 92.

162 GIERACH, Erich (ed.): *Sudetendeutsche Lebensbilder*. Prag 1926. Citována nestránkovaná předmluva. Další dva svazky vyšly 1930 a 1934, avšak komise pro vydávání tohoto biografického díla v práci pokračovala, neboť se předpokládalo přibližně 10 svazků. Myšlenka projektu se poprvé objevila u Augusta Sauera v roce 1905. NEUMÜLLER: *Geschichtswissenschaft und Heimatforschung*, s. 94. Na projektu se podíleli také snad všichni katedroví historikové, ve dvacátých letech ovšem jen jako přispěvatelé.

163 Není však vyloučeno, že bylo rozhodnutí motivováno také úsilím o efektivitu práce.

164 Např. v květnu 1924 se komise zabývala žádostí Dr. Georga Juritschka z Plzně, který pro svou

Teprve v roce 1934 se komise odhodlala pojmenovat ediční řadu pro práce, které se věnovaly území Československé republiky, názvem Sudetoněmecký historický archiv (*Sudetendeutsches historisches Archiv*).¹⁶⁵ Původní řada přitom nezanikla, ale bylo rozhodnuto, že bude sloužit pouze k publikaci výsledků výhradně z obecných dějin. Hybatelem činnosti historické komise však byla od časů založení Spolku pro dějiny Němců v Čechách snaha vyvrátit některé rysy obrazu českých dějin, které se prosadily v českojazyčném dějepisectví. Kromě husitství se to zvláště týkalo období, které bylo v historickém diskurzu v českých zemích zavedené pod označením „doba temna“ a které stanovovalo jisté diskontinuitní vakuum v českém historickém vývoji po porážce na Bílé hoře. Mladý historik Rudolf Schreiber, který byl do takto motivovaného výzkumu od počátku zapojený, vysvětloval retrospektivně v roce 1942, používaje přitom dobovou rétoriku „národnostního boje“, že cílem výzkumu etnických poměrů v 17. a 18. století bylo zpochybnit význam bělohorské bitvy jako hlavní příčiny údajného českého národního úpadku a vzestupu německého národa.¹⁶⁶ Do úsilí o skutečně aktivní konstrukci „sudetoněmeckých“ dějin se více zapojila teprve nově dorůstající generace historiků. Jejich nejviditelnějším reprezentantem byl nepochybně Josef Pfitzner, který se také nejaktivněji pokoušel podle vzoru českého sporu o smysl českých dějin definovat základní kritéria sudetoněmeckých dějin.¹⁶⁷ Avšak zřejmě opravdu rozhodujícím politicko-historickým

---

knihu „Die Deutschen in Böhmen und die nationalen Kämpfe zur Zeit der Přemysliden und Luxemburger“ žádal subvence a zařazení do ediční řady. Přitom referent S. Steinherz navrhl přijmout knihu jako 3. svazek řady jen pod podmínkou, že bude změněn název, škrtnuto všech dvanáct stran úvodu *wegen der Erörterungen rein politischer Art* a rovněž všechny další poznámky, které se vztahovaly *auf die heutigen Verhältnisse, Chauvinismus der Tschechen u.ä.* Autor měl také dopsat závěrečnou shrnující kapitulu a připravit rejstříky. Archiv Akademie věd ČR (=AAV ČR), Německá společnost pro vědu a umění v Československu, protokoly historické komise, protokol ze 7. 5. 1924.

165 Jako první svazek vyšla v roce 1934 práce R. Schreibera o loketském urbáři hraběte Schlicka, která byla prvním výsledkem projektu studia seznamů poddaných a berní ruly s cílem získat informace o náboženských, hospodářských a národnostních poměrech v Čechách poloviny 17. století, který v roce 1931 na Wostryho návrh komise jednohlasně podpořila. AAV ČR, Německá společnost pro vědu a umění v Československu, Protokoly historické komise, protokol z 19. 6. 1934.

166 Srov. k tomu retrospektivní vyjádření R. Schreibera z roku 1942 (jistě značně dobově zabarvené, avšak přesto o mnohem vypovídající), který byl do studia poměrů v polovině 17. století od počátku zapojen. Schreiber zároveň označoval i takové vědecké studium jako součást „národnostního boje“: [...] *diese Fragen hier seit eh und je im Mittelpunkt nicht nur wissenschaftlichen Interesses, sondern zum Teil auch des Volkstumskampfes standen. Wurde doch von tschechischer Seite durch lange Zeit ernstlich der gefährliche Rückgang des tschechischen Volksbestandes im 17. und 18. Jahrhundert und die führende Rolle des deutschen Volkstums in den Sudetenländern in dieser Zeit als eine Folge des Sieges der Habsburger von 1620 und der Kriegsverwüstungen angesehen.* Recenze knihy Günthera Franze: Der dreißigjährige Krieg und das deutsche Volk. Jena 1940. In: Zeitschrift für die Geschichte der Sudetenländer 6, 1942–1943, s. 252.

167 Viz především jeho několikrát vydávanou knihu PFITZNER, Josef: Sudetendeutsche Geschichte. Reichenberg 1935. K Josefu Pfitznerovi viz BRANDES, Detlef – MIŠKOVÁ, Alena: Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus. Josef Pfitzner 1901–1945. Praha, Essen 2013 a HADLER, Frank – ŠUSTEK, Vojtěch: Josef Pfitzner (1901–1945). Historiker. Geschichtspräsident und Geschichtspolitik. In: GLETTNER, Monika – MIŠKOVÁ, Alena: Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. Essen 2001,

impulzem, který podpořil úsilí budovat jednotný sudetoněmecký obraz dějin a instrumentalizoval vědu pro politické účely, byl politický úspěch Sudetoněmecké fronty domoviny.¹⁶⁸ Proklamovaný cíl sjednocení „sudetských Němců“ v jednotném sudetoněmeckém „národním společenství“ (*sudetendeutsche Volksgemeinschaft*) brzy zasáhl i sociální pole historické vědy.

Konrad Henlein přednesl za Sudetoněmeckou stranu (*Sudetendeutsche Partei*, přístě SdP) oficiální názor na vědu v rámci proslovu o kultuře a kulturní politice 23. února 1936 ve slavnostním, stranickými vlajkami vyzdobeném sále Německého domu v Praze. Jak bylo pro politický styl SdP obvyklé, projev byl inscenován jako veliké politické divadlo. Před zraky rektorů německých vysokých škol v Československu, nejvýznamnějších reprezentantů německého politického, kulturního a církevního života a 42 univerzitních profesorů, mezi nimiž byl podle denního tisku přítomen společně s historiky Wostrym, Weizsäckerem a Zatschekem i Eduard Winter, prohlásil Henlein, že věda má v národním společenství získat nový smysl, má sloužit především národu a jeho životu.¹⁶⁹ Vědecké bádání mělo „zjednat jasno o cestě, cíli a zákonech národního bytí“. Úkolem vědy prý muselo opět být vypracování uzavřeného obrazu světa, který budou učitelé a vychovatelé moci předávat dál. „Neboť tomu není tak,“ pokračoval vůdce SdP, „že lze vyučovat jakoukoliv odbornou disciplínu nezávisle na světovém názoru.“¹⁷⁰ Henlein tak po vědě požadoval věci mezi vědci dosud slýchané pouze v nacistickém Německu: bezmeznou služebnost ve prospěch konstruktů národní (a rasové) existence, a zároveň zásadní aktivní podíl na vytváření politické ideologie.

Jak výše zmíněnému porozumět, naznačil před německými studenty o dva roky později na stejném místě jako Henlein germanista a předseda Svazu sudetoněmeckých spisovatelů Herbert Cysarz.¹⁷¹ Jeho řeč neskrývaně prozrazovala okouzlení nacionálněsocialistickou ideologií a politickými úspěchy Hitlerovy politiky. Nejprve

s. 105–135. Podobný text obou autorů vyšel jako úvod k edici Pfitznerova deníku MÍŠKOVÁ, Alena – ŠUSTEK, Vojtěch (ed.): Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Sv. 1. Praha 2000. O Pfitznerovi byl natočen také dokumentární film *Deník pana Pfitznera* (1998, režie P. Štingl), na kterém se podílela také A. Míšková.

168 Pro *Sudetendeutsche Heimatfront* jsem zvolil proti obvyklému překladu Sudetoněmecká vlastenecká fronta Kárníkův alternativní, ale myslím, že i výstižnější překlad. KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení. Praha 2002, s. 187.

169 Kulturní řeč viz HENLEIN, Konrad: *Sudetendeutschtum und gesamtdeutsche Kultur*. Berlin-Siemensstadt (cca 1936), s. 8–10. Počet a jména přítomných viz *Die Zeit* 2, 1936, č. 47 (25. 2.), s. 2. Novinová a pozdější vydání text přednášky sice poněkud zkrátila, ale podstatné pasáže o služebnosti vědy vždy zůstávaly stejné. Jednu z verzí původní přednášky získal tajně rakouský vyslanec v Praze Ferdinand Marek. Viz Rakouský státní archiv, Archiv republiky, Rakouské vyslanectví Praha, k. 751, Liasse 2/9, Kulturpolitische Rede K. Henleins.

170 HENLEIN: *Sudetendeutschtum und gesamtdeutsche Kultur*, s. 9.

171 K osobě Herberta Cysarze viz BECHER, Peter: *Herbert Cysarz (1896–1985)*. Germanist. Seine Prager Universitätsjahre. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ (eds.): *Prager Professoren*, s. 277–297.

fascinovaně vyzdvihoval, že zatímco Napoleon studoval spisy učenců, aby se poučil o podstatě národů, je dnes prý situace opačná a „[...] myslitelé a básníci čtou knihu vůdce, knihy světových dějin, aby do nich svá duchovní díla zabudovali.“ Pak proti tradiční vědecké etice tvrdil, že takové dílo, které se do Hitlerova díla „správněji začlení, o to [bude] významnější a opravdovější“.¹⁷² Nakonec uzavřel těžko srozumitelný text plný metafyzických odkazů k pojmům bytí a existence jednoznačně: věda nesmí stát stranou velkých událostí současnosti a musí být vědou bojující. „Teprve tehdy, když věda bojuje a slouží, může opět přijít k sobě, ke své pravdě a svobodě. Osvědčuje se před dějinami a dějiny před bohem.“ Předmětem takového boje ale není pravda vědy, nýbrž pravda národního společenství. „Staneme-li se sedláky a válečníky vědy, uplatníme své badatelské nástroje jako pluhu a štíty [...]. Právě v našem sudetoněmeckém pracovním a obranném společenství, kde si duch musí vytvořit své vlastní vojsko a zbraně, kde také kulturní nebo tělocvičné spolky, kde rozmanitá svazová [bündnisch] sdružení více než kde jinde tvoří dějiny, patří takové působení [...] do odpovědnosti vědy.“ Vědecký boj má totiž být jednou součástí národnostního boje (*Volkstumskampf*), „který musí být veden stejně jako křížové tažení.“¹⁷³

V prostředí intelektuálů kolem Sudetoněmecké strany neminula hesla o vědě jako bojovém prostředku ani historii. Nicméně ani historikové tak blízcí politice, jakým byl Josef Pfitzner, si před podzimem 1938 nedovolili otevřeně vyslovit tak silná slova o stranictví ve vědě. I mezi historiky byly různé názorové odlišnosti, a dokonce již několikrát zmíněný Wostry snad jen pár týdnů nebo měsíců poté, co vyslechl Henleinovu kulturní řeč, v článku pro studenty historie bránil nestrannost dějepiscectví v duchu tradičního historismu. Dějepisec by podle něj měl sledovat a prožívat dramatická dění a zápasy politické a sociální přítomnosti „se zájmem, avšak bez jednostrannosti“. V duchu Diltheyově věděl Wostry dobře, že „z prožitku přítomnosti se otevírá porozumění minulosti“. I on proto apeloval na aktivní účast ve veřejném životě, avšak zároveň vyžadoval jisté rysy přísně vědeckého charakteru spojené s „bezpodmínečnou vůlí hledat pravdu a to prozkoumané vylíčit [pouze] podle pravdy vyplývající z pramenů“ bez ohledu na vlastní chtění a přání.¹⁷⁴ Jsem přesvědčen, že Wostry byl tehdy na hony vzdálen Cysarzovým názorům. Byl sice motivován obranou významu německého obyvatelstva v historii českých zemí, ale odmítal v historiografii vidět „arzenál“ politických a národnostních zápasů. Naopak vyzdvihoval její pozitivní úlohu při odstraňování předsudků a hledání dorozumění mezi znesvářenými národy.¹⁷⁵

172 CYSARZ, Herbert: Heerbann der Wissenschaft. Kundgebung der sudetendeutschen Studenten im Deutschen Haus zu Prag am 25. März 1938 mit der Rede Wissenschaft, Kultur, Politik. Böhmisch Leipa 1938, s. 9.

173 Tamtéž, s. 9 a 21. Podstatný kus poslední části citátu je také u BECHERA: Herbert Cysarz, s. 292.

174 WOSTRY: Vom Studium der Geschichte, zvláštní otisk z Sudetendeutscher Hochschulführer 1936/37, s. 1–13, citáty 10, 11 (zvl. otisk uložen v Moravské zemské knihovně v Brně).

175 Z textu vyplývá (tamtéž, s. 12–13), že Wostry text nezamýšlel zřejmě ani vzdáleně jako kritiku

Další univerzitní historikové byli již jiného přesvědčení. Naplno si o účelu historie dovolila vyslovit názor redakce stranického deníku SdP. Anonymní autor v lednu 1937, v souvislosti se záměrem německých historiků v Československu založit nový historický časopis, napsal v deníku *Die Zeit*, že „dějiny jsou zemí pod nohama a zbraní v ruce“.¹⁷⁶ O prosazování přímých politických vlivů v českoněmecké historiografii a o chronologii jejího posudetoněmečtění svědčí také několik skutečností ze třicátých let.

Nejzřetelněji je tento proces vidět na způsobu, jakým VGDB slavil ve třicátých letech svá velká výročí.¹⁷⁷ Na rok 1932 připadlo 70. výročí vzniku spolku, avšak žádná slavnostní a výjezdní shromáždění jako před deseti lety v Praze a v Jablonci nad Nisou se proti tradici nekonala. Předseda spolku Wostry pouze stroze prohlásil, že „vážnost přítomnosti, slavnostní náladě málo nakloněná,“ a především nedostatek financí vedl k rozhodnutí upustit od tradice a všechny prostředky vložit do udržení spolkového časopisu.¹⁷⁸ Zcela odlišně však vypadala situace o pět let později při pětasedmdesátém výročí existence spolku. Třídenní program ve dnech 16. až 18. října 1937 naznačoval promyšlenou koncepci oslav. Program začínal v Praze a končil manifestačně u hrobu zakladatelů spolku v Litoměřicích. Úvodní slavnostní zasedání proběhlo ve Velkém sále Německého domu v Praze za přítomnosti ministra zahraničních věcí Kamila Krofty, kancléře prezidenta a zástupců předsedy vlády a ministra školství, litoměřického biskupa, vyslanců Německa, Rakouska a zástupců švédského a švýcarského vyslanectví, představitelů německých vysokých škol v Československu a pochopitelně domácích zástupců německé i české historiografie.¹⁷⁹ Pokud neklamou novinové zprávy, je příznačné, že jedinou na oslavách zastoupenou politickou stranou byla SdP. Henlein za sebe sice vyslal několik zástupců pro kulturní politiku z vedení strany (R. Wenzela a F. Höllera),

---

jednoho aspektu Henleinovy kulturní politiky, ale z velké části jako smířlivý apel na české historiky a intelektuály a jejich pojetí dějin Československa. *Und es ist für die Tschechen von heute sicher kein Vorteil, daß weite Kreise bei ihnen die Augen verschliessen vor dem jahrhundertalten Dasein unseres Volkes in den gemeinsamen Heimatländern, vor dem, was deutsche Arbeit in diesen langen Jahrhunderten geduldig und getreu zum Aufschwung dieser Länder geleistet hat. Hier hat die Historie eine schöne Aufgabe: hier kann sich manches alt eingewurzelte Vorurteil, manches böse Mißverständnis beseitigen, das Zwischen den Völkern besteht. Hier kann sie durch Aufhellung der Vergangenheit und der Zukunft dienen.* Srov. poměrně kontrastní rozdíl mezi tím, co psal Wostry v roce 1936 a po roce 1939.

176 *Die Zeit* 3, 1937 (10. 1.).

177 K. Oberdorffer zpětně z roku 1941 vzpomněl, že právě 75. výročí VGDB ukázalo, *daß die Männer der Wissenschaft nicht allein im Einzeleinsatz, sondern ebenso, wie dies die Männer der Wissenschaft und bildende Künstler in jenen Monaten des sudetendeutsches Kampfes erwiesen hatten, in strengster Sachgebundenheit auch zu Kundgebungen von politischer Wirkung zusammenzutreten bereit waren.* OBERDORFFER: *Betrachtungen zum Geleit.* In: *Wissenschaft im Volkstumskampf*, s. I.

178 WOSTRY: *Vorwort.* In: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1930–1933* (3. roč.), Praha 1934.

179 OBERDORFFER: *Der festliche Abend*, s. 50–56. Popisu oslav 75. výročí spolku se stručně na základě zpráv ze spolkového časopisu věnuje také KOSTLÁN: *Die „Mitteilungen des Vereines“*, s. 110.

avšak v omluvném dopise, který byl oficiálním zpravodajem později ve spolkovém časopise bez rozpaků citován, neopomenul ocenit, nakolik dala „přísně vědecká“ činnost spolku „především nám sudetským Němcům hodnotný nástroj pro zápas o potvrzení našeho práva na život“. ¹⁸⁰ Nezvykle hojná ovšem byla účast významných funkcionářů historické vědy, univerzitního světa a německých historických spolků z Německa i z oblastí mimo hranice německého státu, kde žila početná německá menšina. Přítomni byli snad všichni, kdo něco znamenali v oboru historie téměř celého německého jazykového prostředí kromě Švýcarska. Bylo to údajně největší slavnostní zasedání spolku v historii; celkový počet oficiálních návštěvníků byl později vyčíslen na osm set. Deník sudetoněmecké strany si proto dovolil označit oslavu za „celoněmecké historické setkání“. ¹⁸¹

Stála-li v roce 1932 za obtížnou hospodářskou situací spolku světová hospodářská krize a úpadek německých měšťanských vrstev, jak předseda spolku uváděl v jednom dechu s poděkováním prezidentu Masarykovi za velkorysý finanční dar k vydání ročenky, ¹⁸² musela se finanční situace spolku o pět let později zásadně změnit, aby si nákladné oslavy včetně hudebního večera ve Valdštejnském paláci mohla dovolit. ¹⁸³ Bez bližší analýzy účetnictví spolku lze vyslovit pouze poněkud sarkastickou domněnku. Je velmi nepravděpodobné, že by se v dozrívající hospodářské krizi německá střední a vyšší třída v Československu postavila na nohy natolik, aby tak nákladný podnik sama zaplatila. Přestože nejsou přímé doklady, některé archivní materiály naznačují, že potřebné finance zajistila berlínská instituce podpory „východního bádání“, která se skrývala pod označením *Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft* (dále NOFG), ¹⁸⁴ v přímé spolupráci s SdP. ¹⁸⁵

180 OBERDORFFER: *Der festliche Abend*, s. 53, shodně citováno také in *Arbeit und Leistung – die Grundlagen sudetendeutscher Geschichte. Gesamtdeutsches Historikertreffen in Prag. Die Zeit 3, 1937 (17. 10.)*.

181 *Die Zeit 3, 1937 (10. 1.)*.

182 WOSTRY: *Vorwort*.

183 Wostry popisoval, jaký dojem udělalo na 400 přítomných hostů již jen prostředí plně osvětleného slavnostního sálu Valdštejnského paláce, shlédnutého většinou návštěvníků dosud pouze při letmé uměnovědné prohlídce. WOSTRY, Wilhelm: *Der Musikabend im Wallensteinsaal, MVGD 79, 1938, s. 58*.

184 K NOFG a Volksdeutsche Forschungsgemeinschaft viz vyčerpávající studie FAHLBUSCH: *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik*, s. 178–246, HAAR, Ingo: *Historiker im Nationalsozialismus*, s. 150–249, stručněji CAMPHAUSEN, Gabriele: *Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung im Dritten Reich 1933–1945. Frankfurt am Main 1990, s. 182–212*, a na různých místech v BURLEIGH, Michael: *Germany turns eastwards. A study of Ostforschung in the Third Reich. Cambridge 1988*.

185 O tom svědčí to, že slavnost měla být původně přímo propojena s litoměřickým zasedáním SdP o veřejném právu. Avšak kvůli střetům českého obyvatelstva se stoupenci SdP při krajském sjezdu SdP a policejnímu zásahu bylo také litoměřické jednání uprostřed programu zrušeno. BArch Berlin, Publikationstelle Berlin-Dahlem R 153, sg. 1341, interní zpráva J. Papritz o průběhu oslav ze dne 25. 10. 1937. K teplickým událostem viz CESAR, Jaroslav – ČERNÝ, Bohumil: *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938. Díl II (1930–1938). Praha 1962, s. 400*.

NOFG byla založena německým ministerstvem vnitra a ministerstvem zahraničních věcí v roce 1933 jako instituce, která měla koordinovat německé vědecké instituce zabývající se „východním bádáním“ a východoevropskou problematikou. Zastupovala přitom jak zájmy obou ministerstev, tak institucí typu *Bund deutscher Osten* nebo *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (příště VDA). Byla součástí široké sítě podpory politicky usměrňovaného německého bádání sdruženého ve *Volksdeutsche Forschungsgemeinschaft*. Hlavním úkolem institucí sdružených v těchto společenstvích bylo monitorovat a reagovat na otázky týkající se německého obyvatelstva a německých zájmů. V případě NOFG to znamenalo činit tak v zemích severovýchodní a středovýchodní Evropy. V její vlastní interpretaci to znamenalo sledovat problematiku „národnostních bojů“ v těchto zemích a aktivně napomáhat německým národoveckým hnutím v jejich „hraničářském boji“. Její zadání bylo tedy jednoznačně politické a zasahovalo do zájmů jiných států, ačkoliv zvolené prostředky byly omezeny na „přísně vědecký“ přístup. Přitom měla její aktivita zůstat před veřejností pokud možno utajená.¹⁸⁶

Od svého založení podporovala NOFG finančně projekty německých kulturních a vědeckých podniků v Československu. Letmý pohled do archivního materiálu ukazuje, že takřka výhradním příjemcem podpory byl liberecký Ústav sudetoněmeckého vlastivědného výzkumu,¹⁸⁷ za který loboval Gierach, od roku 1936 profesor na Mnichovské univerzitě. Právě Gierach byl dlouho hlavní kontaktní osobou pro území Československa a žádal například v roce 1935 nejen o prostředky na provoz liberecké Knihovny Němců, pro časopisy (*Sudeta*, *Karpathenland*, *Fingerwald*) a projekty badatelského charakteru (ediční řady *Sudetoněmecká kniha místních jmen*, *Sudetoněmecké městské dějiny*, *Sudetoněmecký kulturní atlas*, projekt katastru rodných příjmení), ale také pro kulturní akce, které měly doprovázet stranický sjezd SdP v květnu 1936 v Ústí nad Labem (např. mostecká výstava o severočeské renesanci, divadelní týden, výstava umění).¹⁸⁸ Podpora

186 *Die volksdeutschen Forschungsgemeinschaften haben die Aufgabe, die Fragen, die der Volkstumskampf in den deutschen Grenzlanden aufwirft, wissenschaftlich zu erforschen. Ihre Tätigkeit ist ein Stück der Abwehr fremder Angriffe auf den deutschen Volksboden, und ihre Ergebnisse haben nicht nur der Wissenschaft, sondern auch dem völkischen Leben und den Erfordernissen des Grenzkampfes zu dienen.* Citován dokument *Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften* z roku 1936 podle CAMPHAUSEN: *Die wissenschaftliche Rußlandforschung*, s. 198.

187 Ve shrnující zprávě z roku 1939 o dosavadní činnosti NOFG se uvádí, že v Československu, kde byla pražská Německá univerzita lépe zajištěna, byl Brackmannem „vybaven prostředky“ liberecký ústav. BArch Berlin, R 153, sg. 1325, důvěrná zpráva o jednáních východních ústavů 3. května 1939 na říšském ministerstvu vnitra. Liberecký ústav již ve dvacátých letech financoval své projekty také z podpory od lipské *Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung*. Viz FAHLBUSCH: *Die Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften*, s. 195.

188 BArch Berlin, R 153, sg. 1343, finanční podpora sudetoněmeckých kulturních a vědeckých podniků, 10. 12. 1935. Příjemcem finanční podpory pro mosteckou výstavu byl Oberdorffer, pro výstavu umění prof. Swoboda. Gierach měl původně vypracovat *Obrazový atlas sudetoněmeckých dějin*, ale nechal se na radu z Berlína nadchnout myšlenkou místo něj promyslet projekt prozatím menší, po-

berlínské společnosti přitom zdaleka nebyla pasivní. Jako příklad její iniciativy ve střetu symbolických výkladů minulosti a usměrnění šíření historických informací ve prospěch německých zájmů v Československu mohou posloužit dvě její následující aktivity. V obou případech jde o příklady ze zákulisí politiky historie nacistického režimu, usilující o usměrňování historické kultury v zemích, kam se jí podařilo prosadit svůj vliv.

Když se v květnu 1936 dozvědělo vedení společnosti z českého tisku o chystaných oslavách 500. výročí basilejských kompaktát, zajímalo je, zdali mohou být „oslav y využity ve významu německví škodlivém“, „zdali je lze zorganizovat v duchu německé národní myšlenky“, případně „zdali je vhodné podniknout nějaké vědecko-publicistické přípravy“. Úředníci NOFG se dotazovali nezávisle na sobě Gieracha a také Eduarda Wintera, který s institucí v roce 1936 vyjednával stipendijní podporu pro studenty z filozofické i teologické fakulty, aby měli možnost studovat v archivech a knihovnách v Německu.¹⁸⁹ Ani jeden z dotázaných neviděl nutnost nějakých opatření ze strany NOFG. Později se ukázalo, že slavnostní přednášku měl přednést za německou stranu Wostry. Místo obav naopak vyjadřoval Winter naději, že událost by mohla přispět k rozšíření povědomí o provázanosti husitství s německými náboženskými dějinami. Na základě těchto sdělení NOFG žádnou protiakci nepodnikla.¹⁹⁰

Druhá iniciativa NOFG souvisela s pražskou Německou univerzitou, která se v první Československé republice ocitla v ohnisku střetu české a německé symbolické interpretace a vyprovokovala známé studentské protestní bouře o univerzitní insignie. Na NOFG se obrátili Hans Steinacker, předseda VDA, a několik sudetských Němců ohledně české historické argumentace v insigniádě a požadovali německou odpověď. Ředitel NOFG Albert Brackmann se rozhodl iniciovat vytvoření odborné odpovědi. Napsat ji měl nějaký známý nizozemský, anglický nebo švýcarský historik podle dodané německé argumentace a připravených materiálů. Proto-

---

pulárnější a jistě i k propagandě vhodnější Bilderbuch über deutsche Leistungen in Böhmen. Podporu však nakonec všechny požadované projekty nezískaly (mimo jiné nebyl schválen ani požadavek 2 500 RM pro založení nového historického časopisu ZSdG, o nějž žádal J. Pfitzner). Celková suma přidělených financí na rok 1936 dosáhla 4 000 RM (z požadovaných 15 400 RM, resp. 15 100 RM). Podporu obdržel Sudetendeutsche Ortsnamenbuch (1 760 RM), projekt mapy dějin osídlení a panství německých Čech (*Deutschböhmen*) (500 RM), příprava dějin osídlení Jizerských hor (500 RM), bádání o sudetoněmeckých příjmeních (500 RM), doplatek za dny vysokých škol v Liberci (500 RM) a menší projekty s podporou do 150 RM.

189 BArch Berlin, R 153, sg. 1325, Winterova žádost o podporu studijní cesty R. Ohlbauma z 2. 1. 1936. Totéž žádal 13. 2. 1936 pro dva teology (jednoho z Vídně), 4. 6. 1936 jednal o ubytování sudetoněmeckých studentů v Německu.

190 BArch Berlin, R 153, sg. 1325, Maynenova korespondence z období mezi květnem a červencem 1936 s E. Gierachem a s Publikationsstelle. Vše ještě mělo dohru. Když slavností proběhly, získala NOFG informace, že proti původnímu programu akce získala údajně český národní charakter. NOFG tedy zaplatila u jihlavského středoškolského profesora Prokerta výstřížky z novin, aby se dozvěděla více (viz tamtéž zprávu z 5. 7. 1936). Žádné výstřížky však ve složce obsaženy nejsou.

že úředníci NOFG potřebným, „nezávadným“ materiálem nedisponovali, obrátili se na Gieracha do Mnichova a Wostryho do Prahy s žádostí, aby jim zaslali „úplný materiál k této otázce“.¹⁹¹ Kniha z pera dvou „nestranných“ historiků, amerického profesora z Princetownu G. C. Boyceho a anglického historika W. H. Dawsona vyšla o několik let později v Londýně. V německém tisku byla slavena jako pravdivý výklad dějin univerzity od třetí strany, nezávislé a nezátížené česko-německými spory, která přesto potvrzovala dosavadní německou argumentaci o zneuznaném dědictví pražské Německé univerzity po Karlu IV. Jeden z autorů se nakonec stal také čestným doktorem Německé univerzity v Praze.¹⁹²

V roce 1937 se rozhodlo vedení NOFG využít ke kulturněpropagačním účelům tradičního historického spolku VGDB a jeho jubilejních oslav. Úspěch akce podobného charakteru v polské Poznani dal vzniknout myšlence zorganizovat oslavy spolku jako jakýsi neoficiální sjezd všech německých historiků a spolků. Akce byla mezi Prahou a Berlínem od počátku koordinována. Pozvané určoval jednak sám pražský spolek, jednak NOFG z okruhu vědců patřících do jeho působnosti. Osloveny byly rovněž další dvě podobné, ale jiným geografickým prostorem definované badatelské instituce (*Westdeutsche a Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft*). Kromě manifestační demonstrace jednoty a provázanosti německonacionální historické vědy ve středovýchodní Evropě si vedení od akce slibovalo, že si vytvoří prostor k nenápadné naléhavé interní komunikaci.¹⁹³

Oslavy pravděpodobně nebyly zlomovou událostí v několikaletém procesu, v němž vědní pole českoněmecké historiografie nakonec podlehló přímému politickému vlivu SdP. Byly ale významným symptomem, že proces již pokročil do poslední fáze. Novému historickému časopisu, projektu z dlouhodobého historiografického hlediska mnohem významnějšímu, byla NOFG zprvu zřejmě nakloněna méně, protože dva roky před oslavami odmítla na jeho vznik přidělit finanční podporu.¹⁹⁴ Založení nového historického časopisu *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* (dále ZSdG) bylo v československém prostředí záležitostí silně politizovanou. List SdP o založení časopisu referoval prvně již 10. ledna 1937, o prvním čísle pak přinejmenším ještě jednou v květnu právní historik Weizsäcker, který byl jedním z iniciátorů založení časopisu.¹⁹⁵ K sudetoněmecké tendenci se nyní otevřeně při-

191 BArch Berlin, R 153, sg. 1222, Brackmannovy dopisy Wostrymu a Gierachovi z 23. 2. 1934.

192 BOYCE, Gray Cowan – DAWSON, William Harbutt: *The University of Prague. The Modern problems of the German University in Czechoslovakia*. London 1937.

193 BArch Berlin, R 153, sg. 1341, interní zpráva J. Paprize o průběhu oslav ze dne 25. 10. 1937.

194 Důvody odmítnutí mohly být různé, třeba jen množství financí ve vztahu k množství projektů. Je však zřejmé, že časopis (ještě?) nebyl prioritou.

195 HRUZA: „Wissenschaftliches Rüstzeug“, s. 502, poz. 101. Hruza cituje spolkové zprávy VGDB z roku 1936. První pravděpodobně nebyl, neboť Pfitzner žádal u NOFG finance již koncem roku 1935. K ZSdG přehledově, ale bez hlubšího vhledu do zákulisí viz PEŠEK, Jiří: *Die Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*. In: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*. Teil I, s. 115–125.

hlásili i pražští historikové. Jak uváděl reklamní leták ke vzniku časopisu, „v novém státě si Němci naléhavěji uvědomili svou osudovou svázanost, národní společnou příslušnost; více než dříve se od té doby [od roku 1918] cítili jako jednota [...]“, a proto „už není jejich historický zájem jako dříve uspokojen zkoumáním dějin Němců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“. Nyní chce „sudetoněmecko“ (*das Sudetendeutschtum*), budeme-li pokračovat dále dikcí letáku, „poznat svůj vývoj ve společně prožité minulosti, chce vidět své bádání zaměstnávat se problémy, které jsou společné a stejně důležité všem Němcům [československým] státem obklopených domovských zemí a domovských žup.“ Především proto byl časopis založen, aby uskutečnil „toto souborné dílo, které sjednotí v celkovém obraze jednotlivé výsledky vlastivědné činnosti“. Na tom se měly podílet „všechny dosud roztržštěné síly“, jež chtěly časopis zastupovat vůči českému i zahraničnímu bádání.¹⁹⁶

První číslo časopisu přineslo dva programové texty historiků Wostryho a Zatscheka.¹⁹⁷ Wostry vymezil pozici „domovských zemí sudetských Němců“ (Československa) ve střední Evropě, mezi „Východem a Západem“, mezi Slovany, představiteli Východu, a Němci, představiteli Západu, a rozpracovával pro utváření sudetoněmecké identity důležitou ideu německých intelektuálů, podle níž je posláním sudetských Němců (jako nositelů západní kultury na Východ a současně zprostředkovatelů východních hodnot Západu) vytváření mostu mezi těmito odlišnými světy.¹⁹⁸ Zatschekův text se více hlásil ke Gierachově dědictví a nasměroval metodologickou příslušnost tohoto „sudetoněmeckého“ dějepisceví k tzv. „dějinám lidu/národa“ (*Volksgeschichte*), které lze snad lépe popsat jako období sociálních dějin podle národnostního, později také rasového filtru. V ní se dřívější interdisciplinární náběhy rozvinuly do nového metodologického paradigmatu, které ovládlo hlavní proud německého dějepisceví od konce dvacátých let.¹⁹⁹ Podle Weizsäckera to byl i pro sudetoněmecké historiky jediný možný metodologický přístup: „*Volksgeschichte* je to, o co nám jde a jít musí.“²⁰⁰ Podle Zatscheka učinilo toto dějepisceví i z hlediska užitečnosti historie podstatný krok od „neplodného“, objektivistického dějepisceví specialistů a pro specialisty zpět k dějepisceví pro život a široké lidové vrstvy.²⁰¹ Nový časopis tak měl podle Zatscheka zachytit

196 Citován je reklamní leták volně přiložený do prvních čísel časopisu.

197 K medievistovi původem z Vídně Heinzi Zatschekovi viz HRUZA, Karel: Heinz Zatschek (1901–1965). „Radikales Ordnungsdenken“ und „gründliche, zielgestreute Forschungsarbeit“. In: TÝŽ: Österreiche Historiker 1900–1945, s. 677–792. Otázku historické metody, kterou Zatschek vypracoval, sledovala DOLEŽALOVÁ, Eva: Poznámky k dílu Heinze Zatscheka. In: SOUKUP – ŠMAHEL: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 353–362.

198 WOSTRY: Die Heimatländer der Sudetendeutschen zwischen Ost und West. ZSdG 1, 1937, s. 1–41.

199 Viz především OBERKRÖME, Willi: Volksgeschichte. Methodische Innovationen und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945. Göttingen 1993.

200 NA, Výstřížkový archiv Prager Presse, Die Zeit z 29. 4. 1937.

201 ZATSCHEK, HEINZ: Die Gegenwartslage der Geschichtsforschung und ihre Aufgabe in den Sudetendländern. Sudetendeutsches Jahrbuch 1938, s. 159–163, zde 160.

dopodrobna a „bez ovlivnění pocitovými hodnoceními“, co německé obyvatelstvo „v různých stáletích vykonalo, co znamenalo vedle Čechů a jaký díl mu příslušel na celoněmeckém duchovním životě.“²⁰² Stručně řečeno, přednostním úkolem sudetoněmeckého dějepisceví bylo podle Zatscheka zjistit, „kde všude seděli Němci.“ Podstatné bylo, že jako výchozí stanovisko „sudetoněmeckých“ dějin nebyla postulována priorita zemského nebo státního hlediska, nýbrž priorita příslušnosti k celému německému národu.²⁰³ Ve stejném roce vydaný dvousvazkový sborník *Das Sudetendeutschtum*, který byl narychlo připraven a oficiálně vydán jako sborník k 75. výročí spolku,²⁰⁴ byl a pokusným spíše politicko-manifestačním plodem tohoto „sudetoněmeckého“ dějepisceví.²⁰⁵

Stranický vliv SdP byl přítomen v pozadí u všech těchto akcí, neboť do organizace vědecké práce se prosadili lidé spojení s SdP.²⁰⁶ Organizační schopnosti uplatnil hlavně z hlediska historiografických výsledků nenápadný mostecký archivář Kurt Oberdorffer.²⁰⁷ Oberdorffer byl jedním z prvních členů Sudetoněmecké fronty domoviny a v SdP pracoval v Oddělení pro kulturní politiku stejně jako Wezsäcker.²⁰⁸ V polovině roku 1936 získal od vedení strany pověření, aby provedl

202 ZATSCHEK, Heinz: Volksgeschichtliche Aufgaben für die ältere sudetendeutsche Geschichte. ZSdG 1, 1937, s. 42–55.

203 ZATSCHEK: Die Gegenwartslage der Geschichtsforschung, s. 161–162.

204 Je pozoruhodné, že původně měl být věnován prof. Wostrymu k jeho 60. jubileu, avšak ten to odmítl. Jeho žáci a kolegové (mezi nimi i E. Winter) připravili značně skromnější, mnohem tradičnější knihu. Viz ERNSTBERGER, Anton (ed.): Volk und Heimat. Forschungsbeiträge zur sudetendeutschen Geschichte. Brno 1937.

205 PIRCHAN, Gustav – WEZSÄCKER, Wilhelm – ZATSCHEK, Heinz (eds.): Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. 2. Bde, Brno 1937. Druhé vydání v roce 1939 vyšlo v jednom svazku údajně nezměněné, jen bylo otevřeně napsáno to, co v roce 1937 muselo údajně být jen naznačeno.

206 V polovině třicátých let se stali členy SdP například J. Pfitzner, W. Wezsäcker, nebo H. Zatschek. Někteří další jako W. Wostry, R. Schreiber a, jak ještě uvidíme, také E. Winter vývoj a vzestup SdP pozorně sledovali s více méně souhlasnými dojmy a do strany vstoupili po anexi Rakouska v dubnu 1938.

207 Ke K. Oberdorfferovi viz NĚMEC, Jiří: Kurt Oberdorffer. In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo (eds.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. München 2008, s. 444–448. Dále také nekritická blahopřání a nekrology SEEBERG-ELVERFELDT, Roland: Kurt Oberdorffer. Der Archivar 34, 1981, s. 569–572; BOSL, Karl: Kurt Oberdorffer zum 60. Geburtstag. In: Bohemia 2, 1961, s. 640–643; HEMMERLE, Josef: Kurt Oberdorffer – 65 Jahre. Ein sudetendeutscher Kulturpolitiker und Historiker. In: HEINRICH, Josef (ed.): Sudetendeutscher Kultur Almanach. München 1966, s. 176–179.

208 K právnímu historikovi Wilhelmu Wezsäckerovi viz BAHLCKE, Joachim: Wilhelm Wezsäcker (1886–1961). Jurist. Rechtsgeschichte und Volksgemeinschaft. In: GLETTNER – MIŠKOVÁ (eds.): Prager Professoren, s. 391–411. V podstatě shodný text viz TÝŽ: Wissenschaft im sudetendeutschen Volkstumskampf. Zur hochschulpolitischen Tätigkeit des Prager Rechtshistorikers Wilhelm Wezsäcker in der Zeit vom Münchener Abkommen 1938 bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. In: Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945. Praha 2004, s. 118–135. Také KRZENCK, Thomas: Wilhelm Wezsäcker – Ein Gelehrter zwischen Schuld und Verstrickung. In: Albrecht, Stefan – Malř, Jiří – Melville, Ralph (Hrsg.): Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Grundung

novou organizaci německého vědeckého života v Československu. Vzorem zamýšlené organizace se stala říšskoněmecká instituce pro podporu vědeckého výzkumu s názvem *Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft* (pozdější *Deutsche Forschungsgemeinschaft*). Podle Oberdorfferovy představy měly být všechny německé vědecké instituce v Československu integrovány pod zastřešující centrální instituci, v jejímž pozadí měla stát SdP. Financovat ji přitom měly vedle institucí z Říše podstatným dílem německé velkopodnikatelské kruhy v Československu. Slavnostně byla založena pod jménem Sudetoněmecké výzkumné společnosti (*Sudetendeutsche Forschungsgemeinschaft*)²⁰⁹ na základě Henleinova „ustanovení“ z 10. června 1938 v Německém domě.²¹⁰ Podle přítomného zástupce NOFG neměla instituce „tvorit jen dohlížející organizaci sudetoněmecké vědy, nýbrž spíše ovlivňovat všechny její odnože, udávajíc směr v národním smyslu.“²¹¹ Na veřejnosti měla instituce vystupovat jako jistý stupeň dlouho požadované menšinové samosprávy, když měla bránit vůči státním úřadům finanční nároky „německé“ vědy proti vědě „české“ a zajišťovat vyvážené zastoupení německé vědecké obce ve státem zřízených vědeckých institucích.²¹² Byla budována podle přísně národoveckého a antisemitického principu. Všem pěti oddělením společnosti (filozoficko-historickému, právníckému a státovědeckému, medicínskému, přírodovědnému a technickému) bylo zapovězeno získat členství na základě árijského paragrafu jednotlivcům židovského původu a „silně požitkovským korporacím.“²¹³

Ve jménu sudetoněmecké jednoty se záměr politicky ovládnout a centralizovat vědecké bádání na nejvyšší úrovni německého života v Československu podařil. Bylo to završení několik let trvajícího procesu posudetštění a politizace vědeckého provozu německé historické vědy v Československu, během něhož SdP získala vědecký monopol k formování sudetoněmeckého obrazu dějin. Tragické výsledky Mnichovské dohody sice brzy nastolily úplně jiný rámec pro centralizaci německého vědeckého bádání v českých zemích. Avšak v proudu tohoto vývoje se Eduard Winter stával sudetoněmeckým historikem.

---

der Historischen Kommission der Sudetenlander. München 2008, s. 97-112. Kriticky viz HRUZA: „Wissenschaftliches Rüstzeug“, s. 475-526.

209 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 28-29 instituci označuje názvem *Sudetendeutsche Forschungsstelle*.

210 BArch Berlin, R 153, sg. 1642, dopis Oberdorffera z 29. 6. 1938. V těchto materiálech se bez oficiálního pověření v souvislosti s přípravnými pracemi objevuje také jméno W. Wezsäckera. A. Míšková (s. 28) zřejmě na základě novinových článků (viz *Die Zeit* z 14. 6. 1938) zmiňuje v přípravném výboru navíc ještě továrníka Maxe Richtera z Liberce, jehož jméno v archivních materiálech NOFG naopak nefiguruje vůbec.

211 BArch Berlin, R 153, sg. 1642, zpráva o zakládajícím sjezdu instituce z 14. 6. 1938.

212 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 29.

213 BArch Berlin, R 153, sg. 1642, zpráva o zakládajícím sjezdu instituce 14. 6. 1938.

Dějiny na hraně sudetoněmeckého aktivismu

Univerzitní kariéra odrážela do jisté míry Winterův příklon k historii pouze vnějšíkově. Vnější motivace ke studiu historie možná opravdu vyplynula z aktuální nutnosti obstát před adepty teologie při suplování výuky dějin církve, ta skutečně rozhodující, vnitřní motivace však vyrostla z působení v německém katolickém mládežnickém hnutí Staffelstein. Hnutí mělo naplnit jeho vizi o budoucím sudetoněmeckém obrození, které by vyrůstalo z ducha katolické víry. I přes zdůrazněnou katolicitu měla identita členů Staffelsteinu zůstat německá, přesněji sudetoněmecká. Byli-li ale obsah „sudetoněmečtví“ nezřetelný, pak jej bylo třeba vědomě nějakým způsobem definovat. Zdrojem mělo být historické poslání nalezené v minulosti, jak o tom svědčí mnohé texty z dvacátých let: „Má-li se národ duchovně znovu utvořit, pak k tomu patří především veliké poslání, které již národ jednou prožil, k tomu to elementární nutkání nutnosti nějakého nového poslání. Minulost, přítomnost a budoucnost se musí společně propojit. Čím více organické [je] toto propojení, tím hlubší [bude] hnutí. Čím větší bylo na jedné straně historické poznání a čím jasněji nám stojí před očima, a na druhé straně čím nutněji je pocíťována nutnost nového poslání, tím mocnější bude účinek.“²¹⁴

Charakter sudetoněmecké kolektivní identity byl v myšlení mladých německých katolíků ztotožněn s formulací „sudetoněmeckého poslání“ (*sudetendeutsche Sendung*). Myšlenka, že pramenem tohoto nadindividuálního poslání, integrujícího skupinu jednotlivců do vyššího kolektivního celku – národa, má být historické poznání a historické uvědomění, se v kruhu Winterových nejbližších přátel prosadilo velmi hluboce. O dekádu později jeden z nich, mladý historik a sociolog Eugen Lemberg, věnoval celou třetinu své knihy o proměnách národního vědomí a komparaci národního vývoje v Čechách a v Nizozemí právě problému „*historische Sendungsidee als nationbildende Kraft*“.²¹⁵ Vyjádřil tehdy přesvědčení, reflektující

214 WINTER, Eduard: *Sudetendeutsche Wiedergeburt*. Staffelstein 7, 1926, s. 81–82. Podobně také *Sudetendeutsche Sendung*. In: *Wege und Ziele des jungsudetendeutschen Katholizismus*, Schwoika 1924.

215 LEMBERG, Eugen: *Wege und Wandlungen des Nationalbewusstseins. Studien zur Geschichte der Volkwerdung in den Niederlanden und in Böhmen*. Münster 1934. Studie vyšla jako společný 57. a 58. svazek ediční řady *Deutschtum und Ausland*. K historikovi a sociologovi E. Lembergovi (1903–1976), plzeňskému rodákovi, který se nejprve věnoval studiu české a polské národní ideologie a otázky nacionalismu, působil ve vědecké instituci Georga Schreibera v Münsteru, ve 2. polovině třicátých let se v Praze habilitoval ze sociologie, byl ale také členem NSDAP, z níž byl ve válce vyloučen, a po roce 1945 se stal jednou z hlavních intelektuálních postav podílejících se na začleňování a výzkumu sudetoněmeckých vysídlenců do západoněmecké společnosti, ale také předním představitelem německé sociologie nacionalismu a ideologických režimů viz kriticky HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*, s. 102–110 a POHL, Karin: *Die Soziologen Eugen Lemberg und Emerich K. Franzis. Wissenschaftliche Überlegungen zu den Biographien zweier „Staffelsteiner“ im „Volkstumskampf“ und im Nachkriegsdeutschland*, *Bohemia* 45, 2004, s. 24–76. Vůči názoru K. Pohl s apologetickou tendencí syna, ale s velkou historickou uvážeností viz LEMBERG, Hans: *Kommentar zu den Beiträgen über Eugen Lemberg*, *Bohemia* 45, 2004, s. 77–92. Osobnost a myšlení E. Lemberga

snad i Winterovo úsilí o historickou definici sudetoněmecké identity, že sice dosud scházela „idea sudetoněmeckého historického poslání, která by sudetoněmectví propůjčila zřetelnou fyziognomii a vědomí zvláštního úkolu v rámci celého německého národa a nad tento rámec“, že však „před našima očima se pomalu a obtížně odehrává tato rozhodující fáze národního zrodu“.²¹⁶

Výsledek prvních literárních pokusů Eduarda Wintera ale nebyl nijak objevený. Winter neopustil ani tradiční českoněmeckou rétoriku, ani historický narativ, který se prosadil v publikacích členů Spolku pro dějiny Němců v Čechách a který se již dávno usadil v představách německojazyčných měšťanských vrstev Čech, Moravy i Slezska. I on především poukazoval na historické úspěchy německé kulturní produkce a vyzdvihoval důležitost dlouhodobého působení kulturního potenciálu německého obyvatelstva v dějinách českých zemí. Nenabízel tak nic jiného než ono ve své podstatě etnocentrické a přezíravé „přinášení kultury“, které vyjadřovala německá představa o kulturním pohybu civilizačních vymožeností ze Západu na Východ (tzv. *West-Ost-Gefälle*). Podle něj Němci ve vztahu k východně položeným národům vždy zastupovali kulturně vyspělejší společenskou složku. Civilizační étos obsažený v tomto narativu, ne nepodobný britské kolonizátorské ideologii „bílého muže“ v mimoevropském světě, který na českého nebo polského čtenáře bezpochyby působil povýšeně, ovšem nebyl či neměl být – stejně jako v britském případě – výrazem kulturní povýšenosti, ale programově byl formulován jako etický a mravně zavazující úkol. V tomto duchu formuloval Winter před německou mládeží svou výzvu k národní obrodě: „Také my sudetští Němci musíme pochopit poslání velikánů našich předků, kteří dali své nejlepší síly zemi, jež se jim stala domovem. Kolonista, který do země přišel jako sedlák, řemeslník, horník, ale také jako kněz a mnich, tuto zemi utvářel svou pílí a šikovností.“²¹⁷

Jak číst tyto věty? Lze jim rozumět přinejmenším dvěma způsoby: apologeticky i aktivisticky. Lze je číst jako apologii a legitimizaci práva sudetských Němců na národní existenci v Československu. Lze je také číst jako aktivistický požadavek obracející se do vlastních řad, aby se němečtí obyvatelé v pozitivním smyslu zapojili do života země. Obojí bylo zřejmě zamýšleno. Doslovné vyjádření obou přístupů ovšem ve Winterových publikovaných textech ve 20. letech najdeme zřídka. Větší štěstí má badatel v případech neveřejných dokumentů, memorand nebo korespondence, ač u nich, chce-li jim rozumět, zase musí být na pozoru vzhledem

---

patří bezpochyby k nejzajímavějším zjevům českoněmeckého intelektuálního prostředí meziválečného období, zrcadlí se na něm podobně jako na biografii E. Wintera celá problematika „sudetoněmecké“ generace, a bylo by proto vhodné se k Eugenu Lembergovi ještě v budoucnu vrátit.

216 LEMBERG: *Wege und Wandlungen*, s. 222–223. Celý citát v originále: *Es gebriecht zunächst noch an einer sudetendeutschen historischen Sendungsidee, die dem Sudetendeutschtum eine deutlich ausgeprägte Physiognomie und das Bewußtsein einer besonderer Aufgabe im Rahmen des Gesamtdeutchtums und darüber hinaus verleihen könnte. Vor unseren Augen vollzieht sich langsam und mühevoll diese entscheidende Phase der Volkwerdung.*

217 WINTER: *Sudetendeutsche Wiedergeburt*, s. 81–82.

k adresátovi a účelu textu. Například podle Winterova memoranda o potřebě podpory kulturních kontaktů se slovanskými národy a prosazení německého vlivu ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě šlo autorovi v knize o Ferdinandu Kindermannovi především o rozpracování takové tradice sudetoněmečtí, „která poukazovala na velkolepé utváření a ovlivnění slovanské kultury v duchu německého kulturního poslání“.²¹⁸ Tutéž knihu bylo možno interpretovat i aktivisticky. Winter se neustále pohyboval na hraně obou přístupů. Zdá se mi však, že během 20. let převažoval přístup apologeticko-legitimizační, který byl příznačný pro velkou část sudetoněmecké historické publicistiky. Tak byl koncipován také trojsvazkový sborník biogramů významných sudetských Němců, vydávaný Erichem Gierachem, na němž se Winter podílel portréty katolických duchovních, rozkročených mezi osvícenstvím a restaurací.²¹⁹ Stejným směrem mířily i práce první generace členů Staffelsteinu (např. nejstarší studie Eugena Lemberga nebo studie pozdějšího novináře a publicisty Franze Lorenze).²²⁰

Pro historicko-sociologická studia Winter vybuodoval na samém konci 20. let dokonce promyšlený instituční rámec pod názvem Výzkumné pracoviště pro východní němečtí a slovanskou kulturu (*Forschungsstelle für Ostdeutschtum und slawische Kultur*), které oficiálně fungovalo jako Historicko-sociologické pracovní sdružení (*Historisch-soziologische Arbeitsgemeinschaft*) na Německé univerzitě a sídlilo v místě sídla a studentské burzy (ubytovny) Vysokoškolského kruhu Staffelsteinu (*Hochschulring der Staffelsteiner*), kde odrostlí členové středoškolského německo-katolického hnutí udržovali a prohlubovali ideové sdružení.²²¹ Winterem zřízená a řízená instituce, která byla z organizačního hlediska formována podle vzoru naučné společnosti s kuratoriem podporovatelů, vedoucím, organizačním jednatelem a třemi stupni spolupracovníků (interní, externí a korespondenční), byla zřejmě známa i v širších kruzích v Praze a nikoliv náhodou také ve výmarském Německu.²²²

218 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Memorandum z 20. 2. 1927 (Photokopien aus dem DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 152–157.

219 Winter do druhého svazku Gierachových Sudetendeutsche Lebensbilder, Reichenberg 1930, s. 208–233 napsal portréty K. M. Hofbauera, B. Bolzana, A. Günthera, J. E. Veitha, J. E. Ehrlicha, J. N. Neumanna. Ve třetím svazku v roce 1934 (s. 163–188, 230–233 a 301–304) vyšlo devět dalších biogramů A. Zippeho, J. Frinta, J. Fesla, A. Krombholze, J. Dittricha, J. Scheinera, F. Exnera, J. Steplinga a hraběte L. Thuna.

220 Např. LEMBERG, Eugen: Die nationalen Verhältnisse in den Prager Kreisen zur Zeit der Aufklärung. Eine Studie über die Mitarbeit der Deutschen in der tschechischen Wiedergeburt. In: Slawistische Studien. Franz Spina zum 60. Geburtstag. Reichenberg 1929, s. 118–135.

221 Viz také NĚMEC: Eduard Winter und sein Prager Kreis, s. 113–125.

222 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Leitsätze der Forschungsstelle für Ostdeutschtum und slawische Kultur (Winterem pořizené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 518–522.

Na její činnost Winter získal finanční prostředky od Deutsche Stiftung, ústřední německé organizace Výmarské republiky pro výzkum a podporu zahraničních Němců, zvláště v odstoupených územích Polska, ale i jinde (na západě např. v Al-sasku-Lotrinsku či Eupen-Malmédech). Podporu doporučil německý Zahraniční úřad a přimluvalo se také německé velvyslanectví v Praze. Deutsche Stiftung vznikla jako soukromá instituce v roce 1920, ale ve skutečnosti byl její vznik výsledkem iniciativy poslanců Říšského sněmu. Instituce vyjadřovala široký politický konsenzus v Německu vůči otázce revize hranic. Od počátku úzce spolupracovala s říšskými i pruskými ministerstvy, zvláště pak s německým ministerstvem zahraničí (Zahraničním úřadem), a těšila se z podpory většiny politických stran Říšského sněmu kromě komunistů a nacionálních socialistů. Prostřednictvím Zahraničního úřadu a jeho kulturního oddělení získávala a v utajení a bez veřejné kontroly rozdělovala finanční prostředky na podporované projekty.²²³ Sběrem informací o německých menšinách a jejich všestrannou podporou přitom sledovala zřetelné revizionistické cíle. Winter rozvíjel kontakty s organizací Deutsche Stiftung od poloviny dvacátých let, kdy se mladému docentovi s její finanční podporou podařilo zorganizovat první z několika studijních cest členů Staffelseinu k německojazyčným obyvatelům Slovenska a Podkarpatské Rusi. Kromě vlastního studia národnostních poměrů bylo cílem čtyřtýdenní cesty také navázat kontakty s tamějšími katolickými kněžími a přesvědčit je k tomu, aby nebránili aktivitám udržujícím nebo rozvíjejícím německou identitu, jak o to usilovala třeba mládežnická hnutí, odmítaná dosud v zemědělském a tradičně konzervativním prostředí jako výraz moderního, nekřesťanského nacionalismu, případně aby sami podporovali takové aktivity.²²⁴

223 Činnost Deutsche Stiftung se neomezovala pouze na kulturní a kulturně vědeckou oblast, ale i na hospodářskou (podpora německých sedláků, obchodníků a průmyslníků, aby půda i firmy zůstaly v německém vlastnictví), finančně také z rozpočtu Říšského ministerstva vnitra podporovala např. někdejší pruské úředníky na odstoupených územích v Polsku. Instituce přečkala i nástup nacistů k moci, její vliv však postupně klesal, dostala se do sporů s dalšími podobnými nacisty zřízenými nebo ovládnutými organizacemi a se zájmy SS. Přesto v podpůrné činnosti německých menšin v zájmu budoucí revize hranic pokračovala samostatně až do roku 1937, kdy byla začleněna do Volksdeutsche Mittelstelle, organizace patřící do sítě organizací SS. Blíže i s další literaturou viz BAMBERGER-STEMMANN, Sabine: Deutsche Stiftung. In: HAAR, Ingo – FAHLBUSCH, Michael (eds.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. München 2008, s. 122–128.

224 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Winterova žádost o podporu z 11. 6. 1925 adresovaná německému Zahraničnímu úřadu z 11. 6. 1925 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 563. Zde také další korespondence ohledně cesty na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Dopis z 13. října 1925, určený Deutsche Stiftung a podepsaný E. Winterem a pražským světícím biskupem Wenzelem Frindem, ukazuje, že Winterovi se podporu podařilo vyjednat během Velikonoc roku 1925, kdy se za přítomnosti ředitele berlínské katolické charity Heinricha Wienkera sešel s vedoucím Deutsche Stiftung, berlínským vládním radou Erichem Krahmer-Mollenbergem a ministerským ředitelem v Ministerstvu zahraničních věcí Friedrichem Heilbronem (Winter v materiálech píše příjmení s dvojitým n). Zde také zmínka o úmyslu kontaktovat katolické kněží. Winterovi vyjádřilo podporu Německé vyslanectví v Praze (dopis z 30. května 1935 pro instituci Deutsche Stiftung) a podporu ve výši 600 RM vyplatilo Ministerstvo zahraničních věcí, prostřednictvím Deutsche Stiftung

Hmatatelným výsledkem úvodní expedice byla vůbec první Winterova knižní publikace. Winter byl jejím hlavním autorem a editorem, ale výrazně se na ní podíleli také dva členové Staffelsteinu Eugen Lemberg a Erwin Hladik a jedním příspěvkem i Josef Hanika, Viktor Aschenbrenner, kapucínský misionář z Bavorska P. Cyprian Fröhlich a tři další, místní poměry dobře znající autoři.²²⁵ Kniha byla zamýšlena jako zpráva o stavu německého osídlení východních oblastí Československé republiky a vyšla jako zakládající svazek ediční řady *Deutschtum und Ausland*, kterou vydával münsterský Německý ústav pro nauku o zahraničních otázkách (*Deutsches Institut für Auslandskunde*) vlivného výmarského politika křesťanskosociální strany Centrum, preláta Georga Schreibera.²²⁶ Byla pokusem o historickou, sociologickou, statistickou, hospodářskou a etnografickou analýzu karpatoněmeckého obyvatelstva a zařadila se na počátek brzy velmi rozšířeného a politicky čím dál tím více využívaného výzkumu německých menšin a tzv. německých „jazykových ostrovů“ (*Sprachinsel*) ve východní Evropě.²²⁷ Hlavním představitelům výzkumu „jazykových ostrovů“ (*Sprachinselforschung*) se stal rodák z Bialska v těšínském Slezsku Walter Kuhn, který se o mnoho let později již jako vratislavský univerzitní profesor pro německou etnologii se zaměřením na východní Evropu stal poradcem SS v programu přesídlení volyňských Němců.²²⁸ Nezávisle na podni-

---

(Heilbronův dopis z 18. 6. 1925 instituci Deutsche Stiftung). Podpora byla ve výši asi 60 % potřebných nákladů na cestu.

225 WINTER, Eduard (ed.): *Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorussland*. Münster 1926. Tři nejmenovaní autoři jsou mně blíže neznámí bratislavský redaktor A. Erben, profesor S. Richter ze Székesfehérváru a profesor L. Gruß z Göllnitz. Na první Winterovu cestu navázaly v následujících letech další cesty členů Staffelsteinu na Podkarpatskou Rus.

226 Georg Schreiber (1882–1963), profesor církevní historie a dějin charitativní péče v Münsteru, byl jednou z klíčových osobností kulturní politiky výmarského Německa s velkým vlivem na rozdělování financí na vědecké projekty (v rámci *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft*), sám patřil k představitelům „katolické etnologie“ (*Volkskunde*) a angažoval se v organizaci státní podpory německých menšin, žijících mimo hranice německé republiky. Z řady politických funkcí je třeba zmínit především mandát poslance Říšského sněmu mezi léty 1920–1933 a funkci předsedy jeho rozpočtového výboru. Na jaře 1933 hlasoval pro Hitlerův zmocňovací zákon, ale brzy byl vystaven tlaku NSDAP, v roce 1935 přinucen k emeritování na univerzitě v Münsteru a v textu zmiňovaný ústav byl v roce 1939 nacistickým režimem zrušen a jeho majetek byl konfiskován. Po roce 1945 se Schreiber vrátil zpět na münsterskou univerzitu. Viz MORSEY, Rudolf: Georg Schreiber. In: *Neue Deutsche Biographie* 23 (2007), s. 529–530 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd118761676.html#ndbcontent> (cit. 10. 9. 2016), HAAR: *Historiker im Nationalsozialismus*, s. 128.

227 Viz především FIELITZ, Wilhelm: *Deutsche Ostforschung und Volkskunde am Beispiel volkskundlicher Forschungen in Wolhynien*. In: *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich*. Hrsg. von Jan M. PISKORSKI, Jörg HACKMANN, Rudolf JAWORSKI. Osnabrück, Poznań 2002, s. 261–280.

228 K Walteru Kuhnovi (1903–1983), výrazně etnocentricky uvažujícímu badateli, který koncept nejúplněji rozvinul v roce 1934 v knize *Deutsche Sprachinselforschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren* a po roce 1945 působil jako profesor německé etnologie na univerzitě v Hamburgu, viz přehledně FIELITZ, Walter: Walter Kuhn. In: HAAR, Ingo – FAHLBUSCH, Michael (eds.): *Handbuch der völkischen*

cích Staffelsteinu podnikal v polovině 20. let Kuhn s Alfredem Karaskem²²⁹ a dalšími přáteli z domovského Wandervogelu obdobné expedice do oblastí německo-jazyčných osídlení na Volyni. Kuhn studoval nejprve technické vědy, dosáhl titulu diplomovaného inženýra, a inklinoval proto k zobecňujícímu přírodovědeckému přístupu. Volyňské německé etnikum pojímal nejen kulturně, ale i biologicky jako nadřazené místnímu slovanskému obyvatelstvu.²³⁰ V roce 1930 vydal výsledky těchto expedicí ve stejné ediční řadě v Münsteru, v níž vyšla i první Winterova publikace.²³¹ Snad proto napsal předmluvu ke Kuhnově knize právě Winter, který se tím naposledy přihlásil k probádání „jazykových ostrovů“.²³² Přivítal Kuhnovo rozšíření výzkumu na oblast polské Haliče, kam se členové Staffelsteinu dostali jen v omezené míře. Avšak jeho přístup byl kritičtější než dříve. V jeho slovech zazněly pochybnosti, které byly z nacionální perspektivy kacířské, a Winter je proto usilovně rozháněl. Byly to pochybnosti o smyslu podpory obyvatel jazykových ostrovů, v nichž výsledky Kuhnova výzkumu jednoznačně dokládaly přirozené a obtížně zvrátitelné asimilační procesy. Podobně jako to dříve zamýšlel Winter u Němců na Slovensku a Podkarpatské Rusi, předkládal i Kuhn podpůrné návrhy, co by bylo potřeba učinit k uchování „němectví“ a udržení hospodářské a kulturní nadřazenosti těchto kolonizačních osídlení. Winterova perspektiva se však poněkud změnila. V souladu se svou vizí, vyjádřenou v programu svého výzkumného pracoviště, již Winter neviděl hodnotu v prostém udržení německého charakteru osad. Pojem „nadřazenosti“ v předmluvě vůbec nezmínil, přestože jej jinak vnímal jako

---

Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. München 2008, s. 350–353.

229 Jak Winter uvádí v předmluvě v Kuhnově knize (viz dále), prostřednictvím Karaska se Winter seznámil s Kuhnem. Alfred Karasek někdy také Karasek-Langer (1902–1970), se rovněž významně podílel na Kuhnově verzi konceptu „jazykových ostrovů“. Později za války se účastnil přesídlovacích akcí SS a systematického rabování zvláštních komand SD a RSHA v okupovaných zemích východní Evropy. Po válce byl činný v rámci sudetoněmeckých vysídleleckých organizací v SRN. FAHLBUSCH: Wissenschaft, s. 477–512.

230 MÜHLE, Eduard: Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung. Düsseldorf 2005, s. 262. K etnocentrickému charakteru konceptu srov. též WEDEKIND, Michael: Volkstumswissenschaft und Volkstumspolitik im Umfeld deutscher Sprachinseln in Oberitalien. In: MACKENSEN, Rainer – REULECKE, Jürgen – EHMER, Josef: Ursprünge, Arten und Folgen des Konstrukts „Bevölkerung“ vor, im und nach dem „Dritten Reich“. Zur Geschichte der deutschen Bevölkerungswissenschaft. Wiesbaden 2009, s. 90.

231 KUHN, Walter: Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien. Ein Beitrag zur Methode der Sprachinselforschung. Münster 1930. Kniha vyšla jako dvojitý 26/27. svazek ediční řady Deutschtum und Ausland.

232 Nesdílím celkové hodnocení jinak podnětného článku Ingo HAARA: Sudetendeutsche Sprachinselforschung, s. 207–242, který Winterovy výzkumné cesty a pozdější aktivitu E. Lemberga ve třicátých letech v Münsteru řadí nejen do revizionistického proudu, ale společně s Kuhnovými výzkumy i do nacistického proudu německého *Ostforschung*. Jak se snažím ukázat v hlavním textu níže, domnívám se, že je třeba mezi nimi mnohem ostřeji rozlišovat.

prvek nezbytný pro zachování odlišnosti a přežití menšinového etnika.²³³ Upínal svou naději spíše v to, že uchováním německých osídlení na východě Evropy by bylo možno zachovat jejich významnou, dosud opomíjenou funkci jako „cenných, nenahraditelných mostů ke slovanským národům“.²³⁴ A ještě v jednom bodě byla celkově vstřícná předmluva vůči knize, kterou uváděla, opatrně kritická. S nedůvěrou, příznačnou pro historika pohlížejícího na sociální skutečnost kriticko-historickou metodou, Winter ocenil Kuhnovu novou „biologicko-sociologickou“ metodu, která z jedinečné historické skutečnosti (*aus der Fülle des Historischen und Konkret-Lebendigen*) usilovala vyabstrahovat systém obecných zákonů a vývojových zákonitostí (*ein System durch Auffindung und Aufstellung von Grund- und Entwicklungsgesetzen*). Opravdu kritické posouzení však ponechal na čtenářích.²³⁵

Z podniknutých téměř každoročních expedic podával Winter pečlivě zpracované, někdy i zveřejněné a na informace bohaté zprávy o cestě a také o politických, kulturních a sociálních poměrech.²³⁶ Krátce před podáním žádosti o podporu pro své pražské výzkumné pracoviště byl v Berlíně zapsán jako „ vynikající znalec národnostních problémů těchto [slovenských a podkarpatských] území a dobrý pozorovatel“.²³⁷ Během pěti let obdržel na své projekty poměrně vysoké dotace. Winter neviděl žádný problém v tom, že přijímal podporu od říšskoněmecké organizace revizionistického založení. V podpoře německých menšin nechtěl vidět více než naplňování práva na svobodný rozvoj jejich národního charakteru, v jeho očích oslabeného, nebo dokonce ohroženého změnami hranic po první světové válce. Od „nacionalistických expanzivních plánů“, jak bylo možno na podporu německých menšin v zahraničí s nedůvěrou také pohlížet, se od počátku veřejně distancoval.²³⁸ Za těchto okolností, kdy Winter neměl o spolupráci žádnou pochybnost a kdy se německému partnerovi v osobě agilního angažovaného kněze dostalo spolehlivého spolupracovníka, nebylo divu, že jeho žádosti získávaly „vřelá

233 WINTER, Eduard: Glossen zur sudetendeutschen Kulturpolitik. *Der Weg* 23, 1930, s. 705–707, zde s. 706.

234 WINTER: Vorwort. In: KUHN: Die jungen deutschen Sprachinseln, s. VII.

235 Tamtéž, s. VI.

236 Několik zpráv je součástí dokumentů Deutsche Stiftung v berlínské Winterově pozůstalosti. Přínejmenším zprávu o cestě v létě 1925 ale Winter uveřejnil časopisecky. O důležitosti pokračování zpravodajské a tiskové služby hovořilo memorandum z února 1927. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Memorandum z 20. února 1927 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 152.

237 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Dopis z Deutsche Stiftung Zahraničnímu úřadu dne 28. 2. 1929 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 527.

238 WINTER, Eduard: Die Aufgaben der deutschen Katholiken in der Slowakei und Karpathorusland. *Der Auslandsdeutsche* 8, 1925, č. 16 z 15. 8. 1925. Winter v závěru článku vybízel zvláště katolíky a jejich organizace v Německu k nezbytné finanční podpoře, aby nezanikla malá německá, obvykle katolická osídlení na východě Československa. *Diese Hilfe hat nichts mit nationalistischen Expansionsplänen zu tun, hier handelt es sich nur um Hilfe in äußerster Not*. A dodával, že moci poslouchat slovo boží v mateřštině a ve stejné řeči také vyučovat děti ve škole přece jsou *ursprünglichste Menschenrechte*.

doporučení“.²³⁹ Nebylo tomu patrně jinak ani v případě projektu výzkumného pracoviště v Praze.

Výzkumné pracoviště pro východní německví a slovanskou kulturu bylo první Winterovou badatelskou institucí. Vyrostlo snad z potřeby zpracovat a dál účinně rozvíjet množství poznatků z podniknutých expedic a využít kontakty s představiteli tamější německé, ale i ukrajinské inteligence.²⁴⁰ Neformálně vznikalo patrně již během roku 1928,²⁴¹ přestože dochované programové dokumenty pocházejí teprve z poloviny roku následujícího. Jak dlouho jeho činnost trvala, také není zcela zřejmé. Existovalo však ještě počátkem třicátých let, neboť bylo v roce 1932 zmíněno v později staženém návrhu na Winterovo členství v Německé společnosti vědy a umění v Československu. V návrhu se o něm psalo, že jde o „kulturněpolitický seminář pro studenty všech fakult, spojený se studentskou burzou a přednáškovou místností“.²⁴² Takové vymezení naznačuje, v jaké podobě se podařilo realizovat původní představu. Jinak jsou však prameny o její podobě a fungování skoupé, pokud odmyslíme vzájemně se rozcházející Winterovy pozdní vzpomínky. Nezbyvá tedy než se spokojit s původními organizačními principy, které se dochovaly v materiálech Deutsche Stiftung. Z vymezení pracovní náplně spolupracovníků „výzkumného pracoviště“ lze vyrozumět, že šlo o cílené propojení studijního zaměření a zájmů studentů, především těch ubytovaných v burze v Tomášské ulici, s univerzitním seminářem Eduarda Wintera za účelem „vědeckého prozkoumání východního německví a slovanských národů a jejich vzájemných vztahů“.²⁴³ Šest programových bodů však více než výzkumným programem bylo směsicí sociálně a kulturně vzdělávacích úkolů, doplněných o vědeckovýzkumné úkoly sociologicko-historického charakteru. Podle závěru ovšem mělo jít o „skutečnou vědeckou práci“, jež bude směřovat „více do hloubky než do šířky“ a jež především svý-

239 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Dopis z Deutsche Stiftung Zahraničnímu úřadu dne 28. 2. 1929 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 527.

240 Viz WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses, s. 55, kde zrod instituce spojuje s memorandem z roku 1927 v jisté souvislosti s katolickým spolkem *Wolframbund*. V nejstarší autobiografii, kdy neměl k dispozici dokumenty z Deutsche Stiftung, popisoval činnost „pracovního společenství“ bez jakékoliv vazby na jiný katolický spolek a jeho vznik datuje k podzimu roku 1930. Viz Bolzano-Winter Archiv, Rukopis Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 88–89.

241 Tak se hovoří o „pracovním kruhu pro východní německví a slovanskou kulturu“ ve strojopisné žádosti o finanční podporu aktivit E. Wintera, podané 1. října 128 Wenzelem Frindem. Frind požadoval také prostředky pro vybavení nově zakoupeného domu v Liběchově, kde měl tento „pracovní kruh“ najít útočiště, někdy jako místo pro volný čas mladých německokatolických akademiků. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Žádost W. Frinda z 1. 10. 1928 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 537 a 538.

242 AAV ČR, Německá společnost vědy a umění v Československu, k. 57, návrh na řádné členství E. Wintera z 6. 3. 1932.

243 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Leitsätze der Forschungsstelle für Ostdeutschtum und slawische Kultur (Photokopien aus dem DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 518–522.

mi poznatky, nikoliv organizačním nebo praktickým provedením, bude přispívat k „sudetoněmecké výstavbě národa“ (*sudetendeutsche Volksaufbau*).²⁴⁴

V roce 1945 bude Winter na tento program vzpomínat jako na program „sociologického zpracování sudetoněmectví v jeho historickém založení“.²⁴⁵ Podle dochovaného programu však šlo o následující úkoly: 1. výzkum a oživení sudetoněmecké, případně karpatoněmecké kulturní tradice ve vztahu k celoněmeckému myšlenkovému vývoji, 2. práce na poli národnostního a sociálního výzkumu a vzdělávání dospělých,²⁴⁶ 3. osobní výchovná práce středoškolské mládeže k seznámení se s národní problematikou a se vzdělávací činností na jazykové hranici a na německých jazykových ostrovech (včetně vydávání časopisu hnutí Staffelsein), 4. výzkum a podpora německých jazykových ostrovů ve východních oblastech Československa, 5. studium soudobé kultury slovanských národů, především pak těch, které leží v oblasti působnosti sudetoněmeckého etnika (Češi, Slováci, Ukrajinci), 6. historická a sociologická analýza vzájemných vztahů slovanských národů k německému národu a prostřednictvím osobních kontaktů péče o překlady a informační texty, „aby se mohly německé hodnoty uplatnit ve slovanské kultuře a slovanské [hodnoty] byly zprostředkovány německé [kultuře]“.

Definované úkoly přesvědčivě vyznačují principiální německonacionální, respektive „celoněmecké“ (*gesamtdeutsch*) ukotvení instituce. Adjektivum „celoněmecký“ patřilo do běžného slovníku Eduarda Wintera i jeho přátel ze Staffelseinu, nahrazovalo historicky a politicky zatížené pojmy „velkoněmecký“ (*großdeutsch*) či „všenněmecký“ (*alldeutsch*). Adjektivum „celoněmecký“ se vyznačovalo rezignací na státní vymezení (jako tomu bylo u pojmu maloněmecký a velkoněmecký) a označovalo veškeré německojazyčné obyvatelstvo, patřící díky svému původu a řeči k německému lidu či národu (*Volk*), ať už žilo v hranicích Německé říše nebo mimo jeho hranice v Rakousku, Polsku, Československu, Dánsku, po-

244 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Leitsätze der Forschungsstelle für Ostdeutschum und slawische Kultur (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 518–522. Srov. WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses, s. 61, kde jsou jmenovány také úkoly instituce. Mezi nimi ovšem schází čtvrtý bod o výzkumu a podpoře německých „jazykových ostrovů“. Winter také ani jinde není zcela věrný originálnímu znění. Mezi slovanskými národy ve čtvrtém (v originále pátém) bodě jmenuje navíc Poláky.

245 Winter v nejstarších pamětech citoval z dokumentu z podzimu 1930, který se týkal formalizované podoby této instituce, tedy „historicko-sociologického pracovního společenství“ na Německé univerzitě v Praze. Bolzano-Winter Archiv, Rukopis Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelseins, s. 89.

246 Jde o spojení *Volksforschung und Erwachsenenbildung*, patrně odvozené od tamtéž zmíněné *Comburger-Schule für Volksforschung und Erwachsenenbildung*. Z toho lze vyvozovat, že šlo o činnost navazující na vzdělávací myšlenky, rozvíjené již dříve v rámci křesťanské sociologie. Pojem *Volksforschung* je zde synonymem pro sociologický výzkum sociální, národnostní i náboženské struktury obyvatel. Pro správné porozumění je důležité propojení se „vzděláváním dospělých“ a zmínka o dobových proudech německé pedagogiky (vedle zmíněné Comburské školy také tzv. *Hohenrodter Bund*). Vše svědčí o tom, že Winter se snažil začlenit svou činnost do dobového rámce sociální pedagogiky (*Volksbildungsbewegung*).

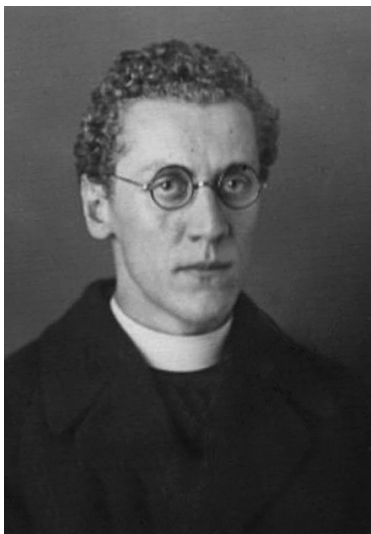
baltských a balkánských státech, a dokonce i ve Švýcarsku. V historiografii rozvíjel „celoněmecké dějinné pojetí“ (*gesamtdutsche Geschichtsauffassung*) rakouský historik Heinrich Srbik²⁴⁷ jako nový výklad německých dějin, který měl konkurovat běžnějšímu pojetí německých dějin pruské historiografické tradice. Pokus o jím formulovaný narativ zahrnoval dějinný vývoj Němců v zemích sjednoceného „malého“ Německa tzv. „druhé říše“, ale i v zaniklém Rakousku-Uhersku a v německých diasporách středovýchodní a jihovýchodní Evropy. Zvláště byl zdůrazněn dějinný význam „německé“ habsburské „říše“ pro utváření této části Evropy.²⁴⁸ S vlivným vídeňským profesorem se Winter v polovině třicátých let osobně seznámí a stejně jako někteří jeho budoucí kolegové z Filozofické fakulty Wilhelm Wostry, Anton Ernstberger nebo Srbikův žák Taras von Borodajkewycz se i on stane stoupencem Srbikova historiografického paradigmatu.²⁴⁹ Avšak na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy Srbik svou dějinnou koncepci prvně artikuloval,²⁵⁰ ještě Winterem použité adjektivum „celoněmecký“ v sobě neobsahovalo žádný dějinně-filozofický poukaz a zahrnovalo prostě všechny německojazyčný „lid“. Jak napsal v roce 1930 na stránkách časopisu *Der Weg*, sudetští Němci již nemají pochyby o tom, že jsou součástí celoněmeckého národa. Měli by si prý ale uvědomit, že z toho vyplývá potřeba zásadní změny – Winter doslova napsal „kopernikánského obratu“ – také v sudetoněmecké kulturní politice. Zatímco totiž dosud sudetští Němci obraceli svůj výhradní zájem přes hranice českých zemí do Německa „zády ke slovanskému jihovýchodu“ (*mit dem Rücken gegen den slawischen Südosten*), je prý konečně nutné obrátit se vůči němu čelem „s vědomím, že v zádech máme celoněmecký lid, sa-

247 K Heinrichu Ritteru von Srbikovi, kromě jiného také autorovi dvoudílné biografie o Metternichovi a čtyřsvazkové práce *Deutsche Einheit*, viz SCHÖNWÄLDER, Karin: Heinrich von Srbik, „Gesamtdentscher“ Historiker und „Vertrauensmann“ des nationalsozialistischen Deutschland. In: D. Kaufmann (ed.), *Geschichte des Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft im Nationalsozialismus*, Göttingen 2000, s. 528–544, a PESDITSCHKEK, Martina: Heinrich (Ritter von) Srbik (1878–1951). „Meine Liebe gehört bis zu meinem Tod meiner Familie, dem deutschen Volk, meiner österreichischen Heimat und meinen Schülern.“ In: Hruza, Karel (ed.): *Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren 1900–1945*. Bd. 2. Wien, Köln, Weimar 2012, s. 263–328.

248 Blíže o koncepci, která později Srbika i výše zmíněné zavála do náruče nacistů, viz PESDITSCHKEK: Heinrich (Ritter von) Srbik, s. 284. K německému akcentu v rakouské meziválečné historiografii viz KONRÁD, Ota: *Německé bylo srdce monarchie... Rakušanství, němečtví a střední Evropa v rakouské historiografii mezi válkami*. Praha 2011.

249 Všichni tito historikové, kteří v té době nebo později působili na univerzitě v Praze, se podíleli články na slavnostním sborníku k Srbikovým narozeninám. BORODAJKEWYCZ, Taras von (ed.): *Gesamtdutsche Vergangenheit*. Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik zum 60. Geburtstag am 10. November 1938. München 1938. Winter na počest Srbika publikuje na stranách 14–20 text *Die Sudetendeutschen als Mittler zwischen Nord und Süd*, v němž se bude snažit uchopit pozici „Sudetoněmců“ v rámci „celoněmecké koncepce“ a definuje je jako prostředníky mezi severoněmeckou (saskou, slezskou a pruskou) a jihoněmeckou (rakouskou) formou němečtví.

250 Přednášku na téma „celoněmeckého pojetí dějin“ přednesl v září 1929 v Salzburgu. Pak vyšla časopisecky a o něco později i samostatně. SRBIK, Heinrich von: *Gesamtdutsche Geschichtsauffassung*. Leipzig, Berlin 1932.

Docent křesťanské sociologie (1924) [zdroj: NA]

možřejmě nikoliv ve smyslu odvratu [od něj], nýbrž jako přitisknutí se [k němu] a vědomí síly“.²⁵¹

Podíváme-li se s tímto vědomím na Winterův vědecký program blíže, je zřejmé, že většinou navrhovaných úkolů se jeho instituce přiřadila k paradigmatu tzv. „východního bádání“ (*Ostforschung*), kam podobně patřilo i Kuhnovo etnocentrické bádání o „jazykových ostrovech“. Jednoznačně revizionisticky motivované *Ostforschung* upínalo svůj výhradní vědecký zájem na německé etnikum, jeho osídlení a kulturní působení ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě. Německé etnikum přitom bylo na územích, kde sídlilo, *a priori* považováno za hospodářsky i kulturně nejvýznamnějšího a nadřazeného aktéra. Paradigma se strukturovalo kolem dvou centrálních pojmů *deutsches Volksboden* (německé národní území) a *deutsches Kulturboden* (německé kulturní území),²⁵² definovaných v roce 1925 německým geografem Albrechtem Penckem k charakteristice geografického prostoru střední a východní Evropy po německých územních ztrátách z první světové války.²⁵³ První pojem definoval geografické území, na němž kompaktně sídlilo německé obyvatelstvo. Pojem implikoval i nezpochybnitelný nárok německého etnika na trvalé

---

251 [...] *in dem Bewußtsein das gesamtdeutsche Volk im Rücken zu haben, natürlich nicht im Sinne einer Abkehr, sondern als Anlehnung und Kraftgewißheit*. WINTER: Glossen, s. 707.

252 Oba pojmy k sobě patřily a často se objevovaly jako dvoupojem *deutsches Volk- und Kulturboden*.

253 WOLF, Gerhard: The East as Historical Imagination and the Germanization Policies of the Third Reich. In: CIACCARIA, Paolo – MINCA, Claudio (eds.): The Hitler's geographies. The spatialities of the Third Reich. Chicago, London 2016, s. 96–98.

osídlení tohoto území. Druhý pojem označoval geografický prostor, který byl sice osídlen německým obyvatelstvem, avšak jeho kulturní život se formoval podle dominantních německých kulturních vzorů. Pojem *Kulturboden* implikoval nárok na sféru kulturního vlivu. Nezdá se, že by Winter tyto pojmy ve svých textech používal. Avšak autochtonní českoněmecká historiografická tradice, o níž již krátce byla řeč, způsobovala, že přijímal principy, z nichž *Ostforschung* vycházelo.

Současně však ve Winterově vědeckém programu bylo v porovnání s obdobnými institucemi „východního bádání“ něco poměrně neobvyklého. Do jeho vědeckého zájmu patřilo rovněž to, co připomíná dnes běžné paradigma „výzkumu východní Evropy“ (*Osteuropaforschung*) nebo „výzkumu středovýchodní Evropy“ (*Ostmitteleuropaforschung*). Jeho přednostním zájmem již není výzkum pouze německého etnika, jeho osídlení a jednostranného civilizačního vyzařování vlivu německé kultury na méněcenné nebo přinejmenším méně rozvinuté slovanské okolí, ale usiluje o poznání dějin, společnosti a kultury obyvatelstva a zemí ve středovýchodní a východní Evropě jako takových. Byly to právě prázdninové studijní cesty za poznáním života Němců na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, které přispěly k tomu, že si mladý soukromý docent uvědomil důležitost vzájemných kontaktů různých etnických kolektivů. Myšlenka to pro něj byla natolik nová, že jen obtížně hledal pojmy, jimiž by tento duchovní zážitek popsal: „Vedle lásky k vlastnímu národu [...] pociťovali jsme hluboce společenství národů – vzájemnou závislost a k-sobě-přináležitost národů.“²⁵⁴ Winter ani pak sice nebyl schopen upustit od primární etnocentrické diferenciaci, která nutí sociální sféru rozdělovat na německou a ne-německou a obyvatele na Němce a ty druhé (Slovany), současně však programově požadoval studovat síť vzájemných interetnických vztahů a vzájemného obohacování.²⁵⁵

Tento „neobvyklý“ rys Winterovy instituce byl neobvyklý jen v porovnání s říšskoněmeckým prostředím. Z československé perspektivy se již tak zvláštní nejevil. Vyrostl na vlně německého politického aktivismu druhé poloviny dvacátých let, který s autoritou dlouholetého poslance za německé „agrárníky“ a československého ministra v letech 1925–1938 prosazoval německý slavista, univerzitní

---

254 Srov. WINTER (ed.): *Das Deutschtum, Vorwort: Das Deutschtum in der Slowakei und in Karpathorußland stand im Mittelpunkt des Interesses, doch wurde bald erkannt, wie eng es mit dem Schicksal der andern Völker verbunden ist, die diese Länder bewohnen. Neben der Liebe zum eigenen Volke, das wir unter mannigfachen Formen und verschiedenen Umständen in seinem Wesen immer wieder als das eine gleiche erlebten, empfanden wir tief die Völkergemeinschaft – die gegenseitige Abhängigkeit und Zueinandergehörigkeit der Völker. To ovšem neznamenal, že by rezignoval na ono etické „civilizační“ poslání Němců, jak dosvědčoval hned následující odstavec úvodu: Nicht in Abschließung von der anderen Völkern und im Gegensatz zu ihnen kann die Sendung der Karpathendeutschen beruhen, sondern in der umsichtigen und freudigen Mitarbeit an dem kulturellen und wirtschaftlichen Aufbau. Das war ihre Sendung in der Geschichte, das ist ihre Sendung auch heute. Voraussetzung für dieses Wirken ist freilich die Möglichkeit der Entfaltung ihrer Eigenart.*

255 Srov. v programu „výzkumného pracoviště“ výše uvedené body 5 a 6.

profesor Franz Spina.²⁵⁶ Spinovo pojetí slavistiky jako vědeckého oboru, který se v českých zemích podílí na symbiotickém soužití obyvatel českého a německého jazyka, se právě na přelomu dvacátých a třicátých let zhmotnilo ve dvou slavistických časopisech *Slawische Rundschau* a *Germanoslavica*, na jejichž vydávání a produkci se programově podíleli společně čeští i němečtí učenci.²⁵⁷ Také český recenzent četl o několik let dříve Winterovu knihu o Kindermannovi především jako výzvu k pozitivní spolupráci v Československu a přiřadil ji k německému aktivismu: „Německý aktivism[us] potřebuje poukaz na tradici, aby dokázal svým odpůrcům svoji historickou a morální oprávněnost, potřebuje svoji filozofii dějin, jež se tvoří a jež se během času vytvoří plně.“²⁵⁸ Přiřadit Wintera přinejmenším od konce dvacátých let 20. století k německému aktivismu nebylo nesprávné. V této interpretaci dostala stereotypní idea kulturního a civilizačního poselství sudetských Němců nový obsah. Poznání z cest do východních oblastí Československa ho přivedlo k přesvědčení, že stejně jako nespočíval smysl existence karpatských Němců v ničem jiném než „v prozíravé a šťastné spolupráci na kulturní a hospodářské výstavbě“,²⁵⁹ mělo být stejně tak posláním sudetských Němců zprostředkovávat kulturní hodnoty mezi říšskými Němci a slovanskými národy. Protože obývají území na hranici kulturní, jazykové a etnické, bylo podstatou a osudem sudetoněmecké existence stát se „hraničářským Němcem“ (*Grenzlanddeutsche*). Winterův přístup k historii a vědecké práci od počátku úzce propojoval vědeckou aktivitu s kněžskou praxí, se vzděláváním a s kulturně politickým působením. Nešlo proto pouze o teoretické úvahy nebo výzkumné teze. Šlo o ideový program, který měl legitimovat sudetoněmeckou zvláštní identitu ve vztahu k „celoněmeckému“ národu i ve vztahu k českému národu a Československu. Winterovy mnohdy plamenné výzvy k mladé katolické veřejnosti proto zrcadlí stejné myšlenky, které formovaly mnohé historiografické texty. V roce 1932 v článku pro revue mladých německých katolíků *Stimmen der Jugend*, vydávanou tehdy ještě katolíky z Düsseldorfu, formuloval Winter ideu vzájemné výměny naléhavým tónem a nezvykle militantním

256 K Franzi Spinovi (1868–1938) viz HÖHNE, Steffen – UDOLF, Ludger (eds.): Franz Spina (1868–1938). Ein Prager Slawist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit. Köln 2012.

257 Zatímco *Slawische Rundschau* (založená 1929), vydávaná společně se slavistou Gerhardem Gesemanem, měla být orgánem německé slavistiky v Československu, byla *Germanoslavica* (založená 1931) orgánem pro studie cíleně zaměřené na studium germánsko-slovanských kulturních vztahů, jak naznačoval podtitul časopisu. *Slawische Rundschau* byla vydávána pouze nově zřízenou Německou společností pro slovanský výzkum (*Deutsche Gesellschaft für slawische Forschung in Prag*), zatímco *Germanoslavica* byla vydávána také ve spolupráci se Slovanským ústavem. Viz KONRÁD, Ota: Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945. Praha 2011, s. 182–190. Winter na stránkách časopisu nepublikoval. Avšak např. Eugen Lemberg patřil mezi Spinovy studenty.

258 A. Fuchs v *Lidových listech* 13. 12. 1926, s. 4. Citováno podle opisu E. Winterem zasláného jako součást memoranda do berlínské nadace Deutsche Stiftung. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Memorandum (Photokopien aus dem DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), s. 152–157.

259 WINTER: Die Deutschen in der Slowakei, Vorwort, nestr.

a místy téměř nietzscheovským slovníkem. Slova však naplňoval smířlivým etickým obsahem, když ve jménu národního přežití německých menšin v neněmeckých státech středovýchodní a východní Evropy vyzdvihoval nezbytnost vzájemné kulturní výměny. „Musíme znovu bez postranních myšlenek dávat, ze skutečného vnitřního bohatství, a především se musíme naučit s pochopením přijímat.“²⁶⁰

Bolzanův poslední žák?

Podstatný impuls pro rozvinutí myšlenky zprostředkovávání a spolupráce v duchu aktivismu čerpal Winter ze studií o katolickém osvícenství v Čechách a především o Bernardu Bolzanovi, katolickém knězi a významném matematikovi a filozofovi první poloviny 19. století. Na osobnost pražského filozofa narazil patrně při přípravě studie o Kindermannovi. Bolzanovo myšlení bylo ve své teologické dimenzi pozapomenuto. Filozofové a matematici jej z očí zcela neztratili. Přesto začaly být jeho myšlenky mezi českými matematiky skloňovány pravidelně teprve po roce 1920, kdy plzeňský středoškolský profesor Martin Jašek v Bolzanově vídeňské pozůstalosti nalezl jako první zveřejnil Bolzanův objev zvláštní spojitě matematické funkce, které se od té doby říká Bolzanova funkce.²⁶¹ Nečekaný objev podnítl nadšení českých matematiků vydat neznámé spisy z Bolzanovy pozůstalosti.²⁶² V povědomí učenců zůstávaly také Bolzanovy přednášky o vztahu obyvatel obou jazyků v Čechách. Není zcela vyloučené, že na ně Wintera upozornil August Naegle, který o nich publikoval malou studii v roce 1909.²⁶³ Když Winter studoval Bolzanovu

260 WINTER, Eduard: Ein Ruf zum Einsatz des gläubigen deutschen Menschen. Stimmen der Jugend 4, 1932, s. 8. Celá pasáž zněla v originále: *Nur wenn wir [Deutsche] wieder Menschen und Christen im treuesten Sinne sind und soviel wir es vermögen, wird unser deutsches Volk seiner Aufgabe, Mittler zwischen Westen und Osten, Angelpunkt Europas zu sein, sich gewachsen zeigen. [...] Wir Deutsche sind aber seit 1880 in einem unaufhaltsamen Rückgang im Osten [míní Böhmen]. ...] Mit Macht, mit Nationalstaat, mit Kulturpolitik, mit offizieller Auslandsdeuschtpflege ist uns nicht geholfen. Wenn es nicht wieder die überlegenen Menschen sind, die erobern; verteidigen werden wir es nicht. Dieses Erobern bedeutet aber nicht, protzenhaft Leistungen aufweisen, sondern ein echtes Selbstdarstellen. Wir müssen wieder arglos geben, aus wirklichen inneren Reichtum heraus, und vor allem müssen wir das verständnisvolle Nehmen lernen. Das Geben noch möglich ist, zeigt allein das Beispiel Sonnenscheins, dessen SSS. [=Sonnenscheins Soziales Studentenkreis] in der tschechischen Studentenschaft, wenn auch in einer eigenen Art, weiterlebt. In diesem Sinne gilt für volksdeutsche Arbeit als Leitsatz der entsprechend veränderte Seefahrerspruch: Seefahren ist notwendig, leben ist nicht notwendig. Wir müssen geben, auch wenn wir sterben; aber wenn wir sterben, werden wir leben, – auch wir als Deutsche.* Zvýrazněno v originále.

261 BEČVÁŘOVÁ, Martina: Matematika na Německé univerzitě v Praze v letech 1882–1945. Praha 2016, s. 304. Jde o „spojitou funkci, která nemá v žádném bodě husté množiny derivací“.

262 Bečvářová (tamtéž, s. 304–307) upozorňuje na studie matematiků Karla Rychlíka, Vojtěcha Jarníka a Karla Petra. Zde je také zmínka o sympoziu německých matematiků v roce 1929, kde se o Bolzanovi rovněž jednalo.

263 NAEGLE, August: Bernard Bolzano und das Verhältnis der beiden Volksstämme in Böhmen. Deutsche Arbeit 8, 1909, s. 480–489.

obrovskou pozůstalost v Praze a ve Vídni, podlehl kouzlu myšlenek osvícenského katolíka. Nakonec se Bolzano stal jeho celoživotním soupeřem. Celkem vydal Winter jedenáct samostatných monografií a edic a desítky drobnějších studií a příležitostných článků věnujících se Bolzanovu životu a dílu.²⁶⁴

Zprvu ovšem publikoval texty o myšlení katolické restaurace v rakouských zemích první poloviny 19. století,²⁶⁵ kam mířily také zmíněné studie o Güntherovi a „güntherianismu“. Jeho cílem bylo porozumět vývojové dynamice německého katolicismu. Zrod a proměny katolické restaurace v Rakousku měly být východiskem tohoto porozumění.²⁶⁶ Během studia církevního vývoje v Čechách,²⁶⁷ kde v 1. polovině 19. století dominovalo myšlení Bolzana a jeho žáků, však narazil na význam katolického osvícenství, a nakonec už u tématu zůstal. Roky bádání v Bolzanově pozůstalosti se zúročily v monografiích z počátku třicátých let. Winter znovuobjevil v matematikovi a logikovi, jak si jej také díky zakladateli fenomenologie Edmundu Husserlovi opět všimla soudobá filozofie, pozapomenutého katolického teologa a velkého humanistu s rozhodným vlivem na myšlenkové ovzduší v Čechách první poloviny 19. století. Nejprve v roce 1932 vyšla ve Vratislavi studie z historické teologie o Bolzanově pojmání víry a náboženství, následujícího roku byl v Lipsku vydán objevný životopis *Bernard Bolzano und sein Kreis*. V roce 1935 vydal také edici korespondence Bolzana s pražským univerzitním profesorem filozofie Exnerem, která osvětlovala „velmi zajímavě poměr Bolzanův k herbartismu“.²⁶⁸ Edice vyšla v Praze jako čtvrtý svazek Bolzanových spisů, vydávaných Bolzanovskou komisí Královské české akademie věd.²⁶⁹

Především Bolzanův životopis, který filozofův život pojímal nejen ve filozofických, ale především v náboženských souvislostech a v proudu církevněhistorické

264 Počítal jsme pouze ty publikace, které se výhradně týkají Bolzana, nikoliv ty, v nichž je Bolzano zmíněn (např. Josefínismus). K těm jedenácti patří ještě jeden překlad do češtiny. Viz JAROSCH: Bibliographie (1983). Srov. také WINTER, Eduard: Aus einem Jahrhundert Bolzano-Forschung. Erinnerungen und Dokumente. Wiener Jahrbuch für Philosophie 14, 1981, s. 215–227.

265 Z několika studií viz souhrnně např. WINTER, Eduard: Die katholische Restauration in Österreich 1808–1820, ihre Entwicklung und Auswirkung. In: BÖHM, Anton (ed.): Katholische Glaube und deutsches Volkstum in Österreich. Salzburg 1933, s. 149–159.

266 V úvodu studie o Güntherovi podal Winter definici katolické restaurace v 1. polovině 19. století a rozlišoval několik jejích forem. Ovšem pojem katolické restaurace současně vnímal také mnohem šířeji jako výraz církevní obnovy. Od toho později upustí, byť dynamiku neustálé náboženské obnovy jako principu církevních dějin bude dál rozpracovávat.

267 Winter v té době připravoval také řadu hesel týkajících se českých zemí pro velký slovník *Lexikon für Theologie und Kirche*.

268 AAV ČR, Královská česká společnost nauk, inv. č. 292, sg. 141b, dopis Bydžovského prezidenta republiky 29. 10. 1934.

269 WINTER, Eduard: Religion und Offenbarung in der Religionsphilosophie Bernard Bolzanos. Mit erstmaliger Heranziehung des handschriftlichen Nachlasses Bolzanos. Breslau 1932, týž: Bernard Bolzano und sein Kreis. Dargestellt mit erstmaliger Heranziehung der Nachlässe Bolzanos und seiner Freunde. Leipzig 1933, týž (ed.): Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Franz Exner. Praha 1935.

ho i kulturního vývoje českých zemí, se dočkal nečekaného ohlasu. Kniha věnovaná obhájci katolického osvícenství Sebastianu Merklemu nemohla plně uspokojit filozofy a logiky, pokud hledali filozofický výklad vědeckého odkazu Bolzanova. Evangelický teolog a významný německý logik Heinrich Scholz vyjádřil v prestižním německém recenzním časopise pochybnost o autorových schopnostech vyjádřit se smysluplně o Bolzanově významu pro filozofickou a matematickou logiku.²⁷⁰ Ale i on ocenil, že ve Winterově líčení ožívá ona překvapivá „česká enkláva“ pozdního osvícenství v epoše, kterou máme obvykle spojenou s romantismem. Ze strany historiků a literárních vědců si kniha vysloužila mnohem větší uznání. V Rakousku o ní znovu nadšeně referoval Heinrich Srbik, v Československu se mezi jinými pochvalně vyslovili F. X. Šalda ve svém Zapisníku a hned dvakrát Arne Novák. Winterova studie prý přesvědčivě vykreslovala jedinečný obraz myšlenkového kvasu v předbřeznových Čechách a pozoruhodně a v mnoha ohledech objektivně přispěla k poznání náboženských souvislostí doby, která byla v tradičním českém dějinném narativu jednostranně vnímaná jako doba nenáboženského, nebo i proticírkevního národního obrození.²⁷¹ Německý teolog Theodor Czermack, který v době psaní recenze působil na litoměřickém biskupském semináři, ale od roku 1934 se stal Winterovým kolegou na Teologické fakultě, se na knihu díval z odlišné perspektivy vývoje katolické religiozity. Czermack především velmi ocenil, že k posouzení Bolzanova podle recenzentova názoru neblahého vlivu na náboženský vývoj v Čechách konečně přistoupil katolický historik, jediný k takovému úkolu opravdu povoláný.²⁷² Ale právě ukotvení v katolickém dogmatu bylo jediným místem, které podněcovalo ke kritice. Arne Novák hodnotil i z tohoto pohledu text smířlivě. Winter prý posoudil Bolzanovo „výhradně etické hodnocení křesťanství“²⁷³ se sympatií a kritickou zdrženlivostí. V očích některých dalších recenzentů

270 Viz Scholzovu recenzi, která se týkala obou Winterových knih o Bolzanovi z roku 1932 i 1933, v *Deutsche Literaturzeitung* 55, 1934, sl. 541–548, zde sl. 538: *Denn was hier über B.[olzano] gesagt ist, ist so unscharf, daß es sich für den exakten Logiker jeder Nachprüfung entzieht, und bleibt weit zurück hinter dem, was schon [...] über B.[olzano] als Logiker gesagt worden ist.*

271 Viz recenzi von Srbikovu v *MIÖG* 48, 1934, s. 158–159, Šaldovu v Šaldově zápisníku 1932/3, s. 374–375, Novákovu v *ČČH* 39, 1933, s. 403–408 a v *Lidových novinách* 41, 1933, č. 327, (2. 7.). Z německojazyčných posudků viz např. kladná hodnocení H. Krcala v *Heimatbildung* 15, 1934, s. 167–168. O. Krauseho v *Germanoslawica* 2, 1932/33, s. 590–593. Na pozitivní recenze pražského matematika P. Funka v *Göttingische gelehrten Anzeigen* a jezuitského pátera F. Laknera v *Zeitschrift für katholische Theologie* upozornil OBERKOFER: *Aus dem Prager Milieu*, s. 118.

272 CZERMACK, Theodor: *Um Bernard Bolzano*. *Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit* 38, 1933, s. 138–140: *Daß es diesmal wir Katholiken, die einzig dazu Berufenen, und nicht etwa die Gegner sind, die diese wissenschaftliche Aufgabe so beispielgebend gelöst haben, nimmt zugleich den im Leben Bolzano vorliegenden tragischen Verwicklungen im vornherein den schlimmsten Stachel.*

273 A. Novák v *ČČH* 39, 1933, s. 404: „Ale historického znalce tu doplňuje kritik, který se na Bolzana dívá se sympatií, nikoliv bez soudné přísnosti: neztotožňuje se nikdy s jeho osvícensky zastaralou náboženskou filosofií, značně se pozdívá za současným vývojem evropského myšlení; soudí velice zdrženlivě o jednostrannosti Bolzanova výhradně etického hodnocení křesťanství a o jeho naprostém neporozumění dogmatu a tradici, což v době romantiky bylo nemalým anachronismem.“

však právě autorovo dogmatické ukotvení knihu znehodnocovalo. Znemožňovalo prý Bolzanovo náboženské myšlení náležitě historicky ocenit. Historička umění Alžběta Birnbaumová ve filozofickém časopise olomouckých dominikánů viděla „ztroskotání“, ba jakýsi cizí „chlad“ nastoupit tam, kde autor pohlížel na Bolzanovo náboženské myšlení prostřednictvím dogmatických norem pravověrnosti.²⁷⁴ Podle brněnského teoretika pedagogiky Jana Uhra zůstával Winter ve věci Bolzanova náboženského vývoje „pravověrným katolíkem“ a konzervativním posuzovatelem, který „podceňuje jeho [Bolzanovy] náboženské názory“ jako příliš racionalistické a zavánějící deismem.²⁷⁵ Ale katolicky orientovaný literární historik Jan Strakoš, autor studie o protiosvěcenské linii národního obrození a počátcích obrozeneckého historismu,²⁷⁶ Winterovo ukotvení v katolickém dogmatu považoval za přirozené a jediné správné. V knize viděl krásný příklad antipozitivistického „revisionismu“, k němuž se sám hlásil. Nalézal v ní potvrzení své teze o náboženském základě počátků národního hnutí ve sporu s těmi českými učenci, kteří upomínali výhradně jeho osvícenské kořeny. „A zatím pravda o osvícenském základě našeho obrození ztenčuje se nanejvýše v pojem katolického osvícenství, jakési katolické moderny, která se nevzdává bytostných základů církevního učení a domáhá se toliko jistého přizpůsobení době. To, co jsem vyslovil [...] docela srozumitelně, že totiž nelze naše obrozenecké spisovatele reklamovat pro ono osvícenství, jak je chápou Vlček, Jakubec, Kraus, Hanuš, nabývá pracemi [...] Winterovými potvrzení přímo demonstrativního.“²⁷⁷ A tak došlo k tomu, že Bolzanův portrét – aniž by to jeho autor zamýšlel – nabízel silný argument do aktuálního sporu české intelektuální veřejnosti o novou interpretaci národního „obrození“ a nepřímou vstoupil i do sporu o smysl českých dějin, když proti protestantské linii zdůrazňoval v českých dějinách kontinuální linii katolickou.

Jak vzpomíná ve svých pamětech Zdeněk Kalista, Josefa Šustu zaujala Wintrova kniha také jako výtečný příklad německého aktivismu. Seznámil proto Kalistu s Wintrem a požádal ho, aby se ujal českého překladu. Překlad, připsaný tentokrát mecenáši Karlu Chotkovi,²⁷⁸ díky jehož velkorysému finančnímu daru bylo vydání

274 Alžběta Birnbaumová ve *Filosofické revue* 6, 1934, s. 48–49.

275 Jan Uher v *ČMM* 58, 1934, s. 416–419.

276 Strakoš byl autorem studie *Počátky obrozeného historismu v českých pražských časopisech a Mikuláš Adaukt Voigt. Příspěvek k historii protiosvěcenské reakce v našem obrození* (Praha 1929), na kterou v citované pasáži upomíná.

277 STRAKOŠ, Jan: *Wintrův Bernard Bolzano. Akord. Z úspory je vynechaná pasáž upomínající také na práci E. Lemberga o německém spisovateli Josefu Georgu Meinertovi, jejíž význam Strakoš ocenil téhož roku rovněž na stránkách Akordu.*

278 Archiv Památníku národního písemnictví, Zdeněk Kalista, č. i. 9841–9880, korespondence Kalisty s Akordem z let 1934–1936. Kalista byl prostředníkem mezi vydavatelstvím a E. Winterem, kterému přislíbil hrabě Karel Chotek dotace ve výši 6 000 Kč (viz opis části dopisu redakce pro K. Chotka z 26. 3. 1936) Nakonec tato dotace pokryla velkou část nákladů na tisk (redakce Kalistovi 12. 12. 1936). Podle dopisu redaktora Akordu Kalistovi z 31. 3. 1936 měl kromě toho Winter přislíbenou podporu také

překladu vůbec možné, vyšel dva roky po německém originálu s předmlouvou Arne Nováka a doplněn o Kalistovy poznámky, které práci zasazovaly mnohem více, než byla, do širšího kontextu dějin českého obrození.²⁷⁹

Bolzano však zdaleka nebyl Winterovi jen vzdáleným předmětem historického výzkumu. V první polovině třicátých let si vážil pražského filozofa také a možná především pro jeho sociální etiku, usilující o „dosažení nejvyššího blaha pro největší množství lidí“²⁸⁰ a odrážející se v koncepci společné zemské identity všech obyvatel bez ohledu na jazyk. Winter tento bohemismus nově interpretoval původně pro členy Staffelsteinu, ale věřil, že bolzanovská koncepce by se mohla stát základem dlouhodobého národnostního smíru v celém Československu.²⁸¹ V Praze narozený Bolzano považoval za nesprávné a nežádoucí, aby se v Čechách, kde se běžně hovořilo dvěma odlišnými jazyky, obyvatelstvo rozdělovalo a současně znovu integrovalo podle jednoho z těchto jazyků. Odmítal přijmout myšlenku stoupců romantiky, aby byl jazyk ve spojení s pokrevní příbuzností a historickými tradicemi povýšen do pozice základního znaku k definování vyššího sociálního kolektivu. Jak podotkl pozdější americký sociolog, jablonecký rodák s židovskými kořeny Emerich Franzis, v meziválečné době rovněž patřící k vysokoškolskému společenství Staffelsteinu, Bolzano ignoroval historickou rovinu národního kolektivního bytí, a proto nikdy nedospěl k „víře v organický vzrůst národa, v univerzální příslušnost všech generací minulosti, přítomnosti a budoucnosti“.²⁸² Člověk se podle pozdního osvícence rodil jako *tabula rasa*, jeho charakter formovalo vzdělání, a tak nebylo možné uznat – opět Franzisovými slovy – jakýkoliv vrozený²⁸³

1 000 Kč od hraběte Schwarzenberga. Podle tvrzení redaktora S. Langra v dopise ze 4. 11. 1935 byla kniha velmi drahá, bylo třeba vymyslet, jak ji propagovat a jak získat další podporu na zaplacení její výroby. Uvažovalo se o podpoře od České spořitelny. Překlad vyšel někdy koncem počátkem listopadu 1936, redakce si 12. prosince 1936 Kalistovi stěžovala, že „80 expedovaných výtisků nás zatím dosti zaráží.“

279 KALISTA: Po proudu, s. 160.

280 WINTER, Eduard: Bernard Bolzano a katolické osvícenství. Akord 2, 1935, s. 41.

281 Dlouholetý člen Staffelsteinu Rudolf Schreiber z toho v roce 1934 vyvodil v přednášce pro účastníky letní studentské konference YMCY následující: „Dochází se k poznání, že smyslem obou národů nebyl a není boj mezi sebou. Byly doby kulturního rozkvětu a duchovní spolupráce, a ty nám ukazují cestu. Smyslem národních rozdílu v této zemi není zničující boj, ale závodění o duchovní prvenství.“ (Podtrženo v originálu.) AHMP, Osobní fond Rudolfa Schreibera, nezpracováno, Evropa 1934 – a co my? Zpráva o VII. vysokoškolské konferenci Akad. Ymky v Táboře 1. – 14. července 1934, s. 19. České shrnutí přednášky provedl jeden z českých organizátorů a Schreiber text v dopise z 22. 5. 1935 komentoval, že ne vše odpovídá doslovně tomu, co chtěl sdělit, ale že je rád, že nyní ví, jak jsou jeho slova chápána. Jde tedy spíše než o Schreiberova doslovná vyjádření o záznam toho, jak jim rozuměli čeští posluchači. Ať už to bylo jakkoliv, slova o nové – bolzanovské – cestě k odmítnutí či jiné interpretaci „národnostního boje“ se v debatě určitě objevila (Bolzano ovšem doslovně zmíněn nebyl).

282 FRANZIS, Emerich: Bernard Bolzano. Der Pädagogische Gehalt seiner Lehre. Zugleich ein Beitrag zur Geistesgeschichte des Ostmitteleuropäischen Raumes. Münster 1933, s. 104.

283 Franzis sice použil místo slova „vrozený“ slovo „původní“ (*ursprünglich*), ale právě ve smyslu „prapůvodní“, „vrozený“.

„třeba rasově podmíněný rozdíl charakteru“ u jednotlivců i u národů. Rozdíly mezi národy jsou důsledkem vnějších poměrů, politicko-geografického umístění obývané země vůči kulturním centrům a vyspělosti systému vzdělání.²⁸⁴ Východiskem kolektivní identity ve smyslu transpersonální sounáležitosti měla být proto společně obývaná země, vlast či domovina. Vzájemnou sounáležitost a blízkost obyvatel měl utvářet společný zájem na blahu země bez ohledu na příslušnost k jazykovému společenství. Bolzano se považoval za „Čecha německého jazyka“ (*ein Böhme deutscher Zunge*)²⁸⁵ a jevil se mu rozumné a správné, aby stejným způsobem a bez výhrad vůči obyvatelům druhého jazyka definovali svou kolektivní identitu i všichni obyvatelé Čech.

Winter považoval takovou koncepci kolektivní identity za překonanou. Úplně ji ale nezavrhl, odmítl jen racionalistickou představu o existenci jednoho národa dvou kmenů, respektive jazyků v Čechách. Pro něj, stejně jako pro naprostou většinu jeho současníků, byla existence jazykem, kulturou a dějinami definovaných národů nezpochybnitelnou samozřejmostí. Češi jsou samostatný národ a sudetští Němci, kteří od roku 1918 budují jednotný ideový kolektivní organismus, patří nezpochybnitelně k německému národu. Zaujalo jej však něco jiného. Bylo rozhodnou historickou skutečností, že v českých zemích žili lidé dvou jazyků společně, že – viděno Winterovýmá očima – němečtí obyvatelé obývali a obývají jednu zemi či jeden stát společně s českým národem. Úkolem obou národů tudíž je usilovat o rozvoj společného domova. Sudetští Němci proto musí na cestě ke své ideové obrodě dosáhnout dvojí syntézy. První z nich byla syntéza němečtí a katolictví a druhou byla syntéza němečtí a domova v Bolzanově smyslu. Jen tak lze v českých zemích dosáhnout smíru, vysvětloval obtížně přeložitelnou němčinou plnou národovecké frazeologie: „Jediný možný princip soužití obou kulturně tak nadaných národů v sudetských zemích naznačil již Bolzano počátkem národního hnutí v roce 1810, respektive 1816. Je jím soupeření o to, jak prosadit ku prospěchu celé země, respektive nového státu dobré povahové rysy každého z obou národů. Osobitost obou národů proto nesmí být ani smazána, nesmí se stát podnětem ke zničení ani k nenávisti [ze strany] těch jinak osobitých.“²⁸⁶ Winter věřil, že Bolzanovo učení o „ušlechtilém závodění“ Němců s Čechy ku prospěchu společné vlasti je nezbytným předpokladem dlouhodobého soužití obou národů v českých

284 Tamtéž, s. 106.

285 WINTER, Eduard: Bernard Bolzano und die nationale Frage. In: MORSCHER, Edgar – NEUMAIER, Otto (eds.): Bolzanos Kampf gegen Nationalismus und Rassismus. Sankt Augustin 1996, s. 82.

286 WINTER: Unsere Aufgabe. Stimmen der Jugend 3 (7), 1934–35, s. 2. Originál zněl: *Den einzig möglichen Grundsatz des Zusammenlebens der beiden kulturell so hoch stehenden Völker in den Sudetenländern hat bereits Bolzano im Anfang der nationalen Bewegung um 1810, bzw. 1816 aufgezeichnet. Es ist der Wetteifer, die gute Eigenart jedes der beiden Völker zum Wohle der gemeinsamen Heimat bzw. des neuen Staates auszuwirken. Die Eigenart der beiden Völker darf deswegen weder verwischt, noch Anreiz zur Vernichtung oder zum Hass des Andersartigen werden.* Podobně také Die geistige Grundlage des deutsch-tschechischen Ausgleiches vom katholischen Standpunkt aus. Stimmen der Jugend 2 (6), 1933–1934, s. 77–78.

zemích. V roce 1934 z toho vyvodil, že „naši Němci mohou docela dobře zpívat naši národní hymnu Kde domov můj?, neboť vystihuje i jejich cítění k této zemi, která je jim domovem“.²⁸⁷

Ohlas těchto Bolzanem inspirovaných myšlenek, které lze s jistou nadsázkou chápat jako návod k překonání všudypřítomné ideologie „národnostního boje“ (*Volkstumskampf*), se projevil také v koncepci Winterových historických prací. Největší prostor dostaly v jeho nejvýznamnější knize třicátých let s dobově velmi poplatným titulem Tisíc let duchovního zápasu v sudetském prostoru (*Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum*). Název mohl upomínat na protičeskoslovenský pamflet Češi: 1000 let německo-českého boje (*Die Tschechen. 1000 Jahre deutsch-tschechischer Kampf*) známého představitele nacionálních socialistů z Čech Rudolfa Junga, ale tím podobnost obou publikací končila.²⁸⁸ Podtitul hovořil o „náboženském zápolení dvou národů“. Slovo *Ringen*, které překládám jako „zápolení“, neznamenovalo národovecký boj mezi Čechy a Němci, žádný *Volkstumskampf* o národní existenci, nýbrž *Geisteskampf*, duchovní zápas o pravou křesťanskou víru, na němž se podílejí oba národy – konstruované jako nijak se ve své národní podstatě neproměňující (a tudíž zcela ahistorické) subjekty dějin českých zemí – Češi a Němci, během společného setkávání se (*Begegnung*) a „úsilí o společný život“ (*Ringen um Zusammenleben*). „Česká kotlina“ a její „předsíň Morava“, jež Winter pojímal dohromady jako jednotný „sudetský prostor“,²⁸⁹ byly v jeho podání od samého počátku svých dějin jedinečným územím na hranici národů a kultur. Winter je definoval jako geografickou oblast na „večné hranici se všemi výhodami i nevýhodami“ vyplývajícími z faktu kulturního setkávání a střetávání.²⁹⁰ Na jiném místě napsal již v roce 1935, že díky tomuto zvláštnímu charakteru bylo možno české země řadit k „obzvláště kulturně tvůrčím“ oblastem Evropy jako byla území při ústí velkých řek Rhony

287 Výrok z Winterova referátu o duchovních předpokladech pro soužití Čechů a Němců je citován podle znění, jak jej patrně doslova zachytil MAREŠ, R.: Českoněmecké hovory v Akademické Ymce. Křesťanská revue 7, 1934, s. 290.

288 JUNG, Rudolf: Die Tschechen. 1000 Jahre deutsch-tschechischer Kampf. Berlin 1937. Kniha byla během jednoho roku od vydání ještě dvakrát publikována v doplněných a rozšířených vydáních. Číslovka v názvu byla později psána rovněž slovem.

289 Výraz *Sudetenraum* naznačoval v mnohém autorovy státoprávní a politické názory a předjímal jeho pozdější politické kroky. O tom viz kapitolu Iluze „mnichovských“ měsíců. Winter se v celém textu knihy vyhýbal tomu, aby zmínil výraz Československo (adektivum československý se objevil pouze v souvislosti s Československou církví husitskou jako *tschechoslowakische Kirche*). O roce 1918 nebyl vznikem Československa, nýbrž jen *politische Umsturz*. Nebylo tedy ani zmíněno, že onen „sudetský prostor“ v době vydání knihy patřil k Republice československé. Naopak v německé předmluvě (která se do českého vydání nedostala) stálo, že je to „prostor“, který byl *eingebettet in das deutsche Mitteleuropa*. Winter ovšem ještě nepoužil výraz *Sudetenländer*, který se pro Čechy, Moravu a Slezsko prosadil v okupačním a sudetoněmeckém národoveckém diskurzu brzy po roce 1938.

290 WINTER, Eduard: Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Das religiöse Ringen zweier Völker. Salzburg, Leipzig 1938, s. 7.

a Rýna, kde „různé kultury na sebe narážejí a v souzvuku vydávají nový tón.“²⁹¹ Obrazně tuto myšlenku vyjadřovala i originální grafická úprava přebalu knihy z roku 1938. Kolorovaná perokresba zachycovala panorama středověké Prahy s Hradčany a Svatovítskou katedrálou, které byly umístěny do pravé horní části na přední straně přebalu knihy, a se Staroměstským náměstím a Týnským chrámem, kterým byla vyhrazena zadní část přebalu publikace. Podle autorovy poznámky v autorské tiráži měla perokresba symbolizovat osud země, kterou na přední straně navíc reprezentoval erb s českým lvem. Winter sice autorství obou kostelů jednostranně připisal genialitě a schopnostem „švábského architekta“ Petra Parléře a jeho žáků, zároveň však uvedl do poznámky, že oba gotické kostely se v následujících staletích staly zemskými chrámy obou v zemi povolených křesťanských vyznání (římskokatolického a utrakvistického) a tím získaly onen pro dějiny země mimořádný symbolický charakter: „Německé a české, husitské, protestantské a katolické tradice jsou svázány s těmito kostely a jsou výrazem jednoho osudu.“²⁹²

Myšlenka kulturního ovlivňování a přenosu, která pod vlivem Bolzanova učení získávala pro české země konkrétní etický i politický podtext, tvořila ve Winterově dějinněfilozofické koncepci důležitou dynamickou a pohánějící sílu.²⁹³ Obraz na obálce znázorňující křesťanské chrámy nebyl náhodný ještě z jednoho důvodu. Vlastním pohybem dějin náboženského myšlení nebyla podle Wintera jen dynamika mezikulturního setkávání, ale mnohem více neustálý, nikdy nekončící zápas všech obyvatel země o adekvátní vyjádření náboženského pocitu a prožitku dané doby. Tento přístup nebyl jen teoretickým nástrojem historické interpretace, nýbrž vyjadřoval rovněž podstatu autorova teologického úsilí: hledání přítomného výrazu křesťanské víry. V závěru knihy shrnul Winter tuto klíčovou myšlenku pomocí citátu moravského redemptoristy, sv. Klementa M. Hofbauera: „Evangelium je třeba kázat národům stále nově a podle jejich způsobu.“²⁹⁴ Vlastní ideou Wintero-

291 *Verschiedene Kulturen stoßen zusammen und geben im Zusammenklängen einen neuen Ton.* WINTER, Eduard: Die europäische Bedeutung der Frühhumanismus in Böhmen. Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte 1, 1935, s. 233. Winter každé z výše zmíněných oblastí dává označení *eine ganz besonders kulturschöpferische Landschaft*. Velmi podobně se vyjádřil v roce 1937 i v úvodu příspěvku pro sborník článků, vydaných Československou společností pro studium národnostních otázek v Praze. Viz WINTER, Eduard: Sudetští Němci v náboženských a duchovních dějinách. in: Němci v Československé republice o sobě. Praha 1937, s. 7–16.

292 *Deutsche und tschechische, hussitische, protestantische und katholische Überlieferungen verbinden sich mit diesen Kirchen und sind Ausdruck eines Schicksals.* WINTER: Tausend Jahre, s. impresum.

293 Někteří čeští recenzenti, například Zdeněk Kalista (ČČH 44, 1938, s. 561-571), si tuto Winterovu koncepci nespojovali s Bolzanem, ale viděli v ní období Palackého dějinného narativu „o pojmání a zamítání způsobů a řádů německých od Čechův“. Winter však v této souvislosti Palackého nezmiňoval. Obě koncepcce byly navíc ve svém východisku odlišné. Kde Palacký hovořil o Česích jako subjektu českých dějin, hovořil Winter o Česích a Němcích a vlastním subjektem českých dějin byly nejen oba „národy“, ale také a především české země jako domov obou národů.

294 *Das Evangelium ist den Völkern stets neu und in ihrer Art zu predigen.* WINTER: Tausend Jahre, s. 399. V českém vydání je celý důležitý poslední odstavec s citovanou větou příznačně vynechán.

vých dějin, která se nese jako červená nit celými českými dějinami (*böhmisch*), tedy byla idea náboženská. Je přitom zajímavé, že Winter svou filozofii dějin formuloval pod nepřímým dojmem sporu českých intelektuálních elit o smysl českých dějin a že svůj pokus chápal jako jistou reformulaci Masarykových myšlenek.²⁹⁵ Vycházel však ze zcela jiné a jedinečné dějinně-teologické koncepce.

Mezi historiky

Ferdinand Seibt kdysi trefně poznamenal, že Winterova kniha z roku 1938 byla jednou z mála syntéz českých dějin z pera sudetoněmeckého historika za celé období první Československé republiky.²⁹⁶ Vskutku lze připomenout pouze dva další podobné pokusy. Bretholzova zvláštní syntéza dějin Čech a Moravy z počátku vzniku republiky nabourávala svou vnitřní periodizací cíleně, ale s ohledem na mizivý ohlas odborné i široké veřejnosti zcela neúspěšně narativ zavedený v české historiografii.²⁹⁷ Druhý pokus pak nebyl dokončen. Jednalo se o studii německého slavisty Konrada Bittnera, žáka Franze Spiny. Bittner představil dějinně-filozofické schéma kyvadlového průběhu kulturního vývoje v českých zemích, v němž se německá kulturní dominance opakovaně střídala s dominancí českou. Česká literární věda tento koncept ostře odmítla pro jeho etnocentrické stanovisko.²⁹⁸ Ostatní historiografická produkce německých učenců se pohybovala po tradiční linii českoněmecké historiografie a zabývala se především dějinami Němců v českých zemích, jejich osídlením i kulturními výkony.²⁹⁹ Winterova kniha nabízela se

295 Winter z rozhovorů s protestantským teologem J. L. Hromádkou vyrozuměl, že Palackého koncepce českých náboženských dějin, v níž protestantismus byl základní dějinnou linií, je chybná. Winter problém ihned reformuloval. Nešlo opravdu o protestantismus, nýbrž o reformní katolicismus. WINTER: *Mein Leben*, s. 70. Protože ve dvacátých a třicátých letech Palackého ideu převzal a prosazoval Masaryk ve své koncepci českých dějin, lze říct, že šlo v podstatě o pokus reinterpretovat Masarykovu koncepci.

296 SEIBT, Ferdinand: *Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei 1918–1938*. In: BOSL, Karl – SEIBT, Ferdinand (Hrsg.): *Kultur und Gesellschaft in der ersten Tschechoslowakischen Republik*. München 1982, s. 269–287, zde s. 277.

297 BRETHOLZ, Bertold: *Geschichte Böhmens und Mährens*. Bd. 1–4. Reichenberg 1921 a 1924. K brněnskému archiváři Bertoldu Bretholzovi (1862–1936) viz řadu prací Zdeňky STOKLÁSKOVÉ, naposledy souhrnně *The Academic Career of the Historian and Archivist Bertold Bretholz. The Judaica Bohemiae* 50, 2015, s. 5–42.

298 BITTNER, Konrad: *Deutsche und Tschechen. Zur Geistesgeschichte des böhmischen Raumes*. I. *Von den Anfängen zur hussitischen Kirchnerneuerung*. Brünn, Prag, Leipzig 1936. Odmítnutí pro její etnocentrická a částečně i rasistická východiska přišlo především ze strany literárních vědců kolem časopisu *Slovo a Slovesnost* (R. Jakobson, F. Wollman) nebo od Arne Nováka v ČČH.

299 Zde viz např. BEER, Karl: *Geschichte Böhmens mit besonderer Berücksichtigung der Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Reichenberg 1921, velký sborník PIRCHEN – WEIZSÄCKER – ZATSCHEK (eds.): *Das Sudetendeutschum a dvě pozapomenuté, populární publikace brémského pedagoga a archiváře původem z Čech Alfreda SCHIMDMAYERA: Geschichte der Sudetendeutschen. Ein Volksbuch*. Karls-

svým – s nadsázkou řečeno – „neobolzanismem“ zcela odlišný narativ. Stejně jako některé další Winterovy práce byla ale i ona podnícena horlivým studiem souvisejícím s historickými přednáškami na Teologické a od počátku roku 1935 také Filozofické fakultě. Kromě řádné profesury církevních dějin na Teologické fakultě to byla především soukromá docentura a pětiletý učební úvazek pro náboženskou filozofii a její dějiny na Filozofické fakultě, které mu naplno otevřely cestu mezi univerzitní historií.

Od letního semestru 1935 se tedy Winter ve dvouhodinové přednášce věnoval dějinám myšlení v českých zemích. Postupoval chronologicky od počátku středověku do 19. století a právě z těchto přednášek vyrostla jeho velká syntéza z roku 1938.³⁰⁰ Přednáška sice nebyla přiřazena k historickým, ale k filozofickým přednáškám, ale to pro Winterovo postavení historika dějin náboženského myšlení nebylo důležité. Naopak právě plodné propojení filozofického a historického přístupu bylo to, co zaujalo profesorské kolegium Filozofické fakulty, když rozhodovalo o udělení soukromé docentury.³⁰¹

Winter předložil jako svou habilitační práci obě monografie o Bolzanovi. Z historického hlediska je posuzoval Wilhelm Wostry. Jejich filozofickou hodnotu zhodnotil filozof Oskar Kraus.³⁰² Oba profesori předložené publikace již dobře znali z dřívější doby. Kraus se do Winterových studií o Bolzanovi se zájem začel púl

bad-Drahowitz, Leipzig 1936 a *Der Weg der Sudetendeutschen. Ein Volksbuch*. Karlsbad-Drahowitz, Leipzig 1938.

300 Jednalo se o přednášku *Geschichte des religiösen Denkens in Böhmen*. V letním semestru neměla uvedena zprášení, o kterém období bylo pojednáváno (ale šlo bezpochyby o starší středověk). V zimním semestru 1935/1936 hovořil o křesťanském raném humanismu, v letním semestru 1936 o Husovi a husitismu, v zimním semestru 1936/1937 o reformaci a protireformaci, v letním semestru 1937 o baroku, v zimním semestru 1937/1938 o osvícenství. V době, kdy kniha byla dokončena, již přednášel o „náboženském vývoji sudetských Němců v 19. století“. Názvy pozdějších přednášek se nacionalizovaly. V zimním semestru, kvůli politickým událostem značně zkráceném ohlásil přednášku pod názvem *Němečtí bojovníci o boha. Středověk (Deutsche Kämpfer um Gott. Mittelalter)*. Viz AUK, *Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität in Prag* z let 1935-1939.

301 Kolegium se skládalo z historika Wilhelma Wostryho, literárního vědce Herberta Cysarze a ze tří zástupců filozofických věd, filozofa Oskara Krause, psychologa Johanna Lindworskyho a teoretika pedagogiky Ernesta Otty. AUK, *Osobní spis E. Wintera, udělení venia legendi na Filozofické fakultě* 8. 10. 1934. Návrh na udělení *venia legendi* byl předložen již zřejmě v prosinci 1933, kdy byla zvolena profesorská komise. Komise zasedala 11. března 1934. Viz tamtéž: *Bericht der Kommission für die Erteilung der Venia legendi an den ao. Professor der theologischen Fakultät Dr. theolog. E. Winter*. Posouzení za filozofii podával O. Kraus, za historii W. Wostry. Viz také edici habilitačních materiálů v článku OBERFOLER: *Aus dem Prager Milieu*, s. 120–127.

302 Oskar Kraus (1872–1942) byl v letech 1916–1938 profesorem filozofie na Německé univerzitě v Praze, společně s Alfredem Kastilem byl zakládajícím členem pražské Společnosti Franze Brentana. Po nacistické okupaci Prahy byl v roce 1939 zatčen a na šest týdnů umístěn do koncentračního tábora, po propuštění se mu podařilo emigrovat do Velké Británie, zemřel v Oxfordu. HOLZ, Friedbert: Kraus, Oskar. In: *Neue Deutsche Biographie* 12, 1979, s. 696–698 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd116388773.html> (cit. 11. 11. 2016) a biografické heslo na stránkách <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/kraus.html> (cit. 11. 11. 2016).

roku před tím, než Winter podal žádost o udělení soukromé profesury na Filozofické fakultě. V červnu 1933 dokonce zaslal autor Krausovi obě knihy s prosbou, zda by je mohl předat kanceláři prezidenta Masaryka, se kterým se Kraus osobně znal z pozice předsedy Brentanovy společnosti.³⁰³ Habilitační posudky vyzdvihovaly vysokou kvalitu předložených publikací i ostatních žadatelových studií, mezi nimi si zvláště cenily i druhé knihy o Güntherovi. Podle Krause stál autor sice pevně na půdě scholastické filozofie, což zřejmě vyvolávalo obavu, že by mohl být pro Filozofickou fakultu příliš dogmaticky zaujatý, mimořádně silně prý ale bylo jeho úsilí o objektivitu a spravedlivé posouzení v kontextu dobového myšlení. Komise profesorů se shodla, že jeho scholastické ukotvení nebude problémem, protože Winterovy přednášky nebudou usilovat o řešení filozofických problémů, nýbrž budou sledovat duchovní vývoj. „Spíše je komise toho přesvědčení, že s přijetím Wintera fakulta získá vynikající sílu [...],“ uzavřela komise. Společně s návrhem na jmenování soukromým docentem pak komise zažádala o odpuštění povinnosti předložit doklad o složení filozofického doktorátu, složit habilitační kolokvium a přednést předepsanou habilitační přednášku.³⁰⁴

Winter přišel na Filozofickou fakultu v letech, kdy ve filozofických oborech docházelo ke generační obměně. V roce 1934 bylo po několika letech vakance znovu obsazeno místo druhého filozofického ordináře po zemřelém koryfejovi brentanovské školy Christianu Ehrenfelsovi. Jmenován byl filozof, teoretik kultury a estetik Emil Utitz, dřívější profesor na univerzitě v Halle, který byl nucen kvůli svému původu utéct z Hitlerova Německa. Atmosféra na Německé univerzitě v průběhu třicátých let, stále více přidušovaná nacifikujícím se sudetoněmeckým národovectvím, se mu ale mnoho nebude zamlouvat a Utitz bude vytlačen mimo důležité dění na fakultě. Po pěti letech bude muset i odtud nedobrovolně odejít a jeho konečnou zastávkou za války bude Terezín.³⁰⁵ Brzy po svém příchodu do Prahy, v době, kdy ještě nikdo netušil, jak neblahou cestou se budou střeoevropské dějiny ubírat, však rozvinul pozoruhodnou činnost. Založil společně s českými filozofy Janem Blahoslavem Kozákem a Janem Patočkou Pražský filozofický kroužek k rozvoji Husserlovy fenomenologické filozofie, na němž se budou podílet také další v Praze působící němečtí filozofové Oskar Kraus a Husserlův žák, soukromý docent Ludwig Landgrebe.³⁰⁶ Skupina se zabývala nejen rozvíjením fenomenologie,

303 OBERKOFER: Aus dem Prager Milieu, s. 117. Oberkofler cituje ze vzájemné korespondence Wintera s Krausem z května 1933, uchované v blíže nespecifikované sbírce „Bolzano-Post“.

304 AUK, Osobní spis E. Wintera, zpráva profesorské komise o udělení *venia legendi* E. Winterovi na Filozofické fakultě z 12. 3. 1934.

305 ZUMR, Josef: Emil Utitz (1883–1956). Ästhetiker. Für den humanistischen Sinn der Kultur. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ: Prager Professoren, s. 237–248.

306 Kapitoly z dějin české filozofie 20. století. Brno 1992, s. 94–95. Zatímco Patočka byl českým sekretářem Kroužku, Landgrebe byl jeho německým sekretářem. Landgrebe v Praze na Německé univerzitě přednášel fenomenologii jako soukromý docent od podzimu 1936.

již v roce 1935 významně podpořily Husserlovy pozdní pražské přednášky, ale také Brentanovými a Bolzanovými myšlenkovými východisky. Ač se Winter s mnohými jmenovanými filozofy osobně také znal a stal se členem, a dokonce i pokladníkem Brentanovy společnosti,³⁰⁷ nezdá se, že by s pražskou fenomenologickou skupinou navázal jiné než jen letmé a pouze osobní kontakty. Jeho vlastní „duchovědnou“ metodu Husserlova fenomenologie úplně minula.

Naproti tomu se rychle zabydloval především díky Wilhelmu Wostrymu v prostředí historické vědy. Jak bezpečně ukázala důkladná studia Petra Koláře a Oty Konráda, koncem dvacátých let došlo v personálním obsazení historických oborů na Německé univerzitě v Praze k významnému omlazení a proměnila se také struktura oborů. V letech 1926–1930 odešel do důchodu profesor rakouských dějin Samuel Steinherz, zemřel profesor nových dějin Ottokar Weber, na Vídeňskou univerzitu odešel profesor pomocných věd historických a dějin obecného středověku Hans Hirsch a jako poslední v roce 1930 přijal povolání v Giesenu také medievalista Theodor Mayer. Po Hirschově odchodu byla Wostryho mimořádná profesura pro československé dějiny přeměněna na řádnou a v důsledku dalších změn se Wostry stal rovněž vedoucím historického semináře.³⁰⁸ Steinherzovu profesuru rakouských dějin, neodpovídající již svým zaměřením novým poměrům po rozpadu rakousko-uherské monarchie, nahradily východoevropské dějiny mimořádného profesora Josefa Pfitznera, Hirschova pražského žáka, jehož řádnou profesuru v roce 1935 doplnilo navíc pověření ke specializaci na hospodářské dějiny a dějiny osídlení.³⁰⁹ Pfitzner se v roce 1930 stal rovněž vedoucím nově zřízeného východoevropského semináře.³¹⁰ Hirschovu profesuru pomocných věd historických převzal nejprve jako suplent a od roku 1929 jako mimořádný profesor (od roku 1934 řádný) jeho

307 Brentanova společnost (známá pod německým začíním *Brentano-Gesellschaft*) vznikla v Praze kolem filozofů Německé univerzity v roce 1931 jako spolek s cílem rozvíjet myšlenky filozofa Franze Brentana a pečovat o jeho vědeckou pozůstalost, kterou společností věnoval filozofův syn Giovanni Brentano. V čele společnosti stál po celá třicátá léta O. Kraus, ve vedení byli také profesor filozofie v Praze a Innsbrucku Alfred Kastil, Georg Katkov a zapojen byl také Dr. Říha z Kanceláře prezidenta republiky, neboť Masaryk věnoval společnosti z jubilejního fondu 2 miliony Kč. Společnost vydala několik spisů. Členem společnosti byl rovněž E. Utitz. Činnost společnosti zabrzdlily politické události roku 1939. V roce 1940 byla nacistickým režimem od základů přetransformována a v podstatě přestala v původní podobě existovat. Původní výbor byl rozmetán, společnost řídilo nové vedení v čele s tehdejšími rektorem. Společnost se od května 1940 podle nových stanov nazývala Die Brentanogesellschaft. Ortsverein der Deutschen Philosophischen Gesellschaft, „spolkovým vůdcem“ se stal děkan Ernst Otto a jejím cílem bylo napříště vedle zkoumání a zveřejňování Brentanova díla *im besonderen die Pflege und Förderung artdeutscher Philosophie*. Viz BAYEROVÁ, Marie: Brentanova společnost v Praze. Filosofický časopis 38, 1990, s. 859–863.

308 AKU, Osobní spis W. Wostryho, Weber a Steinherz Ministerstvu školství a národní osvěty 15. 1. 1927. Spolu s Wostryho profesurou byl na řádného profesora povýšen také T. Mayer.

309 AUK, Filozofická fakulta Německé univerzity, Historický seminář – Katedra východoevropských dějin (1928–1940), návrh zprávy komise z 16. března 1928; AUK, FF NU, Osobní dotazník J. Pfitznera.

310 AUK, FF NU, Historický seminář – Katedra východoevropských dějin, Ministerstvo školství a národní osvěty Děkanátu Filozofické fakulty 2. 6. 1930.

vídeňský žák Heinz Zatschek, který po Mayerově odchodu převzal také vedení seminárních cvičení a část obecných dějin středověku.³¹¹ Druhá medievistická profesura po Mayerovi byla nejprve zamýšlena na inovativní specializaci správně-ústavních a hospodářských dějin středověku (*Wirtschafts- und Verfassungsgeschichte*), ale z toho nakonec sešlo. V roce 1933 se podařilo prosadit v původním návrhu až na třetím místě psaného pražského archiváře, soukromého docenta a znalce doby Karla IV. Gustava Pirchana, jehož katedra byla vymezena na tradiční středověké dějiny.³¹² Úsilí o inovaci se nakonec odrazilo v doplnění Pfitznerovy profesury v roce 1935. Profesuru nových dějin po Ottakaru Weberovi pak jako mimořádný profesor po dlouhých osmi letech vakance převzal v roce 1935 dosavadní docent obecných dějin novověku Anton Ernstberger. Ernstberger se sice v doktorské práci pod vedením Theodora Mayera věnoval tématu z hospodářským dějinám 17. století, avšak ve třicátých letech se přiklonil spíše k tradičním tématům z dějin politiky a mezinárodních vztahů. Jeho metodologický přístup tak měl charakter tradičního německého historismu, podpořeného důkladným studiem archivních pramenů, a blížil se tak nejvíce způsobu práce druhého z jeho učitelů, Wilhelma Wostryho.³¹³ Wostry byl od poloviny dvacátých let aktivně zapojen do diskuzí a činnosti lipské instituce Stiftung für Volks- und Kulturbodenforschung. V Lipsku probíhala interdisciplinární setkání německých historiků, lingvistů a geografů, jež pomohla novému paradigmatu německé historiografie (*Volksgeschichte*), strukturujícímu výzkum nikoliv kolem pojmu státu, ale kolem pojmu „lidu/národa“ (*Volk*).³¹⁴ Wostry vše pozorně sledoval a podporoval mladší kolegy i své žáky v rozvoji této metodologické inovace,³¹⁵ ale jeho vlastní práce se metodologickou proměnou, jež hojně využívala hromadných sociologických dat, nenechaly příliš ovlivnit.³¹⁶ Hlavními protagonisty tohoto směru byli mezi univerzitními profesory od poloviny třicátých let na Právnické fakultě

311 AUK, Osobní spis Heinz Zatscheka, jmenovací dopis mimořádným profesorem pomocných věd historických z 25. května 1929 a jmenovací dopis řádným profesorem pomocných věd historických a obecných dějin středověku z 19. září 1939.

312 AUK, Osobní spis Gustava Pirchana, návrh na obsazení Katedry středověkých dějin po T. Mayerovi z prosince 1930 a jmenovací ministerský dopis z 21. 3. 1933.

313 Osobní spis A. Ernstbergera se v AUK nenachází, podobně jako tam není ani osobní spis O. Webera. Okolnosti této profesury novodobých dějin jsou proto dosud spíše neznámé. Ernstbergerova disertace se věnovala hospodářské rovině Valdštejnova panství a byla vydána tiskem pod názvem Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland. Reichenberg 1939. Wostry v roce 1944 uvedl, že jeho vzájemný vztah s Ernstbergerem během let přerostl v přátelství. Viz WOSTRY, Wilhelm: Anton Ernstberger. Zu seinem fünfzigsten Geburstag. Böhmen und Mähren 5, 1944, s. 260–281.

314 K instituci viz FAHLBUSCH, Michael: „Wo der Deutsche... ist, ist Deutschland.“ Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933. Bochum 1994. Vedle Wostryho dojížděli do Lipska také E. Schwarz, H. Hirsch, T. Meyer a J. Pfitzner.

315 Mezi žáky míním především Rudolfa SCHREIBERA, stov. jeho text Zur Methode der Volksgeschichte im Grenzland. Erfahrungen aus dem böhmischen Raum. Deutsches Archiv für Landes und Volksforschung 3, 1939, s. 359–380.

316 Viz hodnocení jeho prací před rokem 1939 (Hruza texty sleduje hlavně ve vztahu k česko-němec-

působící Wilhelm Weizsäcker³¹⁷ a z Filozofické fakulty především Josef Pfitzner a Heinz Zatschek.³¹⁸

Winterovy přednášky z dějin náboženského myšlení tak rozšiřovaly nabídku filozofických, ale především historických oborů na Filozofické fakultě a doplňovaly je o historiografický směr, který dosud chyběl při tradičním zaměření na dějiny politické a nově také na dějiny hospodářské, dějiny osídlení a dějiny správní. Od kulturněhistorických monografií o Kindermannovi, Güntherovi a Bolzanovi byl Winter v kruhu sudetoněmeckých historiků brán vážně. Z osobního hlediska měl nejbliže k Wilhelmu Wostrymu, který byl autoritou všeobecně uznávanou v české i německé odborné veřejnosti. Shodoval se s ním nejen v heuristickém přístupu, když stejně jako Wostry soustavně recipoval vedle německé historiografické produkce také výsledky české dějepisné práce, ale i ve víře, že je nezbytné vzájemně a cíleně poznávat dějiny nejen „svého“ německého národa a jeho sudetoněmecké části, ale i národa českého.³¹⁹ Souzněl se starším váženým kolegou rovněž v názorech o předpokladu a možnosti česko-německého soužití, jak je Wostry vyjadřoval v historických studiích na stránkách nového časopisu *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*.³²⁰ Sebevědomé německonacionální stanovisko tady doplňoval respekt vůči českému národu. Byl to přístup upomínající na pojetí nacionalismu Josefa Pekaře, který se řídil tím, že pravý nacionalismus neplodí mezinárodní nenávisť, ale respekt vůči jinému etniku a jeho uznání. Odtud vyplývalo i Wostryho přesvědčení o možnosti společného soužití, které až do roku 1938 doplňoval kritický, ale loajální vztah k Československu. Wostry počátkem roku 1935 navrhl a svým vlivem prosadil, aby byl Winter zvolen členem Německé společnosti pro vědu a umění v Československu na uprázdněném místě pro církevní dějiny po A. Naeglovi.³²¹ O rok později se stal členem její historické komise a také komise

---

kému problému a loajalitu k československému státu, ale všimá si i metodologické stránky) HRUZA: Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker, s. 332–337.

317 Tamtéž, s. 310.

318 ZATSCHEK, HEINZ: *Das Volksbewußtsein. Sein Werden im Spiegel der Geschichtsschreibung*. Brünn 1936. K hodnocení Zatschekovy publikace viz HRUZA: Heinz Zatschek, s. 741–742, který cituje i recenzi E. Lemberga, jenž knihu oceňoval jako první prameny podloženou studii o národním (*völkisch*) vědomí ve středověku, na niž bude navazovat další bádání. Nejsm si jen úplně jist, zda Hruzova poznámka k této recenzi, že Lemberg *schrieb im Sinn eines „Volkstumskampfes“*, není trochu zavádějící a při zařazení přímo za citaci názoru z *Völkische Beobachter* nevytváří poněkud pokřivený obraz recenzenta. Citované věty z recenze odpovídají spíše Lembergově (a také Winterově) představě o nacionální podstatě současného světového řádu.

319 WOSTRY, WILHELM: *Vom Studium der Geschichte*. Brünn 1936. Viz i s českým překladem dotyčné pasáže KONRÁD: *Dějepisectví*, s. 115.

320 Viz HRUZA: Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker, s. 332–337 a KONRÁD: *Dějepisectví*, s. 115–116, který zdůrazňuje Wostryho víru pořádající sílu hegemonie Německa ve střední Evropě.

321 AAV ČR, Německá společnost vědy a umění v Československu, k. 57, E. Winter – Volba řádným členem filozoficko-historické třídy, Návrh z 17. 3. 1935 a záznam o volbě z 27. 3. 1935. Korespondenčním členem Královské české společnosti nauk se stal díky bádání o Bolzanovi v roce 1937.

pro vydávání dalších svazků *Sudetendeutsche Lebensbilder*.³²² Počátkem března 1938 to byl právě Winter, který navrhl, aby historická komise zřídila subkomisi nebo pracoviště, jež by se s ohledem na 600. výročí pražské univerzity v roce 1948 zabývalo přípravou nejstarších dějin univerzity do vydání Kutnohorského dekretu. Na základě Weizsäckerova pozměňujícího návrhu byl pak zamýšlený projekt rozšířen na celkové zpracování dějin univerzity až do současnosti a členy historické komise jednoznačně přijat.³²³ Winter se ve třicátých letech několikrát úspěšně pokusil pro své studenty získat podporu na zahraniční studijní cesty u NOFG. Tato přední německá organizace s rozhodujícím vlivem na politiku historie v Německu a sousedních státech ho vedla jako jednoho z historiků, na které je možné se v případě potřeby informací z Československa obrátit. Tak Winter například zaslal do Berlína Vojtíškovu práci o pražské univerzitě, aby autoři údajně „nezávislého“ spisu o Karlově univerzitě, který měl zpochybnit nárok pouze české univerzity v Praze na jméno, tradici a symboly nejstarší středoevropské univerzity, znali dobře českou nacionální argumentaci. Ale zdá se, že jeho vazba na tuto berlínskou instituci byla daná pozicí žadatele o podporu studentů a jako taková byla „vědecko-politicky“ proti jiným sudetoněmeckým vědcům poměrně slabá. Nedala se ani zdaleka srovnat s pozicí Gierachovou, Oberdorfferovou a nakonec ani Weizsäckerovou.³²⁴ I kdyby Winter nesdílel určité národněpolitické názory ve shodě s Henleinovým hnutím, bylo by spíše překvapivé, kdyby i jeho nezasáhla cílená nacionální instrumentalizace dějepisectví Sudetoněmeckou stranou. I on si podle denního tisku osobně vyslechl Henleinovu kulturní přednášku³²⁵ a podílel se vlastním textem o období baroka a osvícenství na sborníku k 75. výročí Spolku pro dějiny Němců v Čechách o historickém vývoji „sudetoněmectví“.³²⁶ Avšak pouze jeho a Wostryho

322 Tamtéž, Grosser Winterovi 22. 5. 1936.

323 Byla vytvořena subkomise, jejímiž členy se stali Wostry, Zatschek (jako děkan) a Winter (jako podněcovatel), kteří měli do příštího zasedání Historické komise rozpracovat směrnice projektu. Tato subkomise měla být potom rozšířena o další členy do pracoviště (*Arbeitsgemeinschaft*) pověřeného realizací projektu. Protože další protokoly zasedání historické komise již chybí, není jasné, jak daleko až projekt pokročil. AAV ČR, Německá společnost vědy a umění v Československu, Historická komise – protokoly, protokol zasedání z 2. března 1938. To tedy byly počátky projektu, který našel své pokračování během okupace, kdy bylo v roce 1942 či počátkem roku 1943 skutečně vytvořeno ono v roce 1938 požadované pracoviště v podobě výboru pro vydání dějin univerzity v Praze pod vedením Wostryho. Členy byli Zatschek, Wostry, Winter, Ernstberger, Pfitzner, Weizsäcker a K. M. Swoboda a kooptování byli ještě M. Watzka z Lékařské fakulty, J. Bergel, A. Blaschka a G. Pirchan. Blíže viz MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 14–15.

324 V roce 1935 a 1936 zajišťoval Winter přes tuto instituci podporu pro badatelské cesty pro studenty z Teologické i Filozofické fakulty. V létě 1936 ji na cestu po archivech v Královci, Gdaňsku a Štětíně obdržel Rudolf Ohlbaum, který psal u W. Wostryho doktorskou práci o Johannovi Rode z Hamburгу, který působil na přelomu 14. a 15. století v Praze. BArch Berlin, R 153, sg. 1324 a 1325. Kromě toho se zdá, že Winter vyjednával později o dlouhodobější „podpoře studentů sudetoněmeckých vysokých škol“. Tamtéž, sg. 1325, Brackamann Aubinovi 28. 5. 1936.

325 Die Zeit 2, č. 47 (25. 2. 1936), s. 2.

326 Viz WINTER, Eduard: Deutsches Geistesleben in Barock und Aufklärung. In: Das Sudetendeut-

kapitulu mohl Josef Šusta v Českém časopise historickém vyzdvihnout dokonce i ve druhém vydání, upraveném po mnichovských událostech autory bez ohledu na dřívější „československou“ autocenzuru, jako vědecky hodnotný, nestranný a politikou nedotčený příspěvek k dějinám českých zemí. Na rozdíl od ostatních historiků jeho generace, kterou bychom mohli označit adjektivem sudetoněmecká a také národovecká, ale byl Winterův biografický profil mnohem složitější a sociální sítě, v nichž se angažoval, mnohem širší a propletenější.

Úkol a metoda církevních dějin

Církevní historiografie, zvláště když je provozována na katolických teologických fakultách, se musí vyrovnávat s katolickým dogmatem. Platnost této skutečnosti potvrzují i dnes vydávané úvody do studia církevních dějin. Teologovi nejde, i když se zabývá dějinami, ani tak o sociálněhistorickou, kulturněhistorickou, antropologickou nebo politickou stránku náboženství v minulosti. Jeho úkolem je zabývat se univerzální naukou o bohu, a dějiny jsou mu nakonec především dějinami církve jako živoucí uskutečňovatelky evangelia.³²⁷ Winterův předchůdce na Teologické fakultě August Naegle řešil tento vážný metodologický problém církevní historiografie odkazem na kritickou historickou metodu a zjištění „pozitivních fakt“ přibližně v rámci vědeckého pole, definovaného Bernheimovým metodologickým kompendiem. Úporná, ač upřímná snaha o zjištění pozitivních „fakt“, toho, „co se stalo“, byla v jeho díle nepřehlédnutelná a řadila Naegleho k historikům pozitivistům, pohybujícím se ve zjednodušeném paradigmatu německého historismu. Nedostatek obecnějšího dějinně-filozofického ukotvení byl u těchto historiků často suplován civilizačním a etnocentrickým étosem. Naeglovy úvahy o cíli a metodě církevních dějin najdeme kromě úvodu k prvnímu svazku Církevních dějin Čech (*Kirchengeschichte Böhmens*) i v obou rektorských inauguračních přednáškách. Vystihovaly jeho vědecké krédo tak dokonale, že je opakoval v roce 1918 i 1929 bez jediné úpravy: „Metoda, kterou církevní historik [...] používá, není žádná jiná než metoda moderní historické vědy vůbec.“³²⁸ Je třeba připomenout, že to, co se dnes jeví jako samozřejmé a nedostačující, bylo při Naeglově příchodu počátkem

---

schtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte, Hrsg. v. G. PIRCHAN, W. WEIZSÄCKER, H. ZATSCHKE. Brünn 1937, s. 371–416. (2. jednosvazkové vydání z roku 1939, s. 391–436.)

327 Viz např. HANUŠ, Jiří: Pozvání ke studiu církevních dějin. Brno 1999.

328 NAEGLE, August: An Stelle der Feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Karl-Fedinand-Universität in Prag für das Studienjahr 1918/1919. Prag, s. 39. Vlastní způsob Naegleho práce připomínal pracovní přístup jeho největšího českého kritika Václava Novotného, který Naeglemu stejně jako ostatní čeští historikové vytýkal nacionální předpojatost. Novotný (viz ČMM 41/42, 1917/1918, s. 311–336) skládal německému kolegovi svým způsobem hold, když o jeho práci napsal, že „zde mnoho píle a námahy bylo vyplýváno zbytečně“ (s. 331). Z vlastní autopsie nejlépe věděl, kolik vytrvalého úsilí a unavující přesnosti vyžaduje důkladná kritika pramenů prováděná ve jménu získání pozitivních fakt.

20. století metodologickým standardem a základním kritériem vědeckosti.³²⁹ Jinak byla Naeglova představa o církevněhistorickém zkoumání veskrze tradiční a pozitivisticky naivní. Předmětem církevní historie byla minulost katolické církve a tudíž křesťanství vůbec „ve svých konkrétních formách a vnitřních a vnějších souvislostech“, protože o centrální roli katolicismu v obecné historii křesťanství Naegle nepochyboval. Cílem kritické práce s prameny měla prý být „jedině a výhradně úplná pravda“ a Naegle se ve vši vážnosti domníval, že se mu skrze kritickou metodu z pramenů vyjeví „co možná nejpřesnější obraz objektivní reality církevní minulosti ve své celistvosti i jednotlivých jevech“.³³⁰ Prvotním předpokladem objektivní církevního historika byla „církevní“ a „nacionální“ nepředpojatost. „Církevní“ nepředpojatost se mu jevila jako neproblematická a více se jí nevěnoval. Avšak zdá se, že bral za samozřejmé, že „historická pravda“ pramenných fakt mu nebude zamlžovat základní teologické pravdy katolické dogmatiky. Otázky, které si kladl, ani nebyly z hlediska katolické církve nijak kontroverzní. Pokud se přece dostal k řešení problémů, které se přímo dotýkaly sporných fenoménů církevních dějin (např. husitství), přikláněl se bez pochybností k závěrům, jež byly konformní se stanoviskem katolické církve.³³¹ Mnohem častěji hovořil o nestranickosti nacionální. Požadoval právě ji při studiu českých dějin za naléhavě potřebnou, neboť citlivě vnímal, jak neblaze probíhající česko-německé národnostní soupeření ovlivňuje výkladová schémata zemské historie. S kritikou o nedostatku nestranickosti se ale zásadně neobracel do řad „svého“ německého dějepisce, ale vystupoval vždy vůči konkurenčnímu českému dějepisce.³³² To mu pak oplácelo stejnou mincí.³³³

Před Winterem tak stály dvě velké výzvy. První výzva byla v pravém slova smyslu církevněhistorická. Jako církevní historik a současně katolický kněz se jí nemohl vyhnout, pokud chtěl dostát požadavkům kritické historie a odmítal jen apologeticky dokreslovat jinou, mimovědeckou autoritou předem dané církevnědogmatické stanovisko. Tato výzva zasahovala do metahistorického rámce a úzce souvisela s Winterovým pojetím církve a chápáním jejího úkolu.

Věnujme se však nejprve výzvě druhé, výzvě obecně metodologické. Jak uchopit náboženský vývoj v českých zemích v plné dynamice, aniž by šlo o prosté zjišťování a evidování podrobných pozitivních fakt všeho, co se týkalo církevního

329 Na Teologické fakultě to muselo po čtyřicetiletém působení Josefa Schindlera s jeho apologetickými životopisy svatých znít naprosto převratně a pokrokově.

330 NAEGLE: An Stelle, s. 39.

331 Stačí srovnat závěr přednášky o Husovi, jež je vyznáním nezdolnosti katolicismu.

332 To velmi přílehavě komentoval opět Václav Novotný v ČČH 25, 1919, s. 359–360 nad inaugurační přednáškou o sv. Václavovi: „Naegle sice co chvíli se obrací proti tendenčnosti a národnímu zaujetí českých historiků – nezdědka ne zcela neprávem – ale sám nedovede psát bez tendence a bez předpojatosti. Věřím, že neměl toho úmyslu, ale patří již k dědičným vlastnostem mentality členů jeho národa, již bezděky podléhají, že sami nepozorují, jak činí totéž, co vytýkají jiným.“

333 Viz jsemu věnovaný krátký nekrolog v ČČH 39, 1933, s. 211–212.

vývoje? Nejprve je nutno říct, že Winter na rozdíl od Naegleho nebyl analytik, ale syntetik. Přicházel k historii od křesťanské filozofie a je jen přirozené, že církevní dějiny v jeho pojmání nebyly dějinami politické správní, hospodářské nebo kulturní činnosti katolické církve, ale pohybem náboženské filozofie, obecněji pohybem náboženského myšlení a představ. V prosinci 1932 si tento svůj přístup v deníkovém záznamu nazval pracovně jako *Religion als Geistesgeschichte*.³³⁴

V té době používal Winter výraz *Geistesgeschichte* nejčastěji jako heslo k pojmenování svého přednáškového cyklu o vývoji náboženského myšlení v českých zemích. Cyklus byl ve své nejpůvodnější podobě rozvržen snad již někdy koncem dvacátých let. Dochovaný rukopis osnovy přednášek není souvislým textem, ale z rozvrhu úvodní přednášky si lze udělat představu, co si s pojmem *Geistesgeschichte* Winter spojoval.³³⁵ Místy je text obtížně srozumitelný, ale není potřeba ho sledovat v celém rozsahu. Všechny podstatné informace se nacházejí na počátku. Najdeme tady odkazy k pojmům *Erklären* a *Verstehen*, definujícím podstatu historického poznání prostřednictvím porozumění proti vysvětlení; odkazy mířící k vymezení principů a pojmů *Geistesgeschichte: Geschichte des Geistes, Geist der Zeit, Geist des Volkes, Beherrschende Idee der Zeit* [,] *wie entstanden* [,] *wie abgelöst*³³⁶; následoval odkaz k Wilhelmu Diltheyovi, u jehož příjmení stojí *Meister* a heslovité odkazy k jeho dílu (*Geschichte des deutschen Geistes, Friedrich der Grosse, Schleiermacher*), zdá se však, že nikoliv k dílu teoretickému; další celek odrážek odkazoval ke kritickému vymezení „duchových dějin“ v rámci historiografického vědního pole, kdy jsou *Geistesgeschichte* vnímány jako vědecká inovace proti historismu a dominanci politických dějin (*Reaktion gegen Historismus, Detailarbeiten, politische Geschichte*) s uvedenými příjmeními jeho reprezentantů Leopolda Rankeho, Heinricha Treitschkeho a ze své současnosti Heinricha Srbika. O kus dál se objevují také dvě kritické poznámky o nebezpečí, jimž mohou „duchové dějiny“ propadnout. Nejprve naznačil nebezpečí spekulativnosti, jemuž se mělo čelit studiem specifických pramenů (dopisy, deníky, díla, časopisy). Jako druhé nebezpečí jmenoval hrozbu, že vliv idejí na dějinný vývoj bude přeceněn. Tomu se měl badatel „duchových dějin“ vyhnout cílenou interdisciplinarnitou, která se projevovala v propojování výsledků duchovněvědného studia s výsledky sociologického a hospodářského zkoumání.

Nahlédnutí do Winterovy historické dílny naznačuje, že jeho představa přibližně odpovídala běžné dobové představě. *Geistesgeschichte* se ve dvacátých a třicátých letech 20. století staly ve vědeckém diskurzu literárních věd a dějin umění výrazem aktuálního vědeckého trendu a snad i módy. Základní inspirace vycházela

334 WINTER: *Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses*, s. 70.

335 AHMP, Osobní fond Eduard Winter, i. č. 77, rukopis *Sudetendeutsche Geistesgeschichte*. Ručně – patrně později – připsáno: *Geplante Vorlesung an der phil. Fakultät: Geschichte des geistigen, besonders des religiösen Lebens in den Sudetenländern*.

336 Následují méně srozumitelné odkazy, které snad mají odpovědět, jak tato „vládnoucí idea“ vzniká mezi pojmy *Nation, Stamm, Landschaft*.

z myšlenek Wilhelma Diltheye. Nikdy se však „duchové dějiny“ neetablovaly jako jednotný vědecký obor a v různých odvětvích humanitních věd získávaly různé podoby.³³⁷ V literárních vědách se pojem začal prosazovat v prvním desetiletí 20. století a v meziválečném Československu našel v osobě germanisty Herberta Cysarze také na Německé univerzitě v Praze významného představitele.³³⁸ V českém vědeckém prostředí se stal populárním – patrně i díky osobním vazbám autora k vlivné Gollově škole – soubor studií historika umění Maxe Dvořáka. Vyšel v Laichterově nakladatelství v roce 1936 pod titulem *Umění jako projev ducha*, a tím ještě sugestivněji zdůrazňoval to, co o dvanáct let dříve ve svém názvu *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte* razil sborník jiných Dvořákových posmrtně vydaných studií.³³⁹ Dvořákovu dílo získalo punc metodologické inovace a v tom bylo přitažlivé. Z tohoto úhlu pohledu není až tak podstatné, že současné bádání dospělo k závěru, že ani pozdní Dvořák se přes řadu svých vyjádření nevzdal ve vlastní metodě typického formalistního přístupu.³⁴⁰ Jeho kunsthistorická metoda vrcholného období byla v meziválečné době prezentována jako odklon od studia vývoje uměleckých forem a stylu a jako příklon k pojímání umění jako specifického výrazu „idejí, ovládajících lidstvo“. Dějiny umění v této podobě byly – jak se vyjádřil v roce 1920 – stejně jako dějiny „náboženství, filozofie a básnictví“ jen „dílem všeobecných duchových dějin“.³⁴¹ Dobové interpretace jeho posledních studií zdůrazňovaly tento inovační aspekt a působily v tomto smyslu na širokou laickou i odbornou veřejnost. Dvořák se ostatně opravdu několikrát vyjádřil, že mu jde o interpretaci umění v širším kontextu jednotného proudu myšlenkového a tvůrčího potenciálu lidské společnosti. Umění se na tomto „proudu“ významně podílí, ale zároveň jím je zpětně

337 V následujícím výkladu mi nejde o ucelený rozbor složitého problému *Geistesgeschichte*. Kdyby tomu tak mělo být, musel bych se důkladně zabývat nejprve a především také Wilhelmem Diltheyem, jeho metodologickým přístupem a tím, co tento přístup vyvolal ve vývoji historiografie. Na to nemám prostor a v současné době ani znalosti. Zde pouze nastiňuji, jak přibližně vypadalo myšlenkové prostředí, v němž Winter přicházel se svým vlastním přístupem. Obecně k problematice odkazuji na sborník studií KÖNIG, Christoph – LÄMMERT, Eberhard (eds.): *Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1910–1925*. Frankfurt am Main 1993, a přehlednou a podnětnou studii ČTVRTNÍČKA, Martina: *Zdeněk Kalista a tradice německých Geistesgeschichte*. In: STORCHOVÁ, Lucie – HORSKÝ, Jan (eds.): *Paralely, průsečky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*. Ústí nad Labem 2009, s. 155–188.

338 KOLK, Rainer: *Reflexionsformel und Ethikangebot*. In: KÖNIG, Christoph – LÄMMERT, Eberhard (eds.): *Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1910–1925*. Frankfurt am Main 1993, s. 39.

339 Viz DVOŘÁK, Max: *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. Studien zur Abendländischen Kunstentwicklung*. München 1924, týž: *Umění jako projev ducha*. Praha 1946.

340 AURENHAMMER, Hans: *Max Dvořák (1874–1921). Von der historischen Quellenkritik zur Kunstgeschichte als Geistesgeschichte*. In: HRUZA (ed.): *Österreichische Historiker*, s. 198–199.

341 Šlo o přednášku, citovanou v DVOŘÁK: *Kunstgeschichte*, s. X: *Die Kunst besteht nicht nur in der Lösung und Entwicklung formaler Aufgaben und Probleme; sie ist auch immer in erster Linie Ausdruck der die Menschheit beherrschenden Ideen, ihre Geschichte, nicht minder als die der Religion, Philosophie oder Dichtung der allgemeinen Geistesgeschichte*. Citováno také v úvodní studii Jaromíra PEČÍRKY: *Max Dvořák. Životopis*. In: DVOŘÁK: *Umění jako projev*, s. LXXXI.

také formováno. Počínaje G. F. Hegelem se pro tento jednotný „proud“ prosadilo označení „duch“ (*Geist*). Ve zjednodušené podobě „duch doby“ (*Zeitgeist*) zdomácněl pojem „ducha“ v německém vědeckém diskurzu.³⁴² Podoba i pojem umění se podle Dvořáka proměňovaly podle aktuálního „charakteru“, jaký v dané historické epoše nabýval „duch doby“. Ale i Dvořák navazoval na Diltheovy myšlenky. V jeho pojednáních nebyl „objektivní duch“ definován hegelovsky jako manifestace objektivizovaného všeobecného sebe-si-uvědomujícího rozumu, ale jako „výraz lidského života se všemi jeho [racionálními a iracionálními] aspekty“, kde život je „množina způsobů chování konkrétních živých bytostí, navzájem spolu spjatých v rámci společenství“. Protože lidská společenství se v čase proměňují a protože „duch“ podle Diltheye „vychází ze zkušeností, vznikajících v určitých historických podmínkách“, musí být jeho podstata dějinná.³⁴³ Díky tomu a díky hermeneutické teorii rozumnění prostřednictvím znovuprožívání otevřel Dilthey historikům možnost studovat „ducha“ jako historický fenomén nejvyššího řádu.

Víme, že Winter znal některé Diltheyovy knihy. Nadšený byl i z některých studií Maxe Dvořáka³⁴⁴ a jistě četl i studie Herberta Cysarze. Obecně lze říct, že jeho přístup je podobný přístupu, který si osvojil vídeňský kunsthistorik. Dějiny náboženského myšlení koncipoval Winter jako významnou část „dějin ducha“. Na rozdíl od Zdeňka Kalisty, který se po druhé světové válce pokusil o metodologickou konceptualizaci „duchových dějin“,³⁴⁵ Winter nepřipravil větší souvislou metodologickou úvahu, v níž by se jasněji ke konceptu *Geistesgeschichte* vyjádřil. Naštěstí v roce 1935 publikoval v Literární příloze časopisu Svazu německého katolického duchovenstva krátký programový článek K úkolu a metodě církevních dějin, především těch českých (*Zur Aufgabe und Methode der Kirchengeschichte, vor allem der Böhmischen*). Zapomenutý text osvětluje metodologické, dějinně-filozofické

342 ČTVRTNÍČEK: Zdeněk Kalista, s. 159, konstatuje, že Hegelův vliv byl pro formování *Geistesgeschichte* spíše méně významný, protože pojem „ducha“ není ani nikde nikým přesně definován. Neměl by však být nejen přeceňován, ale ani podceňován. Pokud se lze spolehnout na autoritu historiků filozofie JASCHKE, Walter – ARNDT, Andreas: Německá klasická filozofie II. Od Fichta po Hegela. Praha 2016, s. 273, byl to však právě Hegel, který poprvé učinil onen myšlenkový krok a vůbec formuloval filozofický pojem ducha jako to, co „zahrnuje veškeré podoby poznání stejně jako chtění, teoretickou i praktickou, subjektivní i objektivní oblast, zahrnuje jak ‚duchovní akty‘, tak produkty těchto aktů, tedy sféry mravnosti, ale i umění, náboženství a vědy“. Teprve tento pojem, jak říkají autoři dále, se stal předpokladem pozdějšího rozvoje „duchovních věd“.

343 O vztahu mezi Hegelovým a Diltheovým „duchem“ viz THURNHER, Rainer – RÖD, Wolfgang – SCHMIDINGER, Heinrich: *Filosofie 19. a 20. století III. Filosofie života a filosofie existence*. Praha 2009, s. 164–167.

344 V roce 1935 se o Dvořákově studii o iluminátorech Jana ze Středy vyjádřil jako o *geniale Arbeit*. WINTER, Eduard: Die europäische Bedeutung des Frühhumanismus in Böhmen. *Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte* 1, 1935, s. 233.

345 KALISTA: Cesty historikova myšlení, s. 189–257. Ke Kalistově pojetí „duchových dějin“ viz kromě výše citované Čtvrtníčkovy práce také úvod editora Zdeňka BENEŠE: Zdeněk Kalista a česká rozumějící historiografie. In: KALISTA (ed.): *Cesty historikova myšlení*, s. 5–19.

i teologické pozadí Wintrových studií nejen z druhé poloviny třicátých let. Přestože v něm slovo *Geistesgeschichte* nezaznělo, Winter jen rozvíjel starší myšlenky, když hovořil o „duchových proudech“ (*geistige Strömungen*), porozumění „duchovému jádru dění“ (*geistiges Kern des Geschehens*) nebo „duchové podstatě a smyslu“ (*geistige Wesen und Gehalt*). Úkolem církevních dějin je „vidět život církve na pozadí duchovních proudů a historické skutečnosti. [...] Nejde nám o co možná nejvěrnější vylíčení historického dění v plné šíři. To může být vykonáno pouze prostřednictvím mnoha speciálních zkoumání, nýbrž jde nám o hlubší proniknutí do dějinného toku církevního života, k duchovému jádru dění, abychom porozuměli duchové podstatě a [jeho] smyslu v běhu staletí“.³⁴⁶

Aby tohoto náročného úkolu dosáhl, má historik duchových dějin pracovat „femenologicko-typologickou metodou“. Jeho úkolem je uchopení mnohotvárné historické skutečnosti v obecných pojmech, jež Winter pojímá jako „velké historické základní formy“ (*große historische Grundformen*) vývoje myšlení. Tyto „základní formy“ však nemohou vznikat prostou logicko-abstraktní spekulací v historikově mysli. Jejich obsah i označení vyplynou jen z pramenného zkoumání a z historikovy abstrahující myšlenkové operace, jejímž cílem je vystihnout podstatu historických jevů (*das Wesentliche bestimmter Zeitströmungen*). I takto získané pojmy proto mají abstraktní charakter a „ve skutečnosti neexistují“, ale nejsou vyspekulované a mají oporu v historických pramenech. Jako příklad toho, co mínil, připomněl Winter jím již dříve používané pojmy „římskokatolická restaurace“ a „českokatolické osvěcenství“. Kromě nich lze v jeho pracích narazit na řadu dalších a neméně známých příkladů tohoto Winterova způsobu práce (např. raný humanismus, česká devotio moderna, josefinismus). Podstatné bylo, že tyto pojmy byly považovány pouze za „pomocné pojmy [...], které nechtějí natlačit historickou skutečnost do uměle vytvořených forem [*selbstgemachte Formen*], nýbrž jsou orientačními značkami [*Orientierungsfähnchen*] v bezmála nepřehlédnutelné šíři historického dění“.³⁴⁷

Tento metodologický přístup byl názorný a umožňoval sledovat široké souvislosti, avšak v pozdějších pracích měl sklon upadat do schematismu a vést k roztržtění klasifikace ideových proudů.³⁴⁸ Winter jej prvně široce aplikoval v syntéze *Tausend Jahre Geisteskampf*. Sám periodizační koncept knihy vycházel z naznačeného metodologického přístupu. Autor se snad nechal ovlivnit pozdní periodizací

346 WINTER, Eduard: Zur Aufgabe und Methode der Kirchengeschichte, vor allem der Böhmischen. Literarische Beilage zum Verbandsblatte der deutschen katholischen Geistlichkeit 1935, č. 2, s. 11–12. Německý text viz příloha č. 1.

347 Tamtéž, s. 12.

348 Srov. zvláště Winterovy velké pozdní syntézy o „raném osvěcenství“ (*Frühauflklärung*) a „raném liberalismu“ (*Frühliberalismus*) v zemích habsburského panství z šedesátých let 20. století, které rovněž byly vystavěny na těchto abstraktních pojmech. Již ve třicátých letech se toto diferencování a klasifikování ideových proudů projevovalo např. v tom, jak dál členil české hnutí nové zbožnosti (devotio moderna) podle nacionálního klíče na hnutí zemsky české, národně české, německé. WINTER: *Tausend Jahre Geisteskampf*, s. 82.

českých dějin Josefa Pekaře, který ve své rektorské přednášce navrhoval národní dějiny periodizovat podle „duchovních epoch“.³⁴⁹ Winter rozdělil české dějiny podobně. V jeho případě šlo o osm časově nestejně dlouhých období, označených až na bližší neurčený středověk (do poloviny 14. století) podle uměleckých stylů nebo náboženských a ideových proudů (raný humanismus, Hus a husitismus, renesance a reformace, baroko, osvětenství, biedermeier, liberalismus a nacionalismus). Některé pojmy a souvislosti byly v českých náboženských dějinách zmíněny vůbec poprvé. Mnozí recenzenti předem očekávali od specialisty pro období konce 18. a počátku 19. století, že vývoj katolického osvětenství a biedermaieru bude podán s velkou jistotou. Méně očekávané bylo autorovo vykreslení barokního období, které bylo dosud vnímáno jako myšlenkově vyprahlé rekatolizační období. Winter naopak poukázal na překvapivě bohatý myšlenkový kvas barokních Čech a Moravy.³⁵⁰ Avšak kniha vzbudila pozornost odborné veřejnosti především vylíčením kulturního vývoje 2. poloviny 14. století, jež Winter představil jako rozkvet raného humanismu s významem daleko přesahujícím hranice českého království.³⁵¹ Příslušná kapitola přinášela smělou a dodnes diskutovanou hypotézu, kterou Winter rozpracoval v samostatné studii již v roce 1935.³⁵² V lucemburských Čechách se podle této teze zrodilo hnutí nové, na jedince orientované zbožnosti, které bylo přímým předchůdcem významného nizozemského náboženského hnutí pozdního středověku, známé pod označením *devotio moderna*. Winter nepovažoval zmíněné české hnutí za autochtonní. Jeho zrod interpretoval jako důsledek vlivu italského humanismu, jehož myšlenky se do Čech dostaly prostřednictvím císařského dvora Karla IV. Čechy tak ve Wintově pojetí získaly v kulturních dějinách Evropy velký

349 PEKAŘ, Josef: O periodisaci českých dějin. In: Týž: O smyslu českých dějin. Praha 1990, s. 406–418.

350 Přínos Winterovy knihy k dějinám barokní filozofie lze sledovat až ke Stanislavu SOUSEDÍKOVÍ a jeho knize *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvětenstvím*. Praha 1997.

351 Viz např. české recenze Zdeňka KALISTY v ČČH 44, 1938, s. 561–571, Arne NOVÁKA v Lidových novinách 46, 1938, č. 292, 11. 6. 1938 a znovu tamtéž, č. 334, 5. 7. 1938, Františka Michálka BARTOŠE v Národním osvobození 15, 1938, č. 137, 11. 6. 1938, nepodepsaná recenze ve Filosofické revue 11, 1939, s. 95–96, Martina Jana VOCHOČE v Cestě 1, 1938, s. 254–255, Augustina NEUMANNA v Hlídce 56, 1939, s. 56–57 a německé recenze Wilhelma WOSTRYHO v Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 2, 1938, s. 140–141, Josefa CIBULKY v Časopise Společnosti přátel starožitností 47, 1939, s. 94 a v MVGDB 76, 1938, s. 125–127, Wilhelma WEISÄCKERA v Deutsche Literaturzeitung 59, 1938, s. 122, Heinricha SRBIKA v MIÖG 52, 1938, s. 485–486, Gustava PIRCHANA v Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa 3, 1939, s. 311–313., Karla KOBERGA v Der Ackermann aus Böhmen 6, 1938, s. 419–423, Eugena LEMBERGA v Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 4, 1939, s. 228–230., Ernsta BRKEHO v Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 72, 1938, s. 494–495, Fritze WENDENA v Südostdeutsche Forschungen 4, 1939, s. 418–419.

352 WINTER, Eduard: Die europäische Bedeutung des Frühhumanismus in Böhmen. Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte 1, 1935, s. 233–242. Winter navazoval na myšlenky K. Höflera a především rozsáhlé studie K. Burdacha. V roce 1964 se Winter ještě jednou vrátil k hypotéze o Čechách jako spojujícím článku v transferu idejí mezi raným humanismem v Itálii a hnutím nové zbožnosti v Nizozemí a rozpracoval ji v samostatné monografii, aniž by se na základní myšlenke něco změnilo. Podrobně viz NĚMEC: Raný humanismus v díle Eduarda Wintera.

význam, protože se staly spojovacím článkem v transferu idejí humanismu z Itálie do zaalpských zemí. Odvážná teze měla však slabinu v nepřímých důkazech, o které se opírala. Winter ji vystavěl z poznatků získaných spíše intuitivně z analogií v myšlenkových strukturách a dochovaných textech duchovních, kazatelů a náboženských myslitelů v Čechách a v Nizozemí. Kromě toho odvozoval Winter pohyb idejí také ze sítě osobních vztahů a setkání myslitelů. Tyto osobní kontakty byly doloženy někdy značně neurčitými pramennými indiciemi a při bližším pohledu se jevíly spíše jako shoda náhod. Právě tato neurčitost a nahodilost se o mnoho let později stane základem kritiky odpůrců hypotézy. Ve třicátých letech však Winterovy teze o českém raném humanismu vzbudily nadšený ohlas.

Na pojmání náboženského myšlení v knize *Tausend Jahre Geisteskampf* bylo kromě jednotlivých postřehů pozoruhodné, že vývoj náboženských idejí byl sledován zdánlivě bez zvláštního ohledu k tomu, jak jednotlivé myšlenkové směry hodnotila současná katolická teologie. Nelze říci, že by si autor nebyl vědom hranic, které byly vymezeny platným církevním učením. Projevoval však na katolického kněze nečekanou míru porozumění pro náboženské proudy různých směrů od těch, která katolická církev pojmala jako pravověrné, až po ty, jež byly v průběhu dějin odmítnuty jako kacířské. I mnozí recenzenti nemohli přejít bez povšimutí, s jak upřímným zaujetím sledoval a pozitivně oceňoval učení Jana Husa a husitské hnutí. Teoreticky byl tento neobvyklý přístup odvozen od historikova primárního úkolu porozumět zkoumané době. Historik podle Wintera neměl odsuzovat to, co se stalo, ale snažit se porozumět „protikladům [*Gegensätze*] tak, jak byly ve skutečnosti. [...] Právě pochopení pak také může vést k dorozumění nad spornými záležitostmi [*Gegensätze*].“ Winter byl přesvědčen, že „předpokladem každého dějepisce, který si zaslouží takové označení, je každopádně to, aby měl hlubokou úctu před skutečností a vůči protivníkovi [*Gegner*]“.³⁵³

Přesvědčení o historikově úkolu rozumět protikladům nebylo odvozeno jen z Diltheyovy hermeneutiky. Bylo podloženo obecnou teologickou úvahou, která předcházela výše uvedenému metodologickému programu. Winterova odpověď na nejdůležitější výzvu, před níž byl postaven každý církevní historik, se opírala o jedinečné chápání vztahu mezi křesťanskou myšlenkou a dějinným charakterem lidské existence. Winter chápal myšlenku křesťanství jako božskou, absolutní ideu, o jejíž uskutečnění usiluje každá společnost věřících. Toto úsilí je však vždy nedokonalé, neboť je ovlivněno lidskou nedokonalostí věřících. Církevnímu historikovi proto nezbyvá než rozlišovat mezi historickou podobou církve a absolutností křesťanské ideje. „Život církve“, napsal Winter a myslel dějiny církve, „můžeme chápat jako zápas boha s člověkem. V dějinách církve zřetelně vystupuje přirozený a božský moment. Je [proto] potřeba rozlišovat skutečnost a ideu. Idea křesťanství je zcela pravdivá. Křesťanství ve své pozemské podobě však smíchává

353 WINTER: Zur Aufgabe und Methode, s. 12. Německý text viz příloha č. 1.

to božské [z] ideje [křesťanství] s lidským a příliš lidským.“ Základním východiskem Winterova církevněhistorického přístupu byl důraz na to, co bylo již dávno běžným axiomem historické metody. Historický vývoj církve je stejně jako vývoj všech ostatních sociálních organizací úzce provázán s obecnými dějinami lidské společnosti a nemá nadpřirozený charakter. Winter z těchto úvah vyvodil závěr, že církevní historik může a musí zkoumat historickou realitu projevů křesťanství s nepředpojatým a kritickým přístupem, který jediné vede ke smysluplnému poznání církevních dějin. Současně mu však nic nebrání v tom, aby se jako věřící křesťan nadále opíral o „věčnou ideu“ křesťanství.³⁵⁴

Stejná úvaha vedla Wintera při definování primárního předmětu církevní historie. Winter se domníval, že církevní historik má sledovat úspěšnost uskutečňování křesťanské myšlenky ve stále se proměňující sociálněhistorické a kulturněhistorické realitě. Úspěch náboženského úsilí v konkrétní historické době bylo třeba poměřovat tím, nakolik se církvi a jejím představitelům podařilo skloubit nadpozemskou inspiraci křesťanské ideje s překonáním pozemských lidských vášní. Winter zdůraznil jeden aspekt dějin křesťanské víry. Pravidelně se v nich objevovaly postavy „svatých a moudrých“, které dokázaly dát náboženskému úsilí nový impuls. Svatému Augustinovi nebo svatému Tomášovi se podařilo propojit do nové syntézy křesťanskou ideu s antikou, svatý František z Assisi nebo svatý Dominik obnovily křesťanství osvojením si myšlenky apoštolské chudoby, kterou před nimi v nebezpečném proticírkevním tažení praktikovala heretická hnutí Valdenských a katarů. Díky působení svatých přijala církev do své teorie i praxe sociální akcenty, jež byly pro danou společnost atraktivní a důležité. A to vedlo k obnově náboženského života. Winterovi z toho vyplývalo, že primárním předmětem církevní historie jsou dějiny úsilí o náboženskou obnovu, protože právě v nich se nejvíce ukazoval zápas o naplnění křesťanské ideje. „Dějiny církve se tak stávají dějinami pokračujících náboženského obnov“, uzavíral Winter svou úvahu. „Církevní historie má za úkol ukázat a vylíčit všechny tyto proudy, všechny tyto zápasy, všechno toto mistrné ovládnutí ducha a skutečnosti jejich času [*die Meisterung des Geistes und der Wirklichkeit ihrer Zeit*].“³⁵⁵ Aniž by naznačil, co je podstatou klíčové ideje křesťanství a kdo její podobu určuje, definoval v těchto několika větách svůj historiografický program na dlouhá léta dopředu. Bude se mu cílevědomě věnovat až do pozdního stáří. Jen od roku 1941 v něm bude vedle pozitivního sledování zápasu o naplnění křesťanské ideje zabírat stále větší místo kritika římskokatolické církve jako mocenské instituce.

---

354 Tamtéž, s. 11.

355 Tamtéž.